

Надія БАБИЧ, Тетяна ФОНАРЮК, Анжела МОРАРАШ

УКРАЇНСЬКА МОВА

(рівень стандарту)

Підручник для 11 класу
з навчанням румунською мовою
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Львів
Видавництво «Світ»
2019

УДК 811.161.2(075.3)
Б12

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 12.04.2019 № 472)*

Видано за державні кошти. Продаж заборонено

Бабич Н.

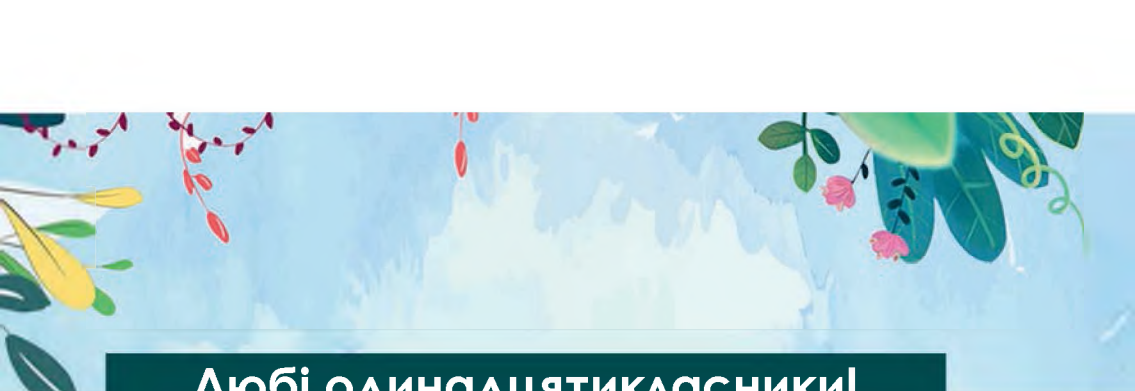
Б12 Українська мова (рівень стандарту): підруч. для 11 кл.
з навч. румунською мовою закл. заг. серед. осв. / Н. Бабич,
Т. Фонарюк, А. Морараш. – Львів : Світ, 2019. – 296 с.

ISBN 978-966-914-188-0

УДК 811.161.2(075.3)

ISBN 978-966-914-188-0

© Бабич Н.Д., Фонарюк Т.І.,
Морараш А.К., 2019
© Шутурма М.С., художнє
оформлення, 2019
© Видавництво «Світ»,
оформлення, 2019

Любі одинадцятикласники! та одинадцятикласниці!

Сучасна школа має на меті бачити кожного з вас освіченою особистістю, яка поєднує в собі творчий потенціал до навчання, ініціативність до саморозвитку та самовдосконалення.

Сподіваємося, що в реальних життєвих умовах ви доведете, що вмієте визначити й обґрунтовувати власну життєву позицію. Ви зумієте виховати в собі допитливість, здатність до діалогу і дискусії, набудете уміння критично мислити, співпрацювати в команді, висловлювати думки усно й письмово, публічно виступати, застосовувати свій емоційний інтелект, ефективно комунікувати.

Підручник, з яким ви будете працювати в одинадцятому класі, допомагатиме вам досягати уміння усіх компетентностей, необхідних для саморозвитку і його гармонійності з метою комфортного самопочуття у суспільстві, глибоко засвоїти знання усіх тем української мови, яку ви вивчали паралельно з рідною румунською мовою.

Сучасні інноваційні, зокрема інформаційні, технології, якими ви вже добре володієте, допоможуть швидко й якісно виконувати справи, аналізувати авторські тексти і створювати власні.

Ви вільно володітимете українською державною мовою і перекладатимете її рідною румунською.

Ми переконані, що ваші навчальні досягнення стануть запорукою успішного проходження зовнішнього незалежного оцінювання і вами гордитимуться вчителі та батьки.

Щастя вам!

Автори підручника

Слова

Плекатимеш мову – цвістимуть слова,
мов білі черешні весною...

Ростимуть слова, як у квітні трава,
зігріті любов'ю земною.

Які ж вони чисті, як вічно звучать,
як птахами в'ються крилато, –
мов зорі незгасні небесних багать:
Хліб. Совість. Вітчизна і Мати.

Шануй їх у серці. Ніколи не смій
святе і високе топтати.

Як жито-пшеницею, слова добрі сій –
рясний урожай будеш мати!

Володимир Олійник

Любіть мову

Мова – краса спілкування,
мова – як сонце ясне,
мова – то предків надбання,
мова – багатство моє.

Мова – то чиста криниця,
де б'є, мов сльоза, джерело,
мова – це наша світлиця,
вона як добірне зерно.

Мова – державна перлина,
нею завжди дорожить:
без мови немає країни –
мову, як матір, любіть!

Федір Пантов

Умовні позначки

Пізнавальна вправа –

Розвиток мовлення –

Вправа з ключем –

Вправа на редагування, –
письмова вправа

Вправа на переклад –

Творче завдання –

Робота в групах –

Робота в парах –

Робота з комп'ютером –

Мнемонічні фрази –

Посилання
на інтернет-джерела –

§ 1. УКРАЇНЬСЬКА МОВА В СУЧАСНОМУ СВІТІ. УКРАЇНЬСЬКА МОВА ЯК ДЕРЖАВНА

Міжнародна асоціація українців. «Просвіта» як громадська організація сприяння розвитку української мови.
Сучасні періодичні мовознавчі видання

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- **оволодіти** інформацією про поширення української мови в різних країнах світу;
- **дізнатися** про Міжнародну асоціацію українців (МАУ), Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка, про види діяльності місцевого осередку «Просвіта» та його співпрацю з національними товариствами краю;
- **усвідомити** важливість для людини володіння державною мовою, здатності висловлюватися у різноманітних ситуаціях спілкування;
- **використовувати** українську мову як державну для духовного, культурного й національного самовияву;
- **творити** тексти державною мовою, які популяризують її культуру, сприяють удосконаленню різних сфер суспільства;
- **розглядати** мову й уміння спілкуватися як цінність;
- **використовувати** для підготовки до уроку те чи інше періодичне мовознавче видання.

УКРАЇНЬСЬКА МОВА У СВІТІ

Українська мова така ж давня, як і слов'янська людність у Європі. Коли розпалася праслов'янська мова (слов'янська прामова), виникло кілька її діалектних типів (130–600 рр. н. е.). Один із них (протоукраїнський діалект) став основою української мови.

Складна і не дуже прихильна історична доля української мови. Україна як ласий шматок землі в самісінькому центрі Європи завжди вабила чужинців. Але щаслива в цій долі випадковість. І ця випадковість — проста селянська жінка, яка з покоління в покоління виколисувала своїх дітей українською

колисковою, просила за них Бога рідномовною молитвою, пестила рідною казкою їхні душу і серце... І зростали її діти українцями.

Та до Тараса Шевченка не було чути їхньої мови у світі, поза межами України, хоч не один син цієї землі намагався говорити зі світом рідною мовою. Не завжди чули. І сьогодні не всі хочуть чути, навіть на власній землі...

Але часи змінюються.

Нині українська мова – державна мова незалежної України. Цей її статус закріплений 10-ю статтею Основного закону (Конституції) України і зобов'язує всіх громадян України, які перебувають на державній службі, користуватися у справочинстві, документації, спілкуванні з відвідувачами державних інституцій державною українською мовою.

В Україні усе населення розуміє українську мову і близько 31 млн осіб можуть говорити нею. В останні роки кількість тих, хто активно користується українською мовою, поступово зростає.

Українська мова має широке функціональне вираження: у вищій освіті та пресі, судочинстві й урядуванні, в літературі й мистецтві усного слова, науці й міжособистісному спілкуванні.

Українською мовою говорять в Україні, прикордонних територіях сусідніх країн, де здавна мешкають українці, а також у країнах, куди свого часу виїхала значна кількість українців (українська діаспора).

Географічно територія поширення української мови розташована між ареалом поширення російської мови на північному сході (пізніше також на сході), білоруської – на півночі, польської та словацької – на заході, болгарської – на південному заході. З-поміж неслов'янських мов українська приблизно від 895 року межує на заході з угорською, що належить до фіно-угорської сім'ї; на південному заході з румунською та її молдавськими говірками (романська група); до 1945 року та від початку 90-х років XX століття також із кримськотатарською мовою, що належить до тюркської сім'ї.

Інші важливі мови, що набули статусу територіальних, – це їдиш (з XV століття) та – серед слов'янських – польська (особливо в XVI–XVIII століттях, а в Західній Україні до 1945 року) і російська (її вплив почав зростати з XVIII століття). В окремих регіонах українська мова мала тісні контакти

також з румунською (Буковина, Північна Бессарабія, Буджак, Придністров'я), угорською (Закарпаття), словацькою (Пряшівщина у Словаччині) та білоруською (Берестейщина, Чернігівщина) мовами. Контакти з німецькими, вірменськими, сербськими та іншими колоністами були обмежені в часі та територіально.

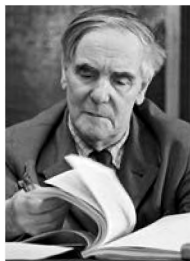
За кількістю носіїв українська мова посідає, відповідно до різних джерел, 25-те або 22-ге місце у світі. Вона є також третьою або другою за поширеністю серед слов'янських мов. За різними оцінками, загалом у світі українською мовою говорять від 41 до 45 млн осіб, вона входить до другого десятка найпоширеніших мов світу.

Згідно зі статтею 12 Конституції України, «Україна дбає про задоволення національних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави».

Демократична багатонаціональна держава Україна прагне створити усім іншим народам, які компактно проживають на окремих її територіях, умови для мовної ідентифікації зі своєю нацією. Наприклад, заклади загальної середньої освіти з навчанням румунською мовою функціонують на Буковині, Закарпатті, Одещині.

Українська мова в Західній і Центральній Європі поширена виключно в середовищі вихідців з України (головно українців) та їхніх нащадків. Зазнаючи повсякденної асиміляції з боку оточення у країнах поселення, українці не втрачають почуття національної свідомості, зберігають рідну мову й культуру.

У сучасному світі українська мова не лише відома за назвами держави та її мови, а й безпосередньо за тими людсь-

Петро
Капица

Віра
Фарміга

Сергій
Лифар

Гайді-Марія
Пайпер

ми, які з різних причин і з добрими намірами прибувають до багатьох країн, навчаються та працюють там, і навіть облаштовуються в них з родинами.

Ознайомитись із долями сучасних українців, яким довелося мандрувати світами, можна за допомогою різних наукових та інформаційних джерел (наприклад, на сайті uastudent.com).

Автохтонні українці мешкають у Білорусі, на Берестейщині й Пінщині.

У 20–30-х роках ХХ століття у місцях проживання українського населення в європейській частині Росії, на території південної частини Курської, Белгородської і Воронежської областей, у Самарській і Саратовській областях та ін., навчання у школах і вищих навчальних закладах велося українською мовою. Нині таких шкіл там немає. Українська мова на Помор'ї функціонує як неофіційна – у побуті.

Українці живуть в Австрії (головно у містах Відні, Зальцбурзі, Куфштайні, Інсбруку, Граці, Клагенфурті, Філлаху), Бельгії (у Брюсселі, Левені, провінціях Ено, Лімбург, Льеж), Нідерландах, Німеччині, Франції, де гуртуються в осередки громадського і культурного життя, провадять науково-дослідницьку роботу, видають періодичні видання. У деяких державних вищих школах здійснюється підготовка фахівців з української мови, наприклад, у Франції в університетах Париж VIII (Сен-Дені) та в університеті Бордо.

Українці – одна з найорганізованіших етнічних груп в Австралії. Українські громадські організації континенту підтримують збереження та розвиток української мови.

У Канаді українці – дев'ята за чисельністю мовно-етнічна група – їх понад мільйон. Україноканадці розвинули власну самобутню культуру, яка є невід'ємною складовою загальноканадської культури. Українську мову в Канаді вивчають пошуковці Канадського інституту українських студій в Едмонтоні.

Близько одного мільйона українців та осіб українського походження налічується у США. Українці мешкають досить компактно, близько половини їх загальної кількості припадає на північно-східні промислові штати Пенсильванія, Нью-Джерсі та Нью-Йорк. Українська мова у США зазнала впливу мови англійської як у лексиці, так і в граматиці.

Нині на сході США українську мову і культуру вивчають у суботніх і приватних денних школах.

Невеликі громади українців є у Швейцарії, Швеції, Данії, Норвегії, Люксембурзі.

На території сучасної Румунії українці відомі з другої половини XIV століття, а на думку Михайла Грушевського, «русини» були тут ще раніше. У XV столітті відбулося масове переселення українців з Покуття на терени Молдови, у XVIII столітті виникають українські поселення у Добруджі, а в другій половині XIX століття – у Банаті. У сучасній Румунії українська мова зберігається щонайменше в 100 населених пунктах (понад 55 тис.) повітів Марамуреш, Сату-Маре, Сучава, Караш-Северин, Тиміш, Тулча. Українські говірки Румунії належать переважно до південно-західного наріччя української мови.

Водночас в українських говірках спостерігається вплив румунської мови, передусім у:

- лексичних запозиченнях: *бовар, белчук, ботелев, вакар, гражда, згарда, кавуш, копил, порняла, риндза, струнга, спуза, хергелія* та ін.;
- семантичних запозиченнях: наприклад, *ймитися* (про молоко) – «скисати», на зразок румунського *a se prinde*.

Українські говори в Румунії досліджували І. Петруц, М. Павлюк, І. Робчук, С. Бодзей та ін.

В українських населених пунктах Румунії школярі вивчають українську мову, є ліцеї з українською мовою навчання. На філологічних факультетах Бухарестського і Сучавського університетів є українські відділення. Видавництво «Критеріон» друкує твори українських письменників-класиків та україномовних літераторів Румунії.

Увага! Про українську мову в неназваних у цьому тексті країнах світу, які вас цікавлять, читайте в матеріалах, висвітлених в інтернеті.

Більше за посиланням: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

Вправа 1. Прочитайте, що писали про українську мову іноземці та українські дослідники історії української мови. Який вислів вас зацікавив? Чим саме?

«Із трьох східнослов'янських мов українська мова найближча до чеської. Із усіх слов'янських народів українці

мають найбільше народних пісень» (*П'єр Шевальє, французький дипломат, 1663*).

«Українці – стародавній народ, а мова їхня багатша і всеосяжніша, ніж персидська, китайська, монгольська і всілякі інші» (*Євлія Челебі, турецький географ, мандрівник XVII ст.*).

«Годі доказувати, що українська мова одна з найбагатших слов'янських мов» (*Павел Шафарик, чеський історик, 1826*).

«Займаючись тривалий час порівнянням арійських мов, я дійшов висновку, що українська не лише старша від усіх слов'янських і так званої старослов'янської. Вона давніша від санскриту, грецької, латини та інших арійських мов» (*Казимир Делямар, французький політик, 1869*).

«У жодній країні дерево народної поезії не видало таких великих плодів, ніде дух народу не виявився в піснях так живо і правдиво, як серед українців. Який захопливий подих туги, які глибокі, людяні почування в піснях, що їх співає козак на чужині! Яка ніжність у парі з мужньою силою пронизує його любовні пісні. Справді, народ, що міг співати такі пісні й любоватися ними, не міг стояти на низькому ступені освіти. Цікаво, що українська народна поезія дуже подібна іноді своєю формою до поезії найбільш освічених народів Західної Європи» (*Михайло Красуський, російський мовознавець, 1880*).

«Українська мова в багатстві, витонченості та гнучкості форм не поступається ані жодній із сучасних літературних мов слов'янства і не бідна аж ніяк на поняття, аби нею заважко було перекладати глибину філософських думок і змальовувати високохудожні образи. Це не мова простолюду тільки, як твердять московські невігласи. Мова цілої нації, політичне майбутнє якої іще попереду. Її місце на право самостійного розвитку в ряду цивілізованих народів уже завойоване й не може бути зайняте ніким іншим» (*Микола Костомаров, український історик, 1842*).

«Українська мова характеризується щаблем розвитку більш стародавнім, ніж інші індо-європейські мови» (*Михайло Драгоманов, український публіцист, 1882*).

«Запашна, співуча, гнучка, милозвучна, сповнена музики і квіткових пахоців – скількома епітетами супроводяться визнання української мови... Той, хто зневажливо ставить ся до рідної мови, не може й сам викликати поваги до себе» (*Олесь Гончар*).

Вправа 2. Дайте усні вичерпні відповіді на запитання.

I. Чи тотожні поняття «державна мова», «офіційна мова», «розмовна мова»?

II. Хто найбільше відповідає за засвоєння і добрі знання дитини рідної мови?

III. 1. Як ви розумієте вислів: «Скільки мов ти знаєш, стільки разів ти людина»?

2. Чи відома вам людина-поліглот, тобто така, що знає і вільно володіє п'ятьма-десятьма і більше іноземними мовами? Хто вона? Як використовує свої знання мов?

IV. 1. Ким стає людина, яка зраджує рідну мову, відмовляється від неї?

2. Що може спонукати людину до такого вчинку?

V. Чому і з якою метою у більшості країн світу, зокрема й в Україні, нині активно вивчають англійську мову?

VI. Державні та практичні мови яких країн світу ви можете назвати? Якими мовами інших народів володієте?

Вправа 3. Об'єднайтеся в групи і висловіть спільну думку, обравши одне із завдань.

1. Що б ви хотіли надолужити цього року у вивченні державної мови?

2. Яке мовне явище (практику деяких людей) називають суржи́ком? Чи хтось із ваших однокласників чи однокласниць такою «мовою» говорить поза уроками?

3. Хто з громадян України зобов'язаний вільно володіти українською мовою? Чому?

Вправа 4. Прочитайте вислів Й. Лафатера. Чи погоджуєтесь ви з автором? Напишіть коротке есе, висловивши свою точку зору.

Хочеш бути розумним, навчись розумно записувати, уважно слухати, спокійно відповідати і припиняти розмову, коли тобі нічого сказати.

Вправа 5. Знайдіть в інтернеті матеріали для поглиблення теми «Міжнародна асоціація українців» й усно доповніть поданий текст.

МІЖНАРОДНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНЦІВ

На VIII Світовому конгресі українців, що в серпні 2003 року, вперше від початку скликання таких форумів, зібрався у Києві (перші сім відбулися у США та Канаді),

відзначено, що активну діяльність провадить Міжнародна асоціація українців (МАУ).

Міжнародна асоціація українців створена для координації роботи українських організацій, а особливо українознавчих досліджень. Вона заснована 1989 року в Італії і вже наступного, 1990 року, на своєму першому Міжнародному конгресі в Києві (IV відбувся 2002 року в Чернівцях) поставила як авторитетне уособлення світових українознавчих сил. Першим президентом МАУ був обраний академік АН України Віталій Русанівський, ученим секретарем – професор-літературознавець Олекса Мишанич. Основні завдання МАУ: координувати роботу національних і регіональних асоціацій; сприяти здійсненню міжнародних проектів; організовувати наукові конференції в Україні та за її межами; сприяти вивченню української мови і культури у вищих закладах освіти, організовувати міжнародні літні школи українознавства і Міжнародний українознавчий університет у Києві.

У червні 2018 року з'їзд МАУ відбувся в Києві. Нині президентом МАУ є професор Віденського (і ще кількох європейських) університету Міхаель Мозер, а ученим секретарем – Галина Бондаренко.

Вправа 6. Прочитайте текст, усно перекажіть його. Розкажіть, що вам відомо про осередки румунської культури в Україні (у місцях компактного проживання носіїв румунської мови). Чи доводилося вам відвідувати якісь цікаві заходи такого товариства? Чи знаєте місцевих письменників, співаків, акторів, їхню творчість? Назвіть тих, кого знаєте. Чим вони для вас цікаві?

ПРОСВІТА

Внутрішньоукраїнські функції сприяння розвиткові української культури і мови та утвердженню державного статусу цієї мови виконує Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка, відновлене 1989 року (засноване 8 грудня 1868 року у Львові). Багаторічним головою «Просвіти» є відомий письменник Павло Мовчан. У статуті Товариства записано, що воно виступає за фактичне утвердження української мови як державної в усіх ділянках суспільного життя, за створення сприятливих умов для національно-культурного розвитку українського населення в пострадянських країнах, за піднесення авторитету та значення української мови й

української національної культури в країнах розселення українців, за вільне здійснення прав рідної мови всіма національностями в Україні.

Завдання «Просвіти» – формувати національну самосвідомість та історичну пам'ять громадян, сприяти гармонійному розвитку міжнаціональних відносин, допомагати громадянам долати національний нігілізм, охороняти чистоту й самобутність української культури і мови. Українська мова повинна стати засобом міжнаціонального спілкування в Україні, адже такою є роль державної мови в усіх країнах світу.

Товариство має обласні організації та осередки на підприємствах, в установах, навчальних закладах. Працює «Молода просвіта», що координує культурно-освітню роботу серед молоді.

Членом цього товариства може стати кожен, хто усвідомлює свою причетність до надзвичайно важливої справи просвітництва серед народу, поширення знань з історії і культури задля збереження своєї самобутності.

Осередки товариства діють у багатьох містах і селах України, а також у зарубіжних країнах, де проживають українці.

Пам'ятник «Просвіті», м. Львів

Вправа 7. Замоте в бібліотеці школи, свого міста або села чи знайдіть в інтернеті кілька останніх номерів журналу «Українська мова і література в школах України», ознайомтеся з матеріалами різних рубрик. Підготуйте повідомлення про те, як можна використати ці публікації на уроках української мови.

ПЕРІОДИЧНІ МОВОЗНАВЧІ ВИДАННЯ В УКРАЇНІ

Значну допомогу учителям й учням старших класів надають мовознавчі журнали і газети, які видаються в Україні. Їх створюють творчі працівники наукових установ, вищих освітніх закладів, загальноосвітніх навчальних закладів, навчальних закладів нового типу – гімназій, ліцеїв, колегіумів. Ці видання покликані надавати методичну допомогу,

публікувати дидактичні матеріали, новинки мовознавчої науки, нові тексти, інформаційні матеріали Міністерства освіти і науки України тощо. Подамо перелік цих видань з їх технічною, структурно-змістовою та функціональною характеристикою. (Навіть якщо котресь видання перестало виходити, то всі числа, які побачили світ раніше, не втрачають науково-методичної цінності).

1. **«Українська мова»**. Науково-теоретичний журнал. Видавав Інститут української мови Національної академії наук України. Заснований у жовтні 2001 року (Нині не виходить).

2. **«Українська мова і література в школі»**. Науково-методичний журнал. Засновник – Інститут педагогіки Академії педагогічних наук України. Виходив з 1997 року вісім разів на рік. Зміст (рубрики): Методика мови. Методика літератури. Українська мова в школах національних меншин. Мова і література в освітніх закладах нового типу. Консультації. Літературознавство рідного краю. Позакласні заходи. Готуємось до тематичних контрольних робіт і зовнішнього незалежного оцінювання. Повідомлення (наприклад, про конференції).

3. **«Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах»**. Щомісячний науково-методичний і літературно-мистецький журнал. Заснований у 1999 р. Зміст (рубрики): Слово про вчителя. До нового навчального року: Міністерство освіти і науки повідомляє. Сторінками нових підручників. Методика на щодень: Завтра на урок. На допомогу вчителеві-словеснику. Наука – школі: Про культуру української мови. Наш довідник. Антологія української творчості. Перейменовано з 2012 року – «Українська мова і література в сучасній школі». З 2014 року – **«Українська мова і література в школах України»**.

4. **«Вивчаємо українську мову та літературу»**. Науково-методичний журнал. Заснований у 2003 році. Виходить тричі на місяць. Зміст (рубрики): Літературознавчі студії. Методичні орієнтири. Профільне навчання. З міністерського портфеля. Нові технології. Конкурси, вікторини. Завдання з української мови для конкурсів. Журнал має книжковий додаток, що виходить раз на місяць.

5. **«Українська мова та література»**. Всеукраїнська газета для вчителів. Виходить з 1996 року. Засновник – Благодійний фонд «Перше вересня».

6. **«Дивослово»** – щомісячний науково-методичний журнал Міністерства освіти і науки України; висвітлює проблеми української мови і літератури в навчальних закладах. Видається з 1951 року. Зміст (рубрики) одного, вибраного довільно, числа: Офіційна документація. Методика викладання мови і літератури. Мовознавство. Літературознавство і критика. Музеї України. Ювілеї. Мистецька вітальня.

7. **«Мовознавство»**. Науково-теоретичний журнал Інституту мовознавства імені О. Потебні та Українського мовно-інформаційного фонду Національної академії наук України. Заснований у січні 1967 р. Виходить шість разів на рік. Зміст (рубрики): Наукові статті. Рецензії та анотації. Наукове життя. Хроніка.

8. **«Українське мовознавство»**. Міжвідомчий науковий збірник, щорічне видання кафедри сучасної української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Виходить з 1973 року (з перервами). Друкуються праці лінгвістів України з проблем сучасної літературної мови та її діалектів, історії мови, стилістики, загального мовознавства.

Перевір себе

1. Чому національну мову вважають духовною основою нації?
2. Яке значення для народу має державна мова? Чому?
3. Що вам відомо про українську мову у світі?
4. Як пов'язані Чернівці та Міжнародна асоціація українців?
5. Чи діє Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка у вашому місті (селі)?
6. Які періодичні мовознавчі видання є в кабінеті української мови вашого навчального закладу? Чи доводилося вам з ними працювати?

ОРФОГРАФІЧНА Й ОРФОЕПІЧНА НОРМИ (ФОНЕТИКА. ГРАФІКА. ОРФОЕПІЯ. ОРФОГРАФІЯ)

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- **поглибити** знання про одиниці мови;
- **зрозуміти** суть слів і понять «норма», «орфоепічна норма», «орфоепічна помилка», «орфографічна норма», «орфографічна помилка», «милословність», «наголос»;
- **розрізняти і пояснювати** явища фоноетимології, подовження і подвоєння приголосних, факти спрощення і чергування у групах приголосних;
- **застосовувати** правила написання ненаголошених голосних, апострофа, знака м'якшення, правила написання слів іношомовного походження;
- **чітко і грамотно формулювати** думку, дотримуючись орфографічних норм української мови.

§ 2. ОДИНИЦІ МОВИ

Вправа 8. Прочитайте текст, сформулюйте його основну думку. Випишіть з нього: 1) п'ять прикладів слів різного звукового складу (ці слова подайте у звуковому записі); 2) п'ять прикладів слів різної морфологічної будови (відповідно позначте будову слів); 3) п'ять словосполучень; 4) п'ять речень. Доведіть, що це одиниці мови.

Княгиня Ольга

Після смерті чоловіка, князя Ігоря, Ольга стала першою жінкою, яка правила Київською державою. Вона провадила жорстку політику по відношенню до племен, що підкорялися Києву. З літописів, серед яких найвідоміший – «Повість минулих літ», до наших часів дійшла історія розправи Ольги зі знаттю древлян як помсти за Ігоря, вбитого в землях цього племені при зборі данини.

У 957 році княгиня здійснила дипломатичну місію в Константинополь, столицю Візантії. Там вона зустрілася з імператором Костянтином і уклала договір, очевидно, торговий. Пробувши

у Візантії більше півроку, Ольга перейнялася досягненнями найсильнішої на той час християнської держави. Того ж року вона прийняла християнство, але поширити нову релігію на своїй батьківщині їй не вдалося (*«100 видатних особистостей в історії України» – інтернет-ресурс*).

Вправа 9. Хто швидше? Розділившись на групи, виконайте завдання. Прочитайте текст, сформулюйте його ключові тези. Укажіть, якою частиною мови є кожне слово. Випишіть з тексту по три приклади слів, у яких букв більше, ніж звуків; у яких букв менше, ніж звуків; у яких однакова кількість букв і звуків (усі слова подайте у транскрипції).

Із прийняттям 988 року в Русі-Україні християнства князь Володимир Святославич (Великий) увів державу в орбіту світової політики і культури. Це сприяло пожвавленню відносин з Візантійською імперією, найбільшою і найрозвиненішою державою на теренах тодішньої Європи і Близького Сходу.

Релігійна реформа сприяла і державним перетворенням. Посилилась міць Києва на чолі великих територій, прискорився розвиток торгівлі, ремесел.

Володимир Великий створив державну раду, до якої, крім бояр – старої спадкової знаті, входили представники великих міст. Рада була інструментом законодавчої і виконавчої влади.

Князь
Володимир Великий

Срібники Володимира Великого

Володимир – перший глава Київської Русі, який почав карбувати власні монети: златники й срібники. На них, а також на об'єктах державного значення князь велів ставити свій знак – тризуб, прообраз нинішнього герба України

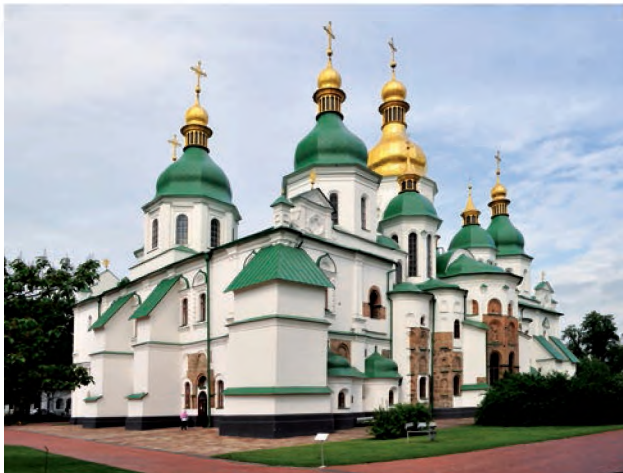
(«100 видатних особистостей в історії України» – інтернет-ресурс).

Вправа 10. Прочитайте текст, письмово сформулюйте ключові тези цього тексту. Доведіть, що текст як складне синтаксичне ціле теж є одиницею мови.

При великому київському князеві Ярославові Володимировичу, якого в народі прозвали Мудрим, максимально розширилася територія Давньоруської держави. Влада Києва простяглася від Чорного до Балтійського моря – з півдня на північ – і від Карпат до Волги – із заходу на схід. Політична і військова міць Русі-України була визнана в Європі. Дочки Ярослава Володимировича були одружені з королями Франції, Угорщини, Норвегії, Данії, Англії, що в ті часи вважалося своєрідним договором про дружбу і співпрацю.

Князь склав перший у Східній Європі письмовий збір законів «Правда Ярослава».

Софійський собор у Києві

Мудрим князь вважався в народі завдяки тому, що підніс на світовий рівень культуру й освіту. При ньому виникли школи живопису, кам'яного будівництва і літописання, відкривалися навчальні заклади. При Софійському соборі в Києві була зібрана велика бібліотека (*«100 видатних особистостей в історії України» – інтернет-ресурс*).

Вправа 11. Прочитайте текст. Письмово стисло перекажіть його українською мовою.

Petru Movilă a fost mitropolitul Kievului și Galiției din anul 1632 și până la moartea sa, în 1646. Este cunoscut ca un important teolog ortodox din secolul XVII-lea și ca un reformator al învățământului.

În plan educațional, în anul 1632 întemeiază la Kiev un colegiu, care la scurt timp devine o instituție de învățământ renumită, un centru de cultură teologică și laică care se bucură de mare prestigiu prin profesorii renumiți și de înaltă pregătire, de care se bucurau cei care urmau cursurile acestei instituții.

Mitropolitul Petru Movilă reformează sistemul de învățământ din Ucraina, elaborând programe școlare și selectând profesorii care vor predă în aceste școli. Aceasta a făcut ca școala întemeiată de Petru Movilă să fie recunoscută drept Academie, devenind un centru important de învățământ nu doar pentru Ucraina, ci și pentru tot Estul Europei. Printre absolvenții vestiți a acestei Academii se numără așa personalități marcante din Ucraina, ca: gatmanii Ivan Vâgovski și Ivan Mazepa, scriitorii Petro Gulac-Artemovski, Grigorii Scovoroda și mulți alții (*Интернет-ресурс*).

Петро Могила

Вправа 12. Уявіть ситуацію: вам необхідно взяти участь в обговоренні проблеми з теми «Хто є для мене видатним українцем/видатною українкою і чому». Використовуючи вивчений матеріал та інтернет-джерела, запишіть по два аргументи і два приклади на користь своєї позиції.

Вправа 13. І. Узагальніть інформацію з попередніх вправ і підготуйте усну розповідь про видатні історичні постаті України.

II. Назвіть зображених на фото відомих українців і українок. Перевірте свої відповіді за допомогою пошукових систем.

Вправа 14. Напишіть текст-роздум (не менше 100 слів) на одну з тем: «Чи видатна людина – лише свого народу слава?» або «Слава в руках праці» (Леонардо да Вінчі). Які мовні одиниці утворили ваш текст? Наведіть два аргументи і два приклади.

§ 3. ЗВУКИ МОВЛЕННЯ. АЛФАВІТ. СКЛАД. ОСНОВНІ ПРАВИЛА ПЕРЕНОСУ СЛІВ З РЯДКА В РЯДОК

Вправа 15. I. Прочитайте текст, з'ясуйте, які проблеми порушені в ньому. Доведіть, що вправи для голосу потрібні. **II.** Випишіть з тексту по п'ять прикладів слів, у яких букв більше, ніж звуків; у яких букв менше, ніж звуків; у яких однакова кількість букв і звуків (усі слова подайте у транскрипції).

Хтось одного разу назвав голос «другим лицем». І, справді, голос може розповісти про людину так само багато, як і обличчя. Ваш голос здатний розповісти про почуття, про здоров'я, про те, наскільки розкуто себе відчуваєте, звідки ви родом, яку отримали освіту, наскільки легко підкоряєтеся тиску інших. Загалом голос здатний розкрити всю психологічну історію особистості.

Голос – візитна картка людини, саме тому в найбільших банках світу деякі сейфи запрограмовані на голос власника. Якщо якийсь найменший тон відхилився від запрограмованого, заповітні дверця не відчиняться.

Голос людини абсолютно унікальний, як відбитки пальців. У США, Англії та Італії запис голосу вважається незаперечним юридичним документом, підробити який, як вважає правосуддя цих країн, неможливо.

Вважається, що голос часто не збігається в уявленні людини із зовнішністю. Але в наш час експерти, не бачачи співрозмовника, практично безпомилково визначають за голосом його стать, зріст, масу тіла і вік. До чого ж дійшов прогрес!

Психологи виявили основні реакції людини на різні висоту і тембр голосу співрозмовника. Високий і дзвінкий голос асоціюється з юністю, енергійністю і, на жаль, з недосвідченістю. За статистикою, жінок і особливо чоловіків з таким голосом значно рідше призначають на солідні посади. Зроблене цікаве спостереження: що вищий голос, то нижча посада. Володарям низького голосу пощастило значно більше: низький голос асоціюється з самодостатністю, впевненістю, інтелектом. Людина з таким голосом має більший авторитет.

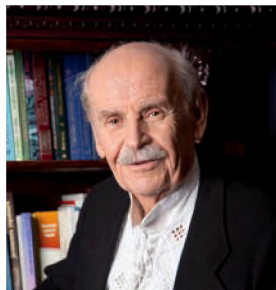
Та попри все, ті, хто хоче поліпшити звучання свого голосу, можуть цього навчитися: це і заняття співом, і читання вголос невеликих уривків тексту, найкраще віршів, і виступи перед аудиторією. Ці вправи навчають керувати своїм голосом, його тембром, що в майбутньому може допомогти стати гарним співрозмовником і навіть отримати бажану посаду (*Інтернет-ресурс*).

Стив Возняк

Квітка Цісик

Богдан Гаврилишин

Звуки мовлення – 38																	
Голосні	Приголосні звуки – 32																
	Сонорні (9)							Шумні (23)									
	[a]	[o]	[y]	[і]	[е]			Дз.	[б]	[д]	[з]	[дз]	[ж]	[дж]	[г]	[ґ]	
	Тв.	[м]	[в]	[н]	[л]	[р]		Гл.	[п]	[т]	[с]	[ц]	[ш]	[ч]	[к]	[х]	[ф]
	М'я-кі			[н']	[л']	[р']	[й]	Дз.		[д']	[з']	[дз']					
								Гл.		[т']	[с']	[ц']					

Більше теоретичної інформації шукайте за допомогою QR-коду (с. 20–21).

Вправа 16. I. Доберіть по п'ять слів до кожної зі схем. У доборі яких слів виникли труднощі й чому? **II.** Складіть шість речень або зв'язний текст із цими словами (на вибір).

1. Голосний + приголосний + голосний.
2. Приголосний + голосний + приголосний.
3. Приголосний + приголосний + голосний + приголосний.
4. Приголосний + голосний + приголосний + голосний.

Вправа 17. Запишіть слова, вставляючи потрібну букву (ґ або г). До всіх слів подайте транскрипцію, правильно вимовляючи їх. Поясніть особливості вимови.

Ґирли..а, ..ратися, ..ринджоли, ..рамотний, дзи..а, а..рус, ..едзь, ..ердан, ..ава, до..овір, ..рунт, ..ніт, ..аздиня, ..анок, кри..а, ви..нанець, ..осподар, ..ороскоп, ..іркий, ..удзик, ..атунок, ко..орта, ле..інь, ..учно.

Вправа 18. I. Прочитайте текст. Доведіть, що класична музика позитивно впливає на людину. **II.** Випишіть із тексту 12 слів, у яких кількість звуків і букв різна (усі слова подайте у транскрипції).

МУЗИКА В ЖИТТІ ЛЮДИНИ

Кожна людина звикає від самого народження чути музику. У кожного є улюблений стиль. Усі ми помітили, що роль музики в нашому житті досить велика: музика може впливати на наш настрій, заспокоювати і навіть лікувати нас.

Музика близько пов'язана з медициною. Уже давно з'ясовано, що музика Баха, Бетховена та інших композиторів-класиків благотворно діє на людей, допомагає подолати хвороби. Існує навіть спеціальний напрям сучасної медицини – орнітотерапія.

Виявляється, кожна людина на генетичному рівні пов'язана з музикою, точніше, зі звуками. Ці звуки можуть видавати птахи, тварини і сама природа. Людина, навіть не помічаючи цього, розслабляється й оздоровлюється завдяки цим звукам.

Як дослідили психологи, мелодія з ритмом 60 ударів на хвилину діє на людину як медитація, вона цілком спроможна відвернути будь-кого від проблем, сповільнюючи мозкову діяльність. Якщо слухати таку музику, активно поліпшуються пам'ять, працездатність, виникають спокій і впевненість у собі.

Музика впливає не лише на моральний та емоційний стан людини, а й на роботу внутрішніх органів, зокрема серця, нормалізує артеріальний тиск. Спокійна мелодія позитивно впливає на кров, збільшуючи кількість лімфоцитів, завдяки чому всьому організму стає набагато простіше боротися з будь-якими хворобами.

Музика впливає на інтелектуальні здібності і можливості людини, адже мелодія музики сприяє збільшенню емоційної активності, і, як свідчать лікарі, саме в цей період активності підвищуються інтелектуальні здібності (*Інтернет-ресурс*).

Вправа 19. Складіть і запишіть діалог із 18–20 реплік за висловом Генрі Лонгфелла Уодсворта: «Музика – це універсальна мова людства». Розіграйте діалог перед класом.

Алфавіт

Вправа 20. Прочитайте тексти, з'ясуйте, яка тематика їх об'єднує.

1. Першим букварем, виданим в Україні, був «Буквар» («Азбука»), надрукований 1574 року у Львові першодрукарем Іваном Федоровим. Книжка складалася з абетки, складів, зразків відмінювання і короткої читанки. До нас дійшов лише один примірник, який знайдено в Римі 1927 року. Зберігається він у бібліотеці Гарвардського університету (США). Факсимільне видання здійснено в Києві 1964 та 1974 рр.

«Буквар» Івана Федорова

2. Найбільш уживаною літерою в українському алфавіті є літера «п». Також на цю літеру починається найбільша кількість слів. Найрідше вживаною літерою українського алфавіту є «ф». В українській мові слова, які починаються з цієї букви, у більшості випадків запозичені з інших мов.

Алфавіт (азбука, абетка) – сукупність літер, прийнятих у писемності будь-якої мови й розміщених у встановленому порядку. В українському алфавіті 33 літери.

Алфавіт					
А а	Є є	К к	С с	Ш ш	
Б б	Ж ж	Л л	Т т	Щ щ	
В в	З з	М м	У у	Ь ь	
Г г	И и	Н н	Ф ф	Ю ю	
Ґ ґ	І і	О о	Х х	Я я	
Д д	Ї ї	П п	Ц ц		
Е е	Й й	Р р	Ч ч		

Вправа 21. Складіть зв'язний текст (12–16 речень), у якому всі слова починалися б на букву «п» або «с».

Вправа 22. Прочитайте відомий вислів В. Сухомлинського про працю. Чи погоджуєтеся ви з ним? Напишіть невеличке есе.

«Хоча б над тобою було сто вчителів – вони будуть безсилі, якщо ти не зможеш сам змусити себе до праці й сам вимагати її від себе».

Вправа 23. Запишіть слова за алфавітом. У кожному слові, розташованому за алфавітом, підкресліть другу букву. Прочитайте й запишіть відомий вислів Вольтера про працю.

Щирий, орава, ажіотаж, штанга, зчеплений, втілювати, опадати, дзвонити, гирлига, жайвір, хвастати, кивання, льон, пава, уцілити, фюзеляж, ктир, днина, париця, бистрина.

Вправа 24. Складіть алфавітний покажчик прочитаних вами творів, які висвітлюють тему формування особистості.

Склад

Вправа 25. I. Перепишіть слова, розкриваючи дужки. Поясніть, які правила ви застосували. II. Поділіть слова на склади для переносу слів з одного рядка в інший. Обґрунтуйте свій вибір.

Мультипрограмува(н,нн)я, рече(н/нн)я, су(д/дд)я, зако(н/нн)ий, камі(н/нн)я, узбере(ж/жж)я, бе(з/зз)вучний, ві(д/дд)іл, ві(д/дд)ілити, дерев'я(н,нн)ий, со(н/нн)ий, тума(н/нн)ий, огне(н/нн)ий, свяще(н/нн)ик, багатознач(н,нн)ий, пі(д/дд)а(ш/шш)я, о(б/бб)ити, розрі(с/сс)я, багатохра(н,нн)ий, жи(т,тт)я, бездога(н,нн)ий.

Склад – це частина слова, яка вимовляється одним поштовхом видихуваного повітря (*свя-то, пе-ре-мо-га, ра-дість*). Склади бувають **відкриті** (закінчуються на голосний: *до-ро-га*) і **закриті** (закінчуються на приголосний: *віч-ність*).

У слові стільки складів, скільки голосних звуків.

Пригадайте основні правила переносу слів з рядка в рядок. За потреби скористайтеся теоретичною інформацією за допомогою QR-коду (с. 26–27).

Увага! Слова з подовженими приголосними можна переносити по-різному: *насі-ння, насін-ня; коло-ся, колос-ся; збі-жжя, збіж-жя*.

Слова зі збігом однакових приголосних переносимо тільки так: *осін-ній, ран-ній, туман-ний, ден-ний, годин-ник, від-дати, розріс-ся*.

Вправа 26. Виконайте тестові завдання.

1. **Правильне твердження наведено в рядку**
 - А В українській мові є 6 букв для позначення голосних звуків.
 - Б Апостроф не входить до графічних знаків.
 - В Графіка вивчає букви.
 - Г В українському алфавіті 32 букви.
2. **Спільний звук є в усіх словах рядка**
 - А вісь, сів, сивий, ясний, син
 - Б деревій, весна, вітер, павутина, кавун
 - В віхоть, вогкий, кухня, хутір, фартух
 - Г жених, дочці, дріжджі, череда, ціп
3. **Дзвінки приголосні є в усіх словах рядка**
 - А радість, сонце, світити
 - Б користь, ложка, перелаз, Прага
 - В голуб, обкопати, різний, сир
 - Г джерело, зміна, ніж, будівля
4. **За алфавітом розміщені всі слова в рядку**
 - А влада, доброта, мрія, скрута, турбота
 - Б обличчя, облік, обманути, істина, історія
 - В зошит, зустріч, зроблений, з'явитися, заява
 - Г барвник, барва, буряк, барвінок, битися
5. **Однакова кількість складів є в усіх словах рядка**
 - А переказ, приказка, оповідка
 - Б речення, вимова, висновок
 - В покоління, майбутнє, порядок
 - Г площина, металург, прикордонний
6. **Кількість звуків відповідає кількості букв в усіх словах рядка**
 - А дзвін, молодь, ясен, бандура, колос
 - Б мідь, птах, зерно, гаївка, бруд
 - В політ, шука, зелень, човен, борщ
 - Г добро, злагода, шавель, сокіл, ясність
7. **Кількість звуків відповідає кількості букв у рядку**
 - А сміятися, книга, плакати, розум, пурхати
 - Б наснага, голова, повертається, танцівниця, віяти
 - В чабан, ромашка, опозиція, непевний, прогулянка
 - Г драма, танок, мова, парта, щавель
8. **Букв більше, ніж звуків, у всіх словах рядків**
 - А сіль, дзеркало, джміль, знання
 - Б сімейка, будівля, дзвінок, щит
 - В шавель, мілина, гість, лялька
 - Г січень, травень, здивуватись, джерело

9. Букв менше, ніж звуків, у всіх словах рядка

- А Юля, ясний, сім'я, реєстр
 Б пояснити, тато, ряд, в'юн
 В об'їзд, юрист, трое, день
 Г квітка, буря, море, читання

10. Установіть відповідність між словами і характеристикою приголосних у них

Слово	Характеристика приголосних
1 сіль	А дзвінки та сонорний, тверді
2 рілля	Б сонорні, м'які
3 бджола	В глухий і сонорний, м'які
4 пушок	Г глухі, м'які
	Д глухі, тверді

12. Установіть відповідність між словом і його фонетичним складом

Фонетичний склад	Слово
1 12 букв, 12 звуків, 5 складів	А фізіологія
2 10 букв, 11 звуків, 6 складів	Б відірватися
3 10 букв, 11 звуків, 4 склади	В консультація
4 11 букв, 11 звуків, 5 складів	Г піднебесний
	Д щебетунчик

Вправа 27. Напишіть за пейзажем невеличке есе про осінь (барви, звуки, емоції, події), використовуючи слова, які не можна поділяти на частини для переносу.

О. Киселиця. Барви осені

§ 4. СПІВВІДНЕСЕНІСТЬ ЗВУКІВ І БУКВ
(я, ю, є, ї, щ, буквосполуки дж, дз, знак м'якшення).
ОСОБЛИВОСТІ ВИМОВИ ГРУП ПРИГОЛОСНИХ
(-ться, -шся, -жці, -шці, -чці та ін.)

Вправа 28. І. Прочитайте текст. Складіть для своїх однокласників та однокласниць 12 порад, як бути і залишатися щасливими. **ІІ.** Випишіть 12 слів, у яких є букви **я, ю, є, ї, щ, знак м'якшення**, запишіть транскрипцію цих слів. Поясніть, у яких позиціях букви **я, ю, є** позначають один звук, а в яких – два.

БУДЬМО ЩАСЛИВИ

Усі на світі хочуть бути щасливими. Її існує лише один спосіб знайти своє щастя – так уважав американський психолог Дейл Карнегі. Для цього треба навчитися керувати своїми думками. Запам'ятаймо: ми щасливі або нещасливі не тому, що чогось не маємо або маємо, кимось є чи не є, деь перебуваємо чи не перебуваємо, – наше щастя визначається тим, що ми про все це думаємо.

Наприклад, двоє можуть бути в одному і тому ж місці й займатися однією і тією ж справою. Обое можуть мати приблизно однакову кількість грошей і займати однакове суспільне становище. І все ж один з них почуває себе щасливим, а другий нещасним внаслідок неоднаковості в умонастрої. За твердженням Шекспіра, ніщо не є ні гарним, ні поганим – усе залежить від того, як ми дивимося на речі.

А ви хочете стати щасливою людиною? Якщо так, тоді уважно прочитайте мудру пораду і неодмінно застосовуйте її на практиці. Отож усякий раз, коли ви виходите з дому, втягніть підборіддя, підніміть високо голову і вщерть наповнюйте легені повітрям. Спрагло всмоктуйте сонячне світло. Вітайте друзів посмішкою і вкладайте душу в кожне рукостискання. Не бійтеся того, що вас неправильно зрозуміють, і не витрачайте ані хвилини на розмірковування про своїх ворогів.

Спробуйте твердо вирішити, чого хочете досягти, а тоді, не хвилюючись, прямуйте безпосередньо до мети. Думайте про чудові справи, які маєте намір здійснити, і з часом помітите, що підсвідомо хапаетесь за всі найнеобхідніші для вас можливості, які сприяють наближенню цієї мрії (*З журналу*).

Літературна мова має свої норми вимови звуків – **орфоепічні норми**. Систему норм літературної вимови вивчає **орфоепія**. Основний принцип українського правопису – **фонетичний**, тому переважно читаємо, як написано. Важче записувати з почутого. Треба добре знати правила вимови.

Буквосполучення **дж** і **дз** можуть передавати як один звук, тоді вони вимовляються зливо ([**дж**], [**дз**]), так і два звуки [д] + [ж], [д] + [з]. Наприклад: [*дже^uре^oло*] – [п'ід-живіⁱти]; [*де^eр^oкало*] – [п'ідзе^mний].

Буква **щ** завжди передає два звуки: [ш] + [ч]: [*шча^sст'а*], [*те^sща*], [*шчи^tтка*].

Йотована буква **ї** також завжди передає два звуки [й] + [і]: [*йїжа^kк*].

Буква **ь** (знак м'якшення) жодного звука не позначає, а служить для пом'якшення попереднього приголосного: *блakitь* [блакі^t'].

Букви **я, ю, є** передають два звуки:

Букви	Звуки	Позиція у слові			
		на початку слова	після голосного	після апострофа	після знака м'якшення
я	[йа]	<i>яма</i> [йа́ма]	<i>моя</i> [мо́йа]	<i>п'ять</i> [п'і́ят']	<i>гриль^яж</i> [гри ^e л'йа́ж]
ю	[йу]	<i>Юля</i> [йу́л'а]	<i>мою</i> [мо́йу]	<i>комп'ютер</i> [комп'і́у ^{тер}]	<i>Метт^ю</i> [ме ^t 'і́у]
є	[йе]	<i>єдиний</i> [йе ^d и́ний]	<i>моє</i> [мо́йе]	<i>об'єднання</i> [об'і́єднан':а]	<i>ател^{ье}</i> [ате ^l 'і́є]

Увага! Букви **я, ю, є**, коли вживаються для позначення м'якості попереднього приголосного, передають один звук (стоять одразу після приголосного, не після апострофа): *с^яйво* [с'а́йво], *сюжет* [с'у́же^tт], *осі^нне* [ос'і́н':e].

Вправа 29. Запишіть у транскрипції і правильно вимовте слова зі звуками [**дж**] і [**дз**]. Чи є такі звуки в румунській мові? У яких словах звуків на два менше, ніж букв? Чому ви так вважаєте?

Дзвоник, дзвін, джерельний, дзенькати, дзвінкий, передзвін, поводження, народження, джміль, узгодження, дзеніти, бджола, дослідження, блуджу, буджу, воджу, передзвоніть, підводжу, горджуся, переїжджати, необ'їжджений, заїжджати, зїжджати, кукурудза, дзеркало.

Вправа 30. І. Запишіть слова, вставляючи потрібні букви (**дж, дз, щ**). До всіх слів подайте транскрипцію. Правильно вимовте їх, поясніть особливості вимови. **ІІ.** Складіть шість речень або зв'язний текст із цими словами (на вибір).

Б..ола, блу..у, бу..у, во..у, гор..уся, ..вінкий, ..веніти, ..міль, ..ерело, дослі..ення, заїж..ати, їж..у, необ'їж..ений, пере..він, пово..ення, узго..ення, ві..ати, найкра..ий, ви..ий, ..авель, ..омиті, яви..е, ..астя, ..асливий, ..ебетання, гу..авина, ..він, за..емити, за..іпка, по..вонити, ..ітка, ..ільно.

Особливості вимови груп приголосних (**-ться, -шся, -жці, -шці, -чці та ін.**)

Вправа 31. І. Прочитайте прислів'я, у яких узагальнено народні погляди на культуру мовлення і важливість людського спілкування, згрупуйте їх за змістом. Поясніть, у яких словах відбувається уподібнення приголосних. **ІІ.** Випишіть ці слова, подайте до кожного з них транскрипцію.

1. Що маєш казати – наперед обміркуй. 2. Говори мало, слухай багато, а думай ще більше. 3. Таке верзе, що й купи не держиться. 4. Удар забувається, а слово пам'ятається. 5. Від теплого слова і лід розмерзається. 6. Не говори, що знаєш, але знай, що говориш. 7. Мудрий не все каже, що знає, а дурний не все знає, що каже. 8. Поранений мечем вилікується, словом – ніколи. 9. Поганим словом убивають, як кинджалом, тільки кров не ліється.

Буквосполучення	Слово	Транскрипція
1. У дієсловах буквосполучення вимовляються так:		
-шся – [с':а]	<i>котишся</i>	[кóтн'с':а]
-ться – [ц':а]	<i>робиться</i>	[рóбн'ц':а]
-жся – [з'с':а]	<i>зважає</i>	[звáz'с':а]
-чся – [ц'с':а]	<i>вибачся</i>	[вйбац'с':а]
2. В іменниках буквосполучення вимовляються так:		
-шці – [с'ц':і]	<i>кашці</i>	[кáс'ц':і]
-жці – [з'ц':і]	<i>стежці</i>	[стéз'ц':і]
-чці – [ц':і]	<i>бочці</i>	[бóц'ц':і]
-тці – [ц':і]	<i>квітиці</i>	[кв'ц':і]
-сч-, -с'ч- – [щч]	<i>Парасчин, Прісьчин</i>	[парáщчнн], [пр'іщчнн]

3. Префікс і прийменник **з** у позиції перед глухим приголосним оглушується і вимовляється як [с]: *зсунути* – [с:]*́унути*, *з Кіанева* [с к]іанева.

- зж - – [ж:]	<i>безжурний</i>	[бе ^н ж:у́рни ^н і́]
- зч - – [шч] у префіксах	<i>зчистити</i>	[шчй́сти ^н ти ^н]
з-, роз- та у прийменнику з	<i>з чого</i>	[шчóго]
- зч - – [жч] у корені	<i>Мотузчин</i>	[моту́жчи ^н]
здж – [ждж]	<i>з джерела</i>	[ждже ^н ре ^н ла́]
- зш - – шш [ш:]	<i>зшити</i>	[ш:й́ти ^н]
у префіксі з-	<i>зшкреbti</i>	[ш:кре ^н бті́]
- зш - – [жш]	<i>злізши</i>	[злй́жши]
- сш - – шш [ш:]	<i>принісши</i>	[прин ^н й́ш:и]

4. Буквосполучення **-дч-, -тч-** – [ч:]; **-тиш-** – [чш]

<i>заквітчати</i>	[закв'іч:́ати]
<i>коротший</i>	[корóчший]

5. У позиції перед іншим наступним м'яким приголосним звуки [д], [т], [з], [дз], [с], [ц], [н], [л] пом'якшуються. Але завжди твердо вимовляються звуки [д], [т], [л], [н] перед напівпом'якшеними [б', п', в', м', ф', ж', ч', ш', дж', г', к', х', г'] та м'яким [р']: [дв'і́р], [інш'і́], [мудр'і́].

<i>дні</i>	[д'ні́]
<i>могутній</i>	[мо ^н гу́тні́й]
<i>кузня</i>	[ку́зні́а]
<i>пісня</i>	[п'і́сні́а]
<i>цвях</i>	[ц'в'а́х]

Вправа 32. Виконайте тестові завдання.

1. Однакова кількість букв і звуків у кожному слові рядка

- А щастя, дзюб, ягня, пісня
- Б любов, щемить, покаяння, спогад
- В моряк, шлюб, явір, день
- Г дзвінок, крапля, юність, піджак

2. Різна кількість звуків і букв у кожному слові рядка

- А явір, щедрий, юний, ясний
- Б рельєф, зозуля, б'єшся, більярд
- В юність, порт'єра, грієшся, знищення
- Г європейський, ясність, тютюн, ячмінь

3. Звуків більше, ніж букв, у всіх словах рядка

А джміль, цікавлять, вирубують
 Б камінь, рідкість, тривога
 В ялинка, в'юн, шука
 Г м'ята, лебеді, айстри

4. Букв менше, ніж звуків, у всіх словах рядка

А Юля, ясний, сім'я, реєстр
 Б пояснити, тато, ряд, в'юн
 В квітка, буря, читання, море
 Г юрист, об'їзд, день, трое

5. Букви я, ю, є позначають два звуки [ja], [ju], [je] в усіх словах рядка

А життя, повітря, клятва
 Б місяць, гілля, суддя
 В єдність, явір, б'ють
 Г ключ, свято, питання

6. Букви я, ю, є позначають один звук [a], [y], [e] в рядку

А люблю, ряд, сине, честю, лякати, сюжет, цвях
 Б бюджет, яблуна, Яків, п'ють, заб'є, в'юн, синя
 В тюкати, юність, лінія, мрія, буряк, пів'яблука, в'яз
 Г хвиля, душею, майбуття, в'ється, боець, земляк, рюкзак

7. Підкреслені букви позначають однаковий звук у кожному слові рядка

А віт~~р~~як, піс~~т~~сот, смію~~т~~ся
 Б лі~~ж~~ко, на ні~~ж~~ці, ~~ж~~інка
 В я~~к~~би, ~~к~~лас, ~~к~~олосок
 Г ле~~г~~кий, ~~г~~олос, ми~~г~~отів
 Д про~~с~~ьба, ~~з~~ірка, ку~~з~~ня

8. Підкреслені букви позначають однаковий звук у кожному слові рядка

А роз~~з~~клад, зя~~б~~лик, з~~ж~~ати
 Б журиш~~с~~я, котиш~~с~~я, розрі~~с~~ся
 В сороч~~ч~~і, чайн~~н~~ий, доч~~ч~~і
 Г ~~ц~~'ять, ~~щ~~оре, ~~п~~одяка

9. Буквосполучення дж, дз позначають один звук у всіх словах рядка

А джаз, дзиґа, народження, кукурудза, відзняти, відзвук
 Б джем, ходжу, саджати, підзаголовок, дзеркало,
 В підзвітний, джемпер, дзенькіт, походження, їжджу
 Г джунглі, дзюркіт, дзьоб, джоуль, джміль, походжати

10. Буквосполучення дж, дз позначають два звуки в усіх словах рядка

- А походження, кукурудза, відзняти, піджак, джура
 Б віджити, бджола, розбуджу, саджати, саджанець
 В народження, відродження, спорядження, дзвінок, джгут
 Г підзвітний, піджати, підживити, підзолистий, відзнака

11. Букв більше, ніж звуків, у всіх словах рядків

- А мозаїка, яблуко, дзвінок, щит
 Б міль, джерело, джміль, дзьоб
 В щемить, морква, гість, серце
 Г березень, осінь, дзеркало, джем

12. Установіть відповідність

Слово	Кількість букв і звуків
1 дзьоб	А 5 букв, 6 звуків
2 щирий	Б 8 букв, 7 звуків
3 рум'янець	В 5 букв, 3 звуки
4 няньчити	Г 8 букв, 8 звуків
	Д 9 букв, 8 звуків

Вправа 33. Складіть і запишіть діалог із 18–20 реплік за висловом Антуана де Сент-Екзюпері: «Єдина відома мені розкіш – це розкіш людського спілкування». Розіграйте діалог перед класом.

§ 5. НАГОЛОС. ОСНОВНІ ОРФОЕПІЧНІ НОРМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ВИМОВИ

Вправа 34. Прочитайте вголос вірш Богдана Сливчука. Чому, на вашу думку, автор навмисно використав неправильні наголоси у словах? Як ви вважаєте: у цій поезії це виправдано чи ні? Чи змінює наголос суть сказаного?

ВІРШ З НЕПРАВИЛЬНИМ НАГОЛОСОМ

Я пиш^{у́}, хоч серце каже: пи^шу
 і диктує вкотре свій мотив.
 Знов зумів я упіймати тишу,
 ні гроша за це не заплатив.

Я пиш^{у́}, чомусь все ближче – пи^шу.
 Суті цей не змінює значок.
 Бо і так, і так біліють вишні,
 так чи так все світить світлячок.

Я пиш^{у́}, пиш^{у́} і просто пиш^у...
(Ніби півні чубляться слова.)
Йовнотанка листячко колише,
закрутилась трішки голова.

Я пиш^{у́}, але сьогодні – пиш^у,
цензор тут поріже півстрофи.
Навіть як рядок без коми лишу,
процензурить: то катастроф^{и́}.

Наголосом називають посилення голосу на одному з певних складів слова. Голосний звук і склад, на який падає наголос, називають *наголошеним*, а всі інші голосні звуки та склади в слові – *ненаголошеними*.

Кожна самостійна частина мови, що складається з двох і більше складів, має наголос. Службові ж частини мови (прийменник, сполучник, частка) здебільшого не наголошуються.

Більшість слів має один наголос – *основний*. У складних і складноскорочених словах, крім основного, виділяють ще додатковий: *ви́щезга́даний*.

В українській мові наголос не фіксований, а **вільний** (наголошеними можуть бути різні за порядком склади: *ма́ти, роді́на, Украї́на*) та **рухомий** (може перемішуватися зі зміною слова: *рука́ – ру́ки, ба́тько – ба́тьки*).

Деякі слова мають **подвійний** наголос: *апо́строф, за́вжди*.

Нормативне наголошування є необхідною ознакою культурного й грамотного мовлення, його літературної сутності, комунікативної важливості й дієвості. Дотриманням правил наголошування досягаються також етика й естетика усного мовлення.

Основні правила наголошування частин мови

1. Іменники

Віддієслівні іменники середнього роду на **-ання**, у яких *більше двох складів*, мають наголос, як правило, на суфіксі: *навча́ння, завда́ння, запита́ння, чита́ння, визна́ння, вида́ння, пізна́ння, посла́ння* (але: *не́хтування* від *не́хтувати*, *бі́гання* від *бі́гати*).

У багатьох іменниках жіночого роду із суфіксом **-к(а)** у множині наголос переходить на закінчення: – *вказі́вка* – *вказі́вкі*, *учі́телька* – *учи́телькі* (але: *рбди́чка* – *рбди́чки*, *сусі́дка* – *сусі́дки*).

Більшість іменників у множині має наголос на закінченні: *ли́сткі*, *сто́рінкі*.

Останній склад наголошуємо в таких словах на позначення мір довжини: *міліме́тр*, *сантими́тр*, *кіломе́тр* (але: *баро́метр*, *термо́метр*, *періме́тр*).

2. Прикметники

У більшості двоскладових прикметників наголос падає на закінчення: *гіркі́й*, *тонкі́й*, *нові́й*, *ті́сний*, *вузькі́й* (так само *котрі́й*).

Завжди наголошеним є пестливий суфікс **-еньк-**: *добре́нький*, *тонце́нький*, *легце́нький*.

3. Числівники

Наголос на **-адця́ть**: *оди́на́дцять*, *чоти́рна́дцять*.

Наголос на **-деся́т**: *сі́мдеся́т*, *ві́сімдеся́т*.

4. Дієслова

Дієслово **бу́ти**: *бу́ти*, *бу́демо*, але в минулому часі: *була́*, *було́*, *були́*.

Наголос на останньому складі мають дієслова *весе́ти*, *неси́ти* і под.

У дієслівних закінченнях **-емо**, **-имо**, **-ете**, **-ите** наголошуємо останній склад: *несе́мо*, *несе́те*, *іде́мо*, *іде́те* (але: *бу́демо*, *гурко́чемо*, *зали́ште*).

Вправа 35. Перепишіть слова, вставте, де потрібно, пропущені букви. Розставте в усіх словах наголоси. Прочитайте слова відповідно до норм української орфопії.

В(и,е)падо́к, дон(і,ь)ка, доч(і,ь)ка, приятел(і,ь), навча(нн,н)я, запита(нн,н)я, с(и,е)р(и,е)дина, завда(нн,н)я, кроп(и,е)ва, ненавист(і,ь), одинадцят(і,ь), п'ятнадцят(і,ь), нови(і,ь,ї,й), легки(і,ь,ї,й), тонки(і,ь,ї,й), мілки(і,ь,ї,й), ка(ж,дж)у, їж(ж,дж)у, во(ж,дж)у, к(и,е)дат(и,е), н(и,е)ст(и,е), в(и,е)зт(и,е), рус(і,ь)ло, чотирнадцят(і,ь,ї), фобл(і,ь)га.

Вправа 36. Завчіть за таблицею наголошення слів. Складіть із 24 словами (на вибір) зв'язний прозовий або віршований текст.

КУЛЬТУРА ОРФОЕПІЧНОГО МОВЛЕННЯ		
Наголошений перший склад	Наголошений другий склад	Наголошений третій склад
випадо́к	босо́ніж	відпо́вісти
виро́біток	вітчи́м	діа́лог
ви́трата	гурто́житок	жа́люзі
до́нька	добу́ток	зана́сло
дро́ва	допі́зна	ката́лог
збо́ла	дочка́	кіломе́тр
зру́чний	жада́ний	кропи́ва
ко́лесо	завда́ння	куліна́рія
на́чинка	засу́ха	оди́на́дцять
на́чисто	інду́стрія	посере́дині
бле́нь	корбо́мисло	течі́я
о́цет	котри́й	уро́чисто
пе́репел	мере́жа	чотири́дцять
по́друга	нена́висть	
по́зичка	нести́	
по́значка	новий	
ра́зом	озна́ка	
ре́шето	пере́пис	
спи́на	руко́пис	
фо́льга	русло́	
фо́рзац	старáнно	
	фарту́х	
	фено́мен	
	чорно́зем	
	чорно́слив	
	шофе́р	

Вправа 37. Попрацюйте в групах. Розгляньте схеми. Поясніть, які орфоепічні правила важче засвоюються і чому. Складіть зв'язний текст, використовуючи доцільні з-поміж наведених у таблицях слова.

Іменники	З префіксами <i>ви-, від-, за-, на-, над-, об-, пере-, під-, не-, при-, про-, роз-</i> зберігають наголос на префіксі:	в́иняток, в́ипадок, в́иклик, в́иробіток, в́игода (зиск), в́искочка, за́клик, пере́спів, але: ви́года (сприятливі умови), ви́давни́цтво, ви́мова, ви́ро́щування
	префікс <i>по-</i> наголошуємо у словах:	по́діл, по́ділка, по́смішка, по́зичка, по́значка, по́свідка
	трискладові віддієслівно-го походження зберігають наголос інфінітива:	чи́тання (чи́тати), пи́тання, нада́ння (надава́ти), завда́ння, навча́ння (навча́тися)
	у двоскладових наголос падає на закінчення:	жи́ття, бу́ття, зна́ння, зва́ння, але: вмі́ння, вче́ння
	у складних іменниках наголошуємо сполучний голосний:	літо́пис, руко́пис, живо́пис, гурто́житок, машино́пис, але: листопа́д, снігопа́д, лісосте́п, земле́пір
	у власних іменниках на <i>-щина</i> – наголос зазвичай падає на корінь або суфікс того слова, від якого іменник утворений:	Ки́ївщина (Ки́їв), Ха́рківщина, Ві́нниччина, Полта́вщина, До́неччина, Льво́вщина, але: Галичи́на
Прикметники	У двоскладових наголос здебільшого падає на закінчення:	швидкі́й, низькі́й, вузькі́й, нові́й, легкі́й, близькі́й, але: ти́хий, дру́жній
	у більшості прикметників, утворених від однокладових іменників, наголос зазвичай падає на закінчення:	лісови́й (ліс), льодови́й (лід), снігови́й (сніг), цехови́й (цех), текстови́й (текст), фахови́й (фах)
	багатоскладові прикметники, утворені від іменників іншомовного походження, мають наголос переважно на тому складі, що й іменники:	а́томний (а́том), гіпсови́й (гіпс), маши́нний (маши́на), але: курсови́й, цегельни́й, цегляни́й, кольоро́вий, цехови́й, цукро́вий

Числівники	У числівниках щодо наголошення діє закон аналогії:	одинáдцять, чотирна́дцять, бо двана́дцять; сiмдеся́т, вісiмдеся́т, бо п'ятдеся́т, шiстдеся́т; двадцяти́, тридцяти́, бо п'яти́, шести́, десяти́; двадцятьо́х, тридцятьо́х, бо п'ятьо́х, шістьо́х
Займенники	У більшості займенників наголос зазвичай падає на закінчення:	ме́не, тебе́, себе́, собі́, то́го, тому́
	якщо займенник використовується з прийменником, то наголос здебільшого переміщується на основу:	до то́го, при цьо́му, після нього́, біля ме́не, за те́бе, для нього́, для себе́, для цьо́го.
Дієслово	У дво- і трискладових дієсловах 1-ї особи однини теперішнього і майбутнього часів наголос падає переважно на закінчення:	кажу́, люблю́, роблю́, пишу́, несу́, ходжу́, бережу́, візьму́, привезу́, перекажу́, укладу́, приведу́, знайду́, але: ра́джу, співа́ю, ма́ю, вболіва́ю, чита́ю, мо́жу, діста́ну, опану́ю
Прислівники	У прислівниках наголошуємо перший склад у словах:	ра́зом, вісо́ко, ши́роко, весе́ло
	деякі прислівники мають подвійний наголос:	ба́йдуже́, га́рляче́, слідо́м, за́вжди́, глібо́ко

Вправа 38. Запишіть слова, згрупувавши їх за правилами наголошування. Прочитайте слова відповідно до норм української орфоєпії.

Випадо́к, феноме́н, рукопи́с, оле́нь, фо́рзац, ви́мога, ката́лог, па́ртер, се́редина, фа́ртух, че́рговий, чо́рнослив, до́чка, до́нька, ви́мога, ви́мова, те́рези, при́яте́ль, ре́шето, чо́рнозем, рі́зновид, уро́чисто, п'я́тна́дцять, сі́мдеся́т, ко́трий, ко́рисний, ква́ртал, кіломе́тр, сантíméтр, то́встий, но́вий.

Вправа 39. Виправте, де потрібно, помилки в наголошуванні слів. Прочитайте слова відповідно до норм української орфоєпії.

Кропи́ва, ви́мова, ви́мога, се́редина, че́рговий, чо́рносли́в, при́яте́ль, ко́трий, ко́рисний, сантíméтр, о́бруч, о́лень, до́чка, до́нька, рі́зновид, уро́чисто, ре́шето́, фо́рзац, ката́лог, но́вий, то́встий, па́рте́р, фа́ртух, фено́мен, руко́пис, те́рези, чо́рнозе́м, ква́ртал, кіломе́тр.

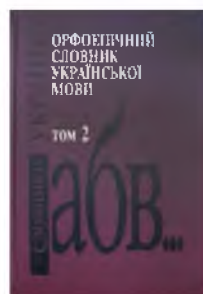
Вправа 40. Прочитайте слова вголос відповідно до норм української орфоєпії. З'ясуйте їх значення. Яку функцію виконує наголос у цих словах, як вони називаються? Складіть зі шістьма парами слів речення.

За́мок – замо́к, о́бід – обі́д, за́пал – запáл, бі́лизна – бі́лизна́, о́рган – орга́н, му́ка – мука́, бра́ти – брати́, пла́чу – плачу́, ру́ки – ру́ки, на́сип – насип, при́клад – прикла́д, сім'я́ – сім'я́, ра́дій – радíй.

Вправа 41. I. Запишіть слова, розставляючи над кожним наголос. Перевірте правильність наголошення за орфоєпічним словником (паперовим або електронним за посиланням <https://uk.worldwidedictionary.org>). II. Складіть 12 речень або зв'язний текст, використовуючи доцільні з-поміж наведених слова.

Несе́мо, розпа́д, липки́й, пере́хідний, кло́пітний, ску́чний, стра́шний, не́сла, бу́ла, верете́но, вигна́ння, визна́ння, диха́ння, ві́тчим, дощечка́, пере́пис, ненави́дити, ве́земо, щипці́, ку́рятина, ву́дила, ву́дити, низи́на, плига́ти, о́бруч, оле́нь, заво́дити, зага́дка, ла́стівки, качки́, ло́жки, ко́пійки.

Вправа 42. Виконайте тестові завдання.

- 1. Посилення голосу на одному зі складів слова – це**
 - А складоподіл
 - Б словотвір
 - В орфоепія
 - Г наголос
- 2. Наголос падає на перший склад у всіх словах рядка**
 - А вітчим, дочка, проміжок
 - Б витрата, дрова, фаховий
 - В читання, фольга, квартал
 - Г олень, разом, зручний
- 3. Наголос падає на другий склад у всіх словах рядка**
 - А асиметрія, вимова, чарівний
 - Б ознака, новий, шофер
 - В кропива, літопис, випадок
 - Г каталог, жалюзі, листопад
- 4. Наголос падає на другий склад у всіх словах рядків**
 - А вимова, ознака, отаман
 - Б дефіс, дочка, ненавидіти
 - В завжди, легкий, кроїти
 - Г середина, приятель, випадок
- 5. Наголос падає на другий склад у всіх словах рядків**
 - А русло, феномен, вітчим
 - Б дочка, ненавидіти, урочисто
 - В босоніж, чорнозем, мережа
 - Г приятель, кулінарія, випадок
- 6. Наголос падає на третій склад у всіх словах рядків**
 - А відповісти, кілометр, посередині
 - Б чотирнадцять, течія, каталог
 - В шофер, босоніж, мережа
 - Г приятель, кулінарія, випадок
- 7. Наголос падає на третій склад у всіх словах рядків**
 - А відповісти, кілометр, посередині
 - Б чотирнадцять, течія, каталог
 - В кропива, одинадцять, жалюзі
 - Г приятель, кулінарія, випадок
- 8. Наголос падає на третій склад у всіх словах рядків**
 - А кілометр, посередині, позначка
 - Б занесло, діалог, відповісти
 - В одинадцять, жалюзі, урочисто
 - Г фольга, кулінарія, кропива

9. Установіть відповідність*Наголошений склад*

- 1 перший
- 2 другий
- 3 третій
- 4 четвертий

Приклади

- А мережа, індустрія
- Б спина, курятина
- В несе́те, сантиметр
- Г новий, ідемо
- Д учительки, Галичина

10. Установіть відповідність*Наголошений склад*

- 1 перший
- 2 другий
- 3 третій
- 4 четвертий

Приклади

- А привезу, ідемо
- Б низький, вузький
- В можу, разом
- Г позначка, новий
- Д вісімдесят, перехідний

11. Установіть відповідність*Наголошений склад*

- 1 перший
- 2 другий
- 3 третій
- 4 четвертий

Приклади

- А фаховий, цеховий
- Б випадок, витрата
- В зозла, міліметр
- Г живопис, чорнослив
- Д приготувати, загризувати

Вправа 43. Складіть діалог (18–20 реплік) на тему «Чому потрібно дотримуватися орфоепічних норм?», використовуючи вивчені слова з теми та словничка з рубрики «Культура орфоепічного мовлення». Розіграйте діалог перед класом.

Вправа 44. Підготуйте доповідь про культуру мовлення і виступіть перед класом.

§ 6. ОРФОГРАФІЧНІ НОРМИ. СКЛАДНІ ВИПАДКИ НЕНАГОЛОШЕНИХ ГОЛОСНИХ **е, и, о**. СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ. ВИМОВА І НАПИСАННЯ БУКВОСПОЛУЧЕНЬ **йо,ьо**

Вправа 45. **I.** Прочитайте «Молитву до Мови» Катерини Мотрич. Складіть для своїх однокласників та однокласниць 12 порад щодо підготовки до ЗНО з української мови, а також про необхідність збереження рідної мови й вивчення іноземних. **II.** Випишіть з тексту шість слів, у яких **е, о** чергуються з **і**.

МОЛИТВА ДО МОВИ

Мово! Пресвятая Богородице мого народу! З чорнозему, з любистку, м'яти, рясту, євшан-зілля, з роси, з дніпровської води, від зорі і місяця народжена.

Мово! Мудра Берегине, що не давала погаснути земному вогнищу роду нашого і тримала народ на небесному Олімпі волелюбності, слави і гордого духу.

Мово! Велична молитво наша у своїй нероздільній Трійці, що еси ти і Бог – Любов, і Бог – Віра, і Бог – Надія...

Мово! То ж цілювала Ти втомлених духом, давала силу і здоров'я, довгий вік і навіть безсмертя тим, що пили Тебе, цілющу джерелицю, і невмирущими ставали ті, що молилися на дароване Тобою Слово. Бо «споконвіку було Слово, і Слово було у Бога, і Слово було Бог».

Букву **е** пишемо:

а) у кореневих буквосполученнях **-ере-, -еле-:** *берег, передмістя, ожеледь, селезень;*

б) якщо **е** при зміні випадає або чергується з **і:** *осені – осінь, серпень – серпня;*

в) у суфіксах **-ець, -ень, -тель, -ер(о), -елезн-, -ен-, -енн-, -еньк-, -есеньк-, -ечок-, -ечк-:** *кошеня, запрошення, батенько, малесенький, подушечка, учитель.*

Букву **и** пишемо:

а) у кореневих буквосполученнях **-ри-, -ли-** між приголосними у відкритих ненаголошених складах: *бриніти, гриміти, стриміти;*

б) у суфіксах **-ик, -иц(я), -ищ(е), -иськ(о), -ив(о), -ин-, -инн(я), -ичок-, -ичк(а):** *братик, хлопчик, мереживо, чудовисько, паличка (палиця), вуличка (вулиця).*

Зверніть увагу! В окремих дієслівних коренях **е** чергується з **и**: *терти – стирати, померти – вмирати, забєру – забирати*. Букву **и** пишемо, коли в слові є суфікс **-а-**.

Букву **о** пишемо:

а) у кореневих буквосполученнях **-оро-**, **-оло-**: *боротися, волосся, молотити*;

б) у словах *гончар, корявий, погано, лопата, монастир, багатир* (силач), *борсук, отаман*.

Запам'ятайте винятки: *марево, зарево*. У деяких словах написання літер не можна перевірити: *апельсин, левада, кишеня, леміш, лимон, пиріг, кремезний*. Тоді треба звернутися до орфографічного словника.

Вправа 46. Змініть слова так, щоб ненаголошені **е** або **и** стали наголошеними (вони мають бути на місці крапок). Правильно запишіть ці слова (записуємо обидві форми – з ненаголошеним і з наголошеним голосним).

Зразок: степи, бо: степ.

Л..тіти, вел..ч, заб..ру, заб..рати, мар..во, з..ма, с..ло, н..б..са, кр..латий, в..соти, вул..чка, л..вада, чудов..сько, нал..ватися, д..витися, б..р..ги, л..мон, гл..бокий, ш..рокий, щ..б..тати, кр..мезний, м..не, з..л..ніти, пок..дати, п..ріг, зар..во, з..мля, л..жати, ст..пи, ніж..нька.

Вправа 47. Перепишіть слова, вставляючи на місце крапок пропущені букви, які передають у мовленні ненаголошені звуки. Поясніть написання.

Милес..нький, п..р..йдеш, молодес..нький, бл..зенько, т..мненько, л..генько, амер..канський, ш..нелъ, роб..ться, переб..рати, нал..ват..ся, (на) гл..б..ні, н..бесний, дзв..нять, дер..во, оз..м..на, ш..почуть, б..лина, п..р..конаємось, ч..рнігівський, богат..рі, ч..р..да, щ..ка, як..р, гол..в.

Вправа 48. Запишіть десять румунських слів, у яких невиразні голосні звуки теж можна записати лише за певним правилом. Яке це правило? Чи подібне воно до правила в українській мові? Перекладіть ці слова українською мовою.

Вправа 49. І. Спишіть слова, вставляючи пропущені букви, у дві колонки: у першій – слова, в яких написання ненаголошених голосних можна перевірити наголосом, у другій –

слова, написання яких треба запам'ятати. **II.** Напишіть зв'язний текст, використавши доцільні для його змісту слова з цієї вправи.

К..жух, л..вада, бл..шати, мар..во, вар..во, печ..во, добр..во, з..зуля, п..рлина, в..личезний, м..нулий, гр..міти, дер..во, зел..нь, к..шеня, кл..котіти, книж..чка, кр..ве, кр..ниця, малес..нький, п..л..на, посел..ний, руч..нька, тр..мчу, тр..вати, тр..вога, л..мон, тр..мати, справ..дливий, хлоп..ць, ш..потіти.

Вправа 50. Побудуйте і запишіть зв'язний текст зі словами **кошеня, вуличка, блищати, дерево, хлопець, марево**. Перекладіть текст румунською мовою. Спробуйте встановити, чи є якісь спільні ознаки у звуковому складі окремих із них.

Вправа 51. До слів з наголошеним голосним (у вимові – виразним звуком) доберіть їх інші **граматичні форми** або **споріднені слова**, у яких цей звук вимовляється невиразно. Пари слів запишіть.

Зразок: принéсений – прине́сти; вéчир – ве́чірній.

Весни, дерево, села, покришений, блиск, голуб, четверо, підметений, шелест, одержати, шепіт, криво, широко, зимно, сосон, земле, джерела, розум, рослий, берег.

Вправа 52. Запишіть діалог (по 18–20 реплік) про важливість створення графіка підготовки до ЗНО і його дотримання, правильного розподілу свого часу задля збереження власного здоров'я і досягнення високих результатів.

Спрощення в групах приголосних

Вправа 53. I. Прочитайте текст. Перепишіть, розставляючи розділові знаки. **II.** Додайте до тверджень, поданих у тексті, власні твердження і запишіть тезисно 12 порад для своїх однокласників та однокласниць щодо того, як досягти мети.

Мотивацію називають рушієм прогресу Це велика сила Той хто її має може перевернути гори Якщо людина знає навіщо і заради чого повинна щось зробити і розуміє в чому полягає сенс її роботи вона досягне бажаного

Як же мотивувати себе щоб стати успішним/успішною По-перше визначити мету детально конкретизувавши чого саме хочемо досягти і в якій сфері у навчанні спорті чи особистому житті

По-друге щоб наша мета не лякала нас своєю об'ємністю потрібно за твердженнями психологів розділити її на декілька менших цілей описуючи конкретні кроки задля їх досягнення

По-третє оточити себе однодумцями тими хто прагне того ж і зможе підтримати нас якщо раптом ми захочемо зійти з дистанції

По-четверте потрібно вплинути на нашу підсвідомість методом позитивного самонавіювання У мене все вийде Я зможу Я досягну успіху Лікарі запевняють що силою думки можна як перемогти хворобу так і відійти в інший світ Не рекомендується вживати частку **не** Я не буду хворим(ою) скажіть собі Я буду здоровим(ою)

Дивимосся фільми й читаємо книги які мотивують

Отже дотримуючись цих порад ми неодмінно досягнемо своєї мети Потрібно лише по-справжньому повірити в це (З журналу).

Українська мова милозвучна. Вона унікає збігу трьох, а іноді й двох близьких за творенням і важких за вимовою приголосних. Якщо під час словозміни чи словотворення виникає такий збіг приголосних, то один з них випадає. Це явище називається **спрощенням** (*спростити, зробити легшим для вимови*). Найчастіше випадають парні звуки: [д] і [т], рідше – глухий [к] чи сонорний [л].

Спрощення відбувається у вимові та на письмі		
Звукосполучки	Правило	Приклади
[ждн] – [жн]	тільки у відмінкових формах слова <i>тиждень</i> і похідного від нього прикметника:	<i>тиждень – тижня, тижня, тижнем, на тому тижні; тижневий</i>
[здн] – [зн]	у словах із коренем <i>-їзд-</i> :	<i>виїзд – виїзний, розїзд – розїзний, найїздити – найїзник</i>
[стн] – [сн]	при творенні прикметника від іменника:	<i>честь – чесний, захист – захисник, користь – корисний</i>

[стл] – [сл]	при словотворенні прикметників від іменників і дієслів:	<i>щастя – щасливий, лестити – улесливий</i>
[зкн] – [зн]	при словотворенні дієслів від іменників (у декількох словах):	<i>брязк – брязнути</i>
[скн] – [сн]	при словотворенні дієслів від іменників (в обмеженій кількості слів):	<i>блиск – блиснути, вереск – вереснути, ляск – ляснути, тріск – тріснути, тиск – тиснути, хруск – хруснути</i>
[слн] – [сн]	при словотворенні прикметників, прислівників та іменників:	<i>масло – масний, мислити – навімисний, ремесло – ремісник</i>

Спрощення відбувається лише у вимові ([т] при вимові випадає, але на письмі зберігається)		
Буквосполуки	Правило	Приклади
стн, стд, стс, тдс	у числівниках 16, 60, 600, 50:	<i>шістнадцять [ш'існáu:'át'], шістдесят [ш'ізde'c'át], шістсот [ш'іс'ót], п'ятдесят [п'йаде'c'át]</i>
стн, стс, нтс	у прикметниках та іменниках, утворених від слів іншомовного походження (іншомовні слова румунською та українською мовами звучать подібно):	<i>баласт – баластний [балáсний], форпост – форпостний, аванпост – аванпостний, контраст – контрастний, турист – туристський, студент – студентський, парламент – парламентський, гігант – гігантський та ін.</i>
стк – стц – стч, нтк – нтц	у давальному і місцевому відмінках однини іменників жіночого роду I відміни (власне українських та іншомовних):	<i>невістка – невістці [неів'іс'ц'і], – невістчин [неів'ішчин], піаністка – піаністці, оптимістка – оптимістці, кістка – кістці [к'іс'ц'і], аспірантка – аспірантці</i>

Увага! Спрощення не відбувається		
Буквосполуки	Правило	Приклади
стн, стл	при словотворенні прикметників від іменників	<i>зап'ястя – зап'ястний, хворост – хворостняк, кістка – кістлявий, пестити – пестливий, хвастати – хвастливий</i>
зкн, скн	в обмеженій кількості слів:	<i>випуск – випускний, виск – вискнути, скнара, скніти, тоскно</i>

Вправа 54. За зразком мнемонічних фраз створіть шість речень або зв'язний текст на тему «Спрощення в групах приголосних».

1. Шістнадцятирічний кістлявий хвастливий пестливий хлопець із зап'ястним браслетом шістсот разів протягом шістдесяти днів носив з лісу хворостняк.

2. Скнара на випускному. Йому тоскно, він скніє (сумує, нудьгує) і йому хочеться вискнути (вищати – видавати уривчасті, різкі, пронизливі звуки).

3. Невістці-оптимістці, аспірантці, артистці й піаністці не залишили й кістки.

Вправа 55. Запишіть слова у дві колонки: 1) ті, у яких спрощення в групах приголосних відбулося у вимові й на письмі; 2) тільки у вимові. Доберіть спільнокореневі слова з відсутнім приголосним, підкресліть групи приголосних, у яких відбулося спрощення. Обміняйтеся зошитами для взаємоперевірки.

Виїзний, студентський, журналістці, улесливий, туристський, шістнадцять, пристрасний, провісник, щасливий, шістсот, депутатський, шістдесят, захисник, совісний, тижневий, ремісник, звістці, доблесний, піаністці, хустці, аспірантці, невістці, тріснути, хруснути.

Вимова і написання буквосполучень *й*о, *ь*о

Вправа 56. **I.** Спишіть слова, вставляючи пропущені букви. **II.** Напишіть з 12 словами (на вибір) зв'язний текст.

Л(й,ь)он, ст(й,ь)ожка, бад(й,ь)орий, ма(й,ь)оріти, (Й,ь)осип, (Й,ь)ордан, зна(й,ь)омий, лос(й,ь,ь)он, трил(й,ь,ь)он, кан(й,ь,ь)он, прац(й,ь,ь)овий, ра(й,ь,ь)он, бул(й,ь,ь)он, батал(й,ь,ь)он, дз(й,ь,ь)об, с(й,ь)омий, тр(й,ь)ох.

Пишемо <i>й</i> о для позначення звукосполучення [j] + [o]		Пишемо <i>ь</i> о для позначення м'якості попереднього приголосного перед [o]	
Правило	Приклади	Правило	Приклади
на початку слова	<i>Йосип, Йордан, йод</i>	у середині складу	<i>льон, дзьоб, трьох, льох, бадьорий, працювятий, кльош, чотирьох, сьомий, сьогодні, дзьобати, сьом-га</i>
на початку складу після голосного	<i>ма-йор, ра-йон, зна-йомий</i>		
на початку складу після приголосного	<i>сер-йозний, міль-йон, кань-йон, медаль-йон</i>		

Вправа 57. З будь-якого словника української мови (можете скористатися електронним за посиланням <http://sum.in.ua>) випишіть десять українських слів з початковим буквосполученням *й*о. Скажіть, чи є в румунській мові буквосполучення *й*о. Якщо є, то наведіть приклади таких слів.

Вправа 58. Виконайте тестові завдання.

1. Букву *е* треба писати на місці пропуску в усіх словах рядка

- А л..лека, ож..ледь, об..режно, з..ма
- Б в..черя, пш..ниця, дж..рело, л..вада
- В в..сна, н..діля, п..чера, др..жати
- Г л..тіти, кр..вавий, пел..на, м..даль

2. Букву *и* треба писати на місці пропуску в усіх словах рядка

- А л..ман, вул..чка, кош..ня, добр..во
- Б мат..матика, вогн..ще, плет..во, бл..щить

В невм..рущий, вир..нути, печ..во, виховат..ль

Г плет..во, с..стема, ш..рокий, п..ріг

3. Букву е на місці пропуску треба писати в кожному слові рядків

А в..личезний п..ріг

Б кр..шталевий к..лих

В півд..нне узб..режжя

Г мін..ральне дж..рело

4. На місці крапок пишемо букву о в рядку

А б..лото, ч..рнити, щ..ка, ч..рствий

Б б..ротьба, з..зуля, ш..фер, г..лубка

В к..жух, марм..р, в..гкий, кр..пива

Г ч..ло, рад..щі, ч..рнетка, плеч..вий

5. Спрощення приголосних на письмі позначається в усіх словах рядка

А напас..ник, аген..ство, беззахис..ний

Б швидкіс..ний, оптиміс..ці, бряз..нути

В захис..ник, пис..нути, роз'їз..ний

Г балас..ний, шіс..надцять, чес..ний

6. Спрощення не відбувається у всіх словах рядка

А йодовміс..ний, кіс..лявий, студен..ство

Б зап'яс..ний, контраст..ний, парламен..ський

В тиж..невий, хворос..няк, медаліс..ці

Г тріс..нути, гіган..ський, пес..ливий

7. Записані правильно усі слова в рядках

А головка, березка, хазяїн, загоняти, застиляю

Б покочати, у пічі, богач, викореняти, кип'ятити

В у Каневі, багатир, стирчати, гиря, прихід

Г мариво, калач, щока, вибираю, вигрібати

8. Спрощення відбувається в усіх словах рядка

А заздріс..ний, проїз..ний, хворос..няк

Б капос..ний, компос..ний, наїз..ник

В зап'яс..ний, наміс..ник, захис..ний

Г совіс..ливий, жаліс..ний, піс..ний

9. Спрощення відбувається в усіх словах рядка

А наперс..ниця, якіс..ний, улес..ливий

Б хрус..нути, хвас..нутий, нещас..ливий

В окупан..ський, прихвос..ні, проїз..ний

Г корис..ність, кіс..лявий, незаздріс..ний

10. Помилки допущено у словах рядка

- А лежневий, аванпостний, зап'ястний, кістлявий, баластний
- Б щасливий, компостний, пестливий, брязкнути, масний
- В чесний, контрастний, студентський, хворостняк, шістнадцять
- Г ремісник, частці, хвастливий, туристський, сонце

11. Помилки при спрощенні приголосних допущено в рядку

- А проїзний, чесний, нещасний, безвиїзно
- Б кістлявий, тижневий, невисний, якісний
- В туристський, крикнути, бризнути, свиснути
- Г швидкісний, хваснути, пестливий, зап'ясний

12. Помилки при спрощенні приголосних допущено в рядку

- А рідкісний, невисний, улесливий, комендантський
- Б якісний, захистний, форпосний, пісний, шістнадцять
- В контрастний, тріснути, тижневий, пестливий
- Г гігантський, туристський, радісний, серцевий

Вправа 59. Напишіть невеличке есе за висловом Оскара Уайльда «Ти не можеш змінювати напрям вітру, але завжди можеш підняти вітрила, щоб досягти своєї мети».

§ 7. ПРАВОПИС ЗНАКА М'ЯКШЕННЯ Й АПОСТРОФА

Вправа 60. Перепишіть речення, підкресліть слова, у яких є м'які (або пом'якшені) приголосні. Усно поясніть, яким способом їх м'якість передана на письмі. Вимовте ці слова вголос. Усно поясніть один вислів.

1. Батьківщина – завше однина, в Батьківщини множини немає! (*Б. Мельничук*). 2. Я йду у світ, де хтось за щастя вмер. Звичайне щастя – тішитись і жити (*Т. Севернюк*). 3. Не бійсь нового дня, який зі шкіри ночі вилущується в світ, об правду дре боки (*С. Галябарда*). 4. Я – теж Вітчизна, Терен твій і Край... (*М. Матіос*). 5. Замість тисячі слів – кілька серцю важливих зупинок, неминучість яких відправляє всі відстані вдаль. Так важливо знайти найдорожчу у світі людину, щоб на двох поділити всі злети і мрії, й печаль... (*О. Ткач*). 6. Місто на схилах у сукні зеленій – дроздів невіддільні трелі; дзеркальний короп, приправлений перцем, мовчав п'ятьма мовами... (*Роза Ауслендер*).

Знак м'якшення пишемо	Знак м'якшення не пишемо
1. Після м'яких д, т, з, с, ц, л, н : <i>мідь, гість, зав'язь, вісь, олівець, сіль, олень, суть, князь, гедзь, палець, даль, день, дядько, ганьба.</i>	1. Після б, п, в, м, ф : <i>голуб, насип, любов, вісім, верф.</i>
2. У дієсловах на -ться : <i>вибачається, умивається.</i>	2. Після букв ж, ч, ш, щ : <i>ріже, річ, вишня, хвощ.</i>
3. Після букви л , що позначає м'який приголосний, який стоїть перед іншим м'яким приголосним: <i>пальці, сільський, подільський.</i>	3. Після р у кінці слова та складу: <i>базар, кобзар, гіркий, лікар, вірте, перевірте, Харків, буквар, цар, але: Горький, Зорькін.</i>
4. У суфіксах -ськ-, -зьк-, -цьк-, -нък-, -онък-, -енък- тощо: <i>чернівецький, донецький, близький, близькість; людський, людськість, військо, по-українськи, по-узбецьки; рученька, серденько, голівонька, гарненький, малесенький, гарніюсінський, тонюсінський.</i>	4. У буквособолученнях -нш-, -нж-, -нч-, -нщ- : <i>тонший, менший, камінчик, інший, кінчик, селянство, панство; волинський, освітянський; винятки: доньчин, няньчин, няньчити, бриньчати, бо: бренькіт, донька, нянька.</i>
5. У буквособолученнях -льц-, -льч- (які походять з -льк-): <i>ляльчин – ляльці (лялька); -нъч-, -нъц- (які походять з -нък-): <i>неньчин – неньці (ненька); -сьч-, -сьц- (які походять зі -ськ-): <i>Прісьчин – Прісьці (Пріська).</i></i></i>	5. У буквособолученнях -лч-, -лц- (які походять з -лк-): <i>Наталчин – Наталці (Наталка); -нч-, -нц- (які походять з -нк-): <i>хустинці, бо хустинка; -сч-, -сц- (які походять зі -ск-): <i>масці, бо маска.</i></i></i>
6. У родовому відмінку множини іменників жіночого роду м'якої групи І відміни й середнього роду на -нн(я), -ц(е) II відміни: <i>крамниць, пісень; бажань, завдань, сердець, слівць.</i>	6. Після д, т, н перед -ченк(о), -чук, -чишин : <i>Безбатченко, Федченко, Радчук, Гринчишин, Панчишин, але після л пишемо м'який знак: Михальченко, Пальчук, Михальчук.</i>
7. У дієслівних формах дійсного та наказового способів: <i>носить, принесить, знають, ходять, ходіть, станьте, будьте.</i>	7. Після ц у кінці слів – іменників чоловічого роду іншомовного походження: <i>палац, Галац, шприц.</i>

Увага! Слова-винятки зі знаком м'якшення: *бриньчати, різьбяр, тьмянний, няньчити, женьшень, Маньчжурія.*

Слова-винятки без м'якого знака: *баский, боязкий, в'язкий, дерзкий, ковзкий, плоский, різкий.*

Вправа 61. За зразком мнемонічних фраз створіть десять цікавих речень або зв'язний текст із теми «Правопис знака м'якшення».

Зразок:

1. У **Маньчжурії**, біля **женьшеню**, одного **тьмяного** дня **різьбяр** почав **бриньчати**, бо мав **няньчити** дитя.
2. **Різкий, дерзкий, баский** кінь потрапив у **ковзке** і **в'язке** болото.

Вправа 62. Правильно вимовте слова з м'якими приголосними, м'якість яких позначена буквами **є, ю, я**. П'ять-шість слів (на вибір) запишіть транскрипцією. До виділених слів доберіть і запишіть румунські відповідники.

Рясно, тягнути, сяти, Христа, Настя, тяжкий, **мряка**, дядько, **вдячний**, дятел, листя, Жень, Уляна, **сйиво**, річчю, піччю, ніччю, журюся, синю, любити, люблю, тюпати, тюльпан, **бурю**, **підбадьорювати**, сюди, всюди, матусю, бабусю, сине, могутне, мужне, їхне, осінне, листя.

Вправа 63. Запишіть слова, вставляючи, де потрібно, на місці крапок знак м'якшення. Прочитайте слова вголос відповідно до вимови і написання.

Ман..чжурія, дерз..кий, Безбат..ченко, Пріс..ці, Парас..ці, п'ят..десят.., сім..десят, Натал..чин, Фед..ко, Фед..ченко, піч.., кобзар.., бас..кий, жен..шен.., дон..ка, плос..кий, ковз..кий, жал.., вівтар.., цар.., вікон..це, шіст..десят.., спіл..ний, вір..ний, вихор.., тонюсін..кий, шахтар..с..кий, будівел.., л..лют..ся, (ти) рад..ся (зі мною), кин..ся, тіш..ся, мален..кий, рівнесен..кий, хлопец.., палец.., узбіч..чя, вишен..ці, мас..ці, хустин..ці, тон..ший, нян..чити, т..мянний.

Вправа 64. Уставте пропущені букви. Перекладіть румунською мовою українські слова з суфіксами, що пишуться зі знаком м'якшення. Яка група слів має в обох мовах суфікси, що надають слову певного стилістичного колориту?

Серден..ко, тонюсін..кий, українс..кий, голівон..ка, писар.., камін..чик, рибон..ці, мас..ці, різ..бяр, вишен..ці, Натал..ці, Гал..ці, гал..ці, гарнюсін..кий.

Вправа 65. Доберіть 15 прикладів слів із суфіксами суб'єктивної оцінки **-оньк-, -еньк-, -юсіньк-, -ісіньк-, -есеньк-** та ін. Створіть і запишіть текст-розповідь, у якому б ці слова надавали колориту пестливості або/й зменшеності (наприклад, про свого домашнього улюбленця).

Вправа 66. Запишіть у дві колонки: 1) слова з м'яким знаком після букви, що передає м'який приголосний у кінці слова; 2) слова зі знаком м'якшення в середині або в кінці складу. Через тире до кожного слова подайте коротко правило, за яким воно написане.

Зразок:

Біль – після м'якого [л']; український – у суф. **-ськ-**;
тінь – після м'якого [н']; редька – м'як. пр. [д'] у кінці скл.

Дядько, український, румунський, рівенька, мідь, шість, лялька, бурулька, сіль, слизький, вузький, зять, бідність, рибонька, малюсінький, Ілько, сільський, пальчик, стільчик, день, десять, тінь, мільярд, мільйон, ліньки, тільки, біль, Василько, козацький, молодецький, серденько, біль.

Вправа 67. Складіть із поданих слів фразеологізми й афоризми, вставляючи пропущені букви. Поясніть написання в них слів зі знаком м'якшення, **ьо, йо**. Запам'ятайте три вислови, які вважаєте найкращими. Поясніть свій вибір. Спробуйте навести приклади образних висловів румунської мови такого ж змісту?

1. Припоні, чоловік, на, волі, без, як, кінь. 2. Добре, тобі, себе, ближн..го, як, люби, і, буде, самого. 3. На, с..мому, почуватися, небі. 4. Не, на, с..годнішньої, відкладай, завтра, роботи. 5. Голубец.., краще, нині, завтра, горобец.., як, аж. 6. Не, носити, чого, того, навчився, за, плечима. 7. Сам, не, зроби, крайн..го, шукай. 8. На, ..ту, роботи, а, на, село, все, хвал..би. 9. Знадобит..ся, пллой, не, напиться, води, у, криницю.

Вправа 68. Складіть із поданими словами зв'язний текст про етику спілкування та культуру мовлення.

Український, по-українськи, румунський, по-румунськи, виразність, ввічливий, вихованість, пишуться, читаються, вимовляються, ряд, сядьте, одинадцять, чотирнадцять, шістнадцять, сімдесят, вісімдесят, по-їхньому, помилка, помилки, помилок.

Апостроф

Вправа 69. Прочитайте текст, усно перекажіть його. Поясніть, які чинники впливають на здоров'я людини. Які ще важливі питання тут порушені? Поясніть написання апострофа у відповідних словах цього тексту.

ПРИРОДНІ ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ

Вітчизняні й зарубіжні вчені довели, що здоров'я людини на 20 % залежить від стану довкілля. Це означає, що у людей, які проживають в екологічно чистій місцевості, здоров'я може бути кращим, ніж у людей, які живуть в екологічно забрудненій місцевості.

Іншу групу факторів, які впливають на здоров'я людини, становлять генетичні (спадкові) (20 %). Відомо, що в батьків, які ведуть здоровий спосіб життя, є всі передумови для народження здорових дітей. Також доведено, що передумови негативної спадковості можна частково чи повністю усунути, дотримуючись здорового способу життя.

На 50 % здоров'я людини (і суспільства загалом) залежить від способу її життя. Необхідно завжди пам'ятати, що людина – дитя Природи, народжене в її лоні, залежить від неї та тісними узами пов'язане з нею.

Збереження умов біологічного існування людини залежить саме від того, що й породило їй загрозу, – від особливості людського способу буття.

Апостроф пишемо перед я, ю, е, ї		Апостроф не пишемо	
1. Після букв на позначення губних приголосних б, п, в, м, ф :	<i>риб'ячий, п'ять, в'юн, м'який, Стеф'юк.</i>	1. Після букв на позначення губних приголосних б, п, в, м, ф , якщо перед губним є інший приголосний (крім р), який належить до кореня: Увага! Якщо приголосний, що стоїть перед губним, належить не до кореня слова, а до префікса, то апостроф після букви на позначення губного звука пишемо:	<i>св'ято, цв'ях, дзв'якнути, т'м'яний, духм'яний, мавп'ячий, але: черв'як, торф'яний, верб'я.</i> <i>зв'язок, розв'язати, розм'якшити.</i>
2. Після р , що стоїть у кінці складу:	<i>бур'ян, пір'я, матір'ю, (у) міжгір'ї.</i>	2. Коли немає роздільної вимови і склади ря, рю, ре позначають сполучення м'якого р з наступним а, у, е :	<i>бур'як, крякати, рябий, рясний, ряд, рядок.</i>
3. Після префіксів і першої частини складних слів, що закінчуються буквою на позначення твердого приголосного:	<i>без'язикий, з'юрмитися, з'їхати, роз'єднати, дит'ясла, Мін'юст.</i>	3. Перед іншими буквами (крім я, ю, е, ї):	<i>безідейний, зініціювати, розіграти.</i>
4. У прізвищі Лук'ян і похідних:	<i>Лук'янчук, Лук'яненко, Лук'янівка.</i>	4. Перед їю :	<i>Вороб'їов, Солов'їов, Мурав'їов.</i>

Вправа 70.

Пригадайте за малюнком відому мнемонічну фразу на вживання апострофа. Складіть десять власних подібних фраз із теми «Апостроф» або зв'язний гумористичний текст (п'ять-шість речень зі словами з апострофом).

Вправа 71. Запишіть слова звуковим записом.

Під'їхати, рядок, бур'ян, буряк, рюкзак, бар'єр, святий, буря.

Вправа 72. Перепишіть слова, вставивши на місці крапок, де це потрібно, апостроф. Вимовте записані слова за правилами української орфоєії.

Лук..ян, Григор..єв, Гур..їн,
Лук..янчук, Мін..юст, Воро-
б..йов, бур..ян, бур..як, б..ють,
верб..я, возз..єднання, в..юн,
ім..я, кр..якати, м..ята, м..який,
м..ясо, м..яти, т..яжко, р..юмса-
ти, в..ється, об..їхати, р..ясний,
роз..єднати, під..їзд, під..їж-
джати, п..ять, п..ята, узгір..я,
пір..я, цв..ях, св..ятий, дев..яно-
сто, торф..яний, в..язень, голу-
б..ятко, з..єднаний, з..ініціювати.

М. Пимоненко.
Святочне ворожіння

Вправа 73. I. Пригадайте п'ять прикладів слів, у яких не пишемо апостроф, бо перед губним є інший приголосний звук (крім **р**). Перекладіть ці слова румунською мовою.

II. Складіть 12 речень або зв'язний текст за картиною Миколи Пимоненка, використовуючи слова, які ілюструють правила вживання апострофа.

Вправа 74. Хто швидше? Перепишіть речення в такій послідовності, щоб вони стали ілюстраціями до наступних правил: 1) апостроф пишемо після префіксів, що закінчуються буквою на позначення приголосного, перед **я, ю, є, ї**; 2) апостроф пишемо після **р** у кінці складу; 3) не пишемо апостроф, якщо немає роздільної вимови; 4) апостроф пишемо, хоч перед губним є інший приголосний, але це буква **р**; 5) інші правила.

1. Люди повинні об'єднатися, якщо думають про майбутнє.
2. У надвечір'ї чисті дзвони старої церкви здавалися пророчими.
3. Під'їжджали до села уже присмерком.
4. Під пекучим серпневим сонцем п'янок пахнув карпатський чебрець.
5. Різьбяр він був талановитий, хоч і самоук.
6. Бур'янами

поле лише в ледачого заростає. 7. Червень, кажуть, тому так зветься, що черв'яків від тривалих дощів у ньому багато. 8. Відв'язали човна і пустили по річці. 9. Картопляне пюре у нас зветься «товчена картопля» (*Колаж речень*).

Вправа 75. Виконайте тестові завдання.

1. Апостроф треба писати в усіх словах рядка

- А верхів..я, св..то, п..едестал, м..язи
- Б тьм..яний, торф..яний, роз..ятрити, довір..я
- В мавп..ячий, тім..я, Прип..ять, під..їзд
- Г черв..як, бур..ян, м..ясо, дит..ясла

2. Усі слова пишемо без апострофа в рядку

- А пів..яблука, ув..язнення, верф..ю
- Б медв..яний, нав..ючити, дит..ясла
- В осв..ячений, цв..яшок, лл..ється
- Г прем..ера, Лук..ян, підв..язати

3. Орфографічні помилки допущено в деяких словах рядка

- А дзв'якнути, цвях, дев'ятнадцять, торф'яний
- Б мясо, м'язи, мавп'ячий, моркв'яний, з'їзд
- В об'єм, під'їхати, з'явитися, з'їхати, з'єднати
- Г кур'єр, бур'ян, міжгір'я, буряк, свято

4. Слів з апострофом немає у рядку

- А В..ячеслав, черв..як, зв..язати
- Б возз..єднання, Лук..ян, міжгір..я
- В Св..ятослав, моркв..яний, духм..яний
- Г кур..йозний, б..юст, Мар..яна

5. Усі слова пишемо з апострофом у рядку

- А бур..янистий, духм..яніти, слов..янин
- Б під..юджувати, в..єтнамець, св..ященнослужитель
- В з..єднаний, пам..ятливий, Мін..юст
- Г зв..язний, з..йомки, під..язиковий

6. Усі слова пишемо з апострофом у рядках

- А бар..єр, з..їзд, під..яремний
- Б моркв..яний, довір..я, багр..яно
- В торф..яний, дзв..якнути, пам..ять
- Г розм..якшити, м..ясо, черв..як

7. Усі слова пишемо з апострофом у рядку

- А дзв..якати, зв..ялити, торф..яний
- Б черв..ячок, В..ячеслав, пів..юрти
- В св..ященний, м..який, зв..язок
- Г кур..йозний, зап..ястя, роз..їзд

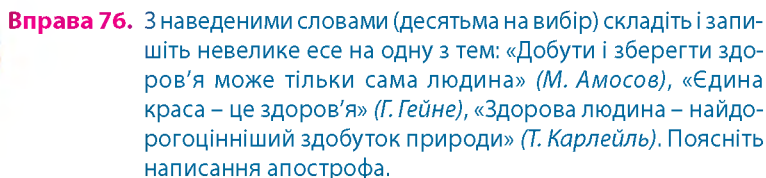
А п'яний, пів яблука, міжгір'я, м'ята, з'юрмитися, дит'ясла
Б моркв'яний, різнотрав'я, верф'ю, п'ятилітній, сім'я
В пів'Європи, зв'язувати, пір'я, м'ята, Св'ятослав, бур'я
Г тьм'яний, пуп'янок, пів'ясена, черв'як, львів'янин

А підребер..я, бул..йон, ст..ожка, п..еса
Б медв..яний, кур..йозний, жовч.., мен..ше
В матір..ю, черв..як, різ..бяр, Ман..чжурія
Г п..ятнзлотник, заход..те, дон..чин, скрнн..ці

А лял..ці, наріж..те, куз..ня
Б дев'ят..сот, кул..гати, біл..мо
В т..охкати, слиз..кий, стан..те
Г мен..ше, бояз..кний, дал..ній

А стріл.ба, паросл., вибагнвіс.ть, буквал.но
Б багрец., ал.манах, споживач., патрул.ний
В ал.бом, пекін.ський, віл.но, галуз..
Г виводител., буднл.ник, першіст., стрибунец..

А Харків, тонкий, радість, різькнй, скриньці
Б іньший, ляльчин, кавказький, Горькнй, донецький
В мазь, доньчин, баский, тьмянйй, матінці, менший
Г їдальня, різбяр, станьте, ніжність, ненчнн, плаский

[illegible]

§ 8. ПОДВОЄНІ БУКВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОДОВЖЕНИХ М'ЯКИХ ПРИГОЛОСНИХ І ЗБІГУ ОДНАКОВИХ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

Вправа 77. I. Прочитайте текст. Випишіть слова, в яких потрібно вставити, відповідно до українського правопису, пропущені подвоєні букви, знак м'якшення або апостроф, розподіліть їх за правилами написання на три групи. Поясніть свій вибір. II. Прокоментуйте, чи погоджуєтеся з порадами щодо ведення приватної та ділової телефонної розмови, чи, можливо, ви деякі з них змінили б.

Правила спілкува..я – це не така проста річ, як дехто ..ажає. Спеціалісти з психології твердять: щоб зав..язати особистий контакт з людиною, яка вас цікавит.., варто біл..ше переконувати почу..ями, ніж логікою. А фахівці німец..кого інституту безпосередн..ого і телефо..ого маркетингу дают.. поради тим, хто хоче досягти максимального успіху під час спілкува..я телефоном.

Набираючи номер і вимовляючи перші слова, тримайте телефон (слухавку) біля лівого вуха (зазначимо, що це стосуєт..ся тієї біл..шості людей, які працюют.. правою рукою). Воно має зв..язок з правою півкулею головного мозку, яка відповідає за емоції, інтуїцію і творчіст.. Але тіл..ки-но розмова перейде на ділову тему, перемішуйте трубку (телефон) до правого вуха, яке пов..язане з логікою і розсудливістю лівої півкулі мозку.

Упродовж усієї бесіди тримайтес.. прямо і гарно посміхайтесь, нібито співрозмовник перебуває перед вами, бо вуха теж бачат.. Мимоволі, лише інтуїтивно, абонент уявлятиме вас зібраною, обов..язковою людиною. Постійна посмішка дозволит.. зберегти позитивні емоції під час усієї бесіди.

Кожному абонентові необхідно сім секунд, щоб сконцентруватися лише на імені. Запита..я ставте прості, але добре продума..і. Вилучіт.. з лексикону всі негативні слова. Принципово позитивними

є запитав на зразок: «Маю надію, що мій дзвінок доречний?», «Можете говорити?».

Повага до компетентності абонента – обов'язкова умова бесіди. Адже ваша мета – підвищити його самооцінку для того, щоб у вирішенні важкої проблеми можна було розраховувати на допомогу (*З газети*).

Подвоєння виникає при збігові однакових приголосних:

а) префікса й кореня: *відділ, ввічливий, віддати, заввишки, оббити, роззброїти*;

б) кореня і суфікса (постфікса): *день – денний, ранок – ранній, причина – причинний, закон – законний, возніс – вознісся*;

в) кінця першої і початку другої частини складноскорочених слів: *військома́т, міськком, юнна́т*;

г) подвоєння **н** зберігається й перед суфіксом **-ість** в іменниках і прислівниках, утворених від прикметників із подвоєним **н**: *безвинний – безвинність – безвинно, законний – законність – законно, туманний – туманність – туманно*.

Буквосполучення -нн- пишемо:

а) у прикметниках із наголошеними суфіксами **-анн(ий), -енн(ий), -янн(ий)**: *нездійснений, невблаганный, недозволений, недоторканный, незрівнянний, численний, непримиренний, неказаний, нескінченний*, а також у прикметнику *стараний* (**але** дісприкметники з наголосом на основі пишемо з одним **н**: *нездійснений, незрівняний, неказаний, нескінчений*);

б) у прикметниках на **-енн(ий)** старослов'янського походження: *благословенний, блаженний, священний, огненний* (**але** *священник*).

Приголосні д, т, з, с, л, н, ж, ш, ц, ч подовжуються, коли стоять між голосними:

а) перед **я, ю, і, е** в усіх відмінках іменників середнього роду II відміни (крім родового множини): *знання, знанню, у знанні; сторіччя, сторіччю, у сторіччі; життя, життю, у житті; знаряддя, знаряддю, у знарядді; зілля, зіллю, у зіллі; Запоріжжя, Запоріжжю, у Запоріжжі; волосся, волосю, у волоссі; питання, питанню, на питанні*;

б) якщо в родовому відмінку множини іменники середнього роду закінчуються на **-ів**, подвоєння зберігається: *почуття – почуттів; відкриття – відкриттів*;

в) перед **я, ю, і, е** в усіх відмінках деяких іменників чоловічого та жіночого роду I відміни (за винятком родового множини з закінченням **-ей**): *суддя, судді, суддю, суддів; стаття, статті, статтю, статтею (але в родовому множини **статей**); рілля, ріллі, ріллю, ріллею*;

г) перед **-ю** в орудному відмінку іменників жіночого роду однини III відміни, якщо в називному відмінку їх основа закінчується на один м'який або шиплячий приголосний: *тінь – тінню; мить – миттю; молодь – молоддю; вісь – вісню; міць – міцню; подорож – подорожню; ніч – нічню; розкіш – розкішню; річ – річню*;

д) перед **я, ю** в прислівниках типу *зрання, спросоння, навмання, попідтинню, попідвіконню*.

Вправа 78. За зразком мнемонічної фрази створіть десять речень або зв'язний текст із теми «Подовження приголосних».

Зразок: Маленьке кошеня **зрання спросоння** йде **попідтинню** та **попідвіконню навмання**.

Вправа 79. I. Відредагуйте текст. Розставте розділові знаки. Поясніть орфограми й пунктограми. Запишіть текст у зошит.
II. Поміркуйте, що зв'язує цей текст із сьогоденням. Висловіть усно декілька тез.

Рідну Батьківщину у всі віки порівнювали з матір'ю бо нема нічого найдорожчого в людини як мати і рідна земля. Окрема людина невіділна од народу а народ невіддільний від Батьківщини: в цьому сила народу і міць його немирушчість й бессмертя.

Черпаючи з скарбниць усної народної творчості що сягає в прадавні часи пересвідчуємось якою вірністю і незрадливістю шанували наші предки рідну землю захищаючи її од ворогів на ратному полі. З давніоруських літописів легенд та переказів зі геройчних дум та пісені постає переді нами та ліубов гартована у бітвах з степовими ордами половців й печенігів турків татар ляхів. Мабуть нема такої піснь чи думи де би народ неоспівав своєї рідної земль (За Є. Гуцалом).

Вправа 80. Виберіть з дужок відповідні літери.

Неві(дд,д)ільний, жи(тт,т)я, місь(кк,к)ом, вихова(нн,н)ість,
незмі(нн,н)ість, свяще(нн,н)ик, свяще(нн,н)ий, йме(нн,н)я,
вірніс(тт,т)ю, молодіс(тт,т)ю, тума(нн,н)ий, блаже(нн,н)ий,
огне(нн,н)ий, осі(нн,н)ій, довгожда(нн,н)ий, екра(нн,н)ий,
ста(тт,т)я, зна(нн,н)ь, етало(нн,н)ий.

Вправа 81. Виконайте тестові завдання.

1. Помилки при подвоєнні допущені в рядку

- А священний, щоденник, військкомат, суддя
- Б священник, цінний, сокровений, старезний
- В спорттовари, благословення, ссавець, огненний
- Г пасся, бовваніти, мерзенний, неблаганний

2. Приголосні подвоюються в усіх словах рядка

- А мід(л)ю, ви́л(л)еш, узбі́ч(ч)я, тін(н)ю
- Б кмі́тливі́ст(т)ю, воскресі́н(н)я, по́підтні́н(н)ю, раді́ст(т)ю
- В зако́н(н)ість, глі́ннйя́н(н)ній, зра́н(н)я, незмі́н(н)ній
- Г стра́шен(н)ий, обі́йст(т)я, стра́ждан(н)я, сі́л(л)ю

3. Усі слова слід писати з подвоєними літерами в рядку

- А безмеж..я, підвікон..я, більшіст..ю, пісен..ний
- Б старан..ий, переніс..я, списан..я, співчут..я
- В плат..я, безборон..ий, стін..івка, прочитан..ий
- Г передобід..я, близькіст..ю, почут..ево, побереж..я

4. Подвоєні літери треба писати в усіх словах рядка

- А Іл..я, Ін..а, терт..я, намаган..я, Ал..а
- Б качен..я, століт..я, ускладнен..я, умовлян..я
- В спів..ітчизник, туман..ість, від..анний, розріс..я, юн..ат
- Г вугі́л..я, нарі́ч..я, спросон..я, спересерд..я, стат..я, облич..я

5. Правильно написані всі слова в рядках

- А воззеднання, наддністрянський, іменний
- Б Полісся, Вінниччина, Донеччина
- В Сумшчнна, Волинь, казахський
- Г турецький, латиський, абхазький

6. Подвоєння та подовження літер відбувається в усіх словах рядка

- А бов..анітн, тряс..я, Ві́н..иччнна, Галнч..нна
- Б небез..ахисний, од..звенітн, перлин..о, білопін..ий
- В огнен..ий, благословен..ий, латун..ий, шален..ість
- Г мерзен..ий, умотнвован..ий, і..раціональний, страшен..ії

§ 9. ОСНОВНІ ВИПАДКИ ЧЕРГУВАННЯ [у] з [в], [і] з [й]

Вправа 82. Назвіть усно характерні ознаки, завдяки яким українська мова є мелодійною і милозвучною.

Для української мови характерна **евфонічність**, або **милозвучність**.

Мелодійність української мови досягається природним чергуванням окремих голосних і приголосних звуків, спрощенням у групах приголосних, уживанням паралельних форм слів тощо.

Найуживанішим засобом досягнення милозвучності мови є позиційні чергування **у – в, і – й**.

Пригадайте основні випадки чергування [у] – [в]. За потреби скористайтеся інформацією за допомогою QR-коду (с. 45–46).

У – В не чергуються	
Правило	Приклади
1. У словах, що вживаються тільки з початковими у або в :	<i>вступ – уступ, вдача – удача, вправа – управа, умова, указ, укус.</i>
2. У власних назвах: (їх варіювання в офіційних документах не допускається навіть за наявності обох варіантів: <i>Вдовиченко, Удовиченко</i>).	<i>Волинь, Ворскла, Умань, Угорщина.</i>

Вправа 83. I. Спишіть словосполучення, вибираючи з дужок правильний або найбільш доречний варіант букви. Усно поясніть свій вибір.
II. З п'ятьма словосполученнями (на вибір) складіть речення.

Прочитала (в, у) журналі, спитала (в, у) сестри, сидить (в, у) хаті, (в, у) інтернеті, перебувала (в, у) Одесі, проживав (в, у) Львові, була (в, у) Ірландії, (в, у) твоїх родичів, служити (в, у) армії, плавати (в, у) озері, бігти (в, у) сад, попросив (в, у) друга, приніс (в, у) кишені, погляд (в, у) майбутнє.

Вправа 84. I. Відредагуйте словосполучення. Усно поясніть свій вибір.
II. З п'ятьма словосполученнями (на вибір) складіть речення.

1. Відпочивав у Одесі, навчати́ся у університеті, була в Львові, а уночі, в хво́ї, в хви́лі, в фотоате́льє, привіта́в в фейсбу́ці, побі́г в сад, був у Ірланді́ї, перебува́ла у Угорщи́ні, в відвазі, сиді́в в ваго́ні, написа́в в тво́рі, намалюва́в у альбо́мі, в свято, на́ша учи́телька, на́ші учи́телі, на́ш вчи́тель.

Пригадайте основні випадки чергування [і] – [й]. За потреби скористайтеся інформацією за допомогою QR-коду (с. 47).

Вправа 85. Виконайте тестові завдання.

1. Прийменник в треба використовувати між словами рядка

- А успіх (у, в) творчості, прочита́ла (у, в) журна́лі, прині́с (у, в) кишені́, попроси́в (у, в) дру́га
- Б мешкала́ (у, в) Овручі́, була́ (у, в) Іспані́ї, плава́ти (у, в) озе́рі, служи́ти (у, в) армі́ї
- В бі́гти (у, в) сад, спита́ла (у, в) сестри́, погля́д (у, в) майбутне́, жити́ (у, в) Кракові́
- Г працюва́ти (у, в) Одесі́, (у, в) твої́х друзі́в, перебува́в (у, в) Устилузі́, прочита́ла (у, в) газеті́

2. Прийменник у треба писати в усіх словосполученнях рядка

- А плава́ти (у, в) морі́, ста́нь (у, в) ку́ток, прочита́ти (у, в) опові́данні́
- Б працюва́в (у, в) лаборато́рії, уда́р (у, в) сі́тку, при́їзд (у, в) Ки́їв
- В лежала́ (у, в) ліка́рні, відні́с (у, в) хату́, була́ (у, в) Італі́ї
- Г служи́ти (у, в) армі́ї, навча́тися (у, в) інститу́ті, збира́тися (у, в) доро́гу

3. Правил чергування у – в дотримано в усіх реченнях, окрім

- А В нього́ не розживе́вся і серед зими́ льодо́у (*Народна творчість*).
- Б Скоро заб'е́ться ї́жак у сво́є кубло́ на всю зиму́ (*З календаря*).
- В Кра́ще сини́ця в жме́ні, ніж жураве́ль у не́бі (*Народна творчість*)
- Г В оди́н чо́біт дві́ ноги́ не взуе́ш (*Народна творчість*).

4. Прийменник *в* треба писати в усіх словосполученнях рядка

- А служити (у, в) армії, попросив (у, в) друга, спитав (у, в) сусіда
- Б мешкала (у, в) Одесі, була (у, в) Іспанії, плавати (у, в) озері
- В погляд (у, в) майбутнє, бігти (у, в) сад, спитала (у, в) сестри
- Г успіх (у, в) творчості, прочитала (у, в) журналі, приніс (у, в) кишені

5. Норми чергування *і – й* порушено в рядках

- А ромашки і азалії
- Б мова й література
- В літо і осінь
- Г день і ніч

6. Між словами треба вживати сполучник *і* в рядку

- А технікуми (і, й) ліцеї, хліб (і, й) сіль, правда (і, й) кривда, слухати (і, й) розповідати
- Б сказав (і, й) зробив, Олександр (і, й) Кирило, програміст (і, й) ливарник, прийшов (і, й) залишився
- В виконала (і, й) відпочиває, приніс (і, й) подарував, економісти (і, й) інженери, тубуси (і, й) олівці
- Г Аліна (і, й) Анжела, ананаси (і, й) лимони, айва (і, й) олива

7. Між словами треба писати літеру *й* у рядку

- А місяць (і, й) зорі, сидіти (і, й) мріяти, сміх (і, й) сльози
- Б приходять (і, й) допомагає, дощ (і, й) сніг, весела (і, й) щаслива
- В діти (і, й) онуки, помідори (і, й) огірки, фрукти (і, й) овочі
- Г тополя (і, й) явір, сміх (і, й) сльози, правда (і, й) кривда

Вправа 86. Напишіть невеликий твір у публіцистичному стилі «Пізнай самого себе – і ти пізнаєш світ» (давньогрецький афоризм). Обміняйтеся з однокласником чи однокласницею зошитом, відредагуйте текст і прокоментуйте свої виправлення.

§ 10. ПРАВОПИС СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Вправа 87. I. Прочитайте і запишіть імена та прізвища, запам'ятайте їх правильне написання, додайте ще кілька прізвищ відомих вам діячів світової культури. II. Усно назвіть, знайшовши за потреби в мережі інтернет, найвідоміші твори цих авторів.

Ернест Хемінгуей, Михайл Емінеску, Михаїл Садов'яну, Іон Крянґе, Вальтер Скотт, Доріс Лессінг, Генріх Гейне, Йоган Вольфганг Ґете, Фредерік Стендаль (Анрі Марі Бейль), Леся Українка, Вільгельм Ґрімм, Еліс Манро, Джейн Остін, Жорж

Санд, Маргарет Мітчелл, Уільям (Вільям) Шекспір, Георгій Асакі, Василій Александрі, Марко Вовчок, Шарлотта Бронте, Едгар Аллан По, Агата Крісті, Джованні Боккаччо, Шота Руставелі, Джоан Роулінг, Ельфріда Елінек, Сельма Ларелф, Грація Делледа, Габрієла Містраль, Тонні Моррісон.

III. Спробуйте впізнати зображених тут відомих людей. Хто більше?

Пригадайте правопис слів іншомовного походження. За потреби скористайтеся інформацією за допомогою QR-коду (с. 51–52).

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Словничок іншомовних слів-винятків

Анна́ли – літописи (у стародавніх єгиптян, ассірійців). *Аннали історії*.

Бі́ль – законопроект, який подають на розгляд законодавчих органів, а також назви деяких законодавчих актів (Великої Британії, США та інших країн).

Бо́нна – вихователька малих дітей у дворянських сім'ях (переважно іноземка).

Бру́тто – вага товару разом з упакуванням.

Бу́лла – папська грамота, послання.

Ва́нна – велика довгаста посудина для миття і купання; кімната.

Ві́лла – розкішна дача за містом чи будинок-особняк (із садом).

Ду́рра – тропічна хлібна й кормова рослина, вид сорго (подібна до проса).

Мадо́нна – у католиків – Богородиця (Божа Матір з немовлям).

Про жінку, яка є предметом кохання, чийогось поклоніння.

Ма́нна – їжа, що падала євреям із неба під час їх мандрівки пустелею (за біблійною легендою); *манна небесна*.

Ми́рра – ароматична смола.

Мо́гто – дотепний вислів, афоризм, що вживається як епіграф на початку книжки або розділу.

Мулла́ – служитель релігійного культу в мусульман.

Не́гто – вага товару без тари й упакування; чистий прибуток.

Па́нна – дочка заможних батьків (у попередні епохи в Польщі, Литві, Україні та Білорусі); ввічлива форма звертання до молодих незаміжніх дівчат.

Пе́нні – фінська дрібна монета.

Примадо́нна – співачка, що виконує перші партії в опері чи опереті.

То́нна – міра маси, яка дорівнює тисячі кілограмів.

Вправа 88. Перекладіть імена і прізвища відомих румунських письменників і письменниць українською мовою.

Mihai Eminescu, Ion Creangă, Ioan Slavici, Liviu Rebreanu, Camil Petrescu, George Coșbuc, Octavian Goga, Grigore Vieru, Lucia Demetrius, Martha Bibescu, Mircea Eliade, Tudor Arghezi, Doina Ruști, Dana Dumitriu.

Вправа 89. Уведіть подані слова в речення і запишіть їх.

Примадонна, корекція, мулла, гуманізм, ірреальний, булла, бонна.

Вправа 90. Прочитайте слова й усно поясніть, яке фонетичне явище вони ілюструють і назвами яких об'єктів реального світу або осіб вони є.

Апенніни, Андорра, Ахіллес, Будда, Голландія, Дарданелли, Джованні Боккаччо, Еллада, Канни, Марокко, Міссісіпі, Міссурі, Ніцца, Руссо, Торрічеллі, Шиллер, Яффа.

Андорра

Вправа 91. Перепишіть іншомовні слова, вставивши на місце крапок другу букву (якщо передаємо подовження) або залишивши одну букву, відповідно до правил написання цих слів. Запишіть ці ж слова по-румунськи і сформулюйте за своїми спостереженнями висновки про їх правопис.

Бал..ада, компрес.., клас.., пан..а, пон..і, фортис..имо, барок..о, піаніс..имо бравіс..имо, ім..ідж, брут..о, нет..о, тон..а, клас..ицизм, гум..анізм, кол..ектив, кол..екція, кор..екція, кор..ида, кор..еспондент, дол..ар.

Букви *и, і* у словах іншомовного походження

Вправа 92. Перепишіть в одну колонку іншомовні географічні назви, а в другому подайте їх румунські графічні відповідники, порівняйте написання і запам'ятайте правильні форми. Поясніть назви цих слів.

Америка, Балтика, Вірджинія, Жиронда, Сан-Франциско, Циндао, Мавританія, Рига, Единбург, Єнісей, Європа, Єгипет, Калькутта, Замбезі, Монтевідео, Нагасаки, Сомалі, Сочі, Адріатика, Еквадор, Па-де-Кале, Трієст, Кельн.

Пригадайте написання *и, і* у словах іншомовного походження. За потреби скористайтеся інформацією за допомогою QR-коду (с. 54–55).

Вправа 93. Пригадайте відому мнемонічну фразу з теми «Букви *и, і* у словах іншомовного походження», так зване правило дев'ятки. Складіть шість власних подібних фраз із цієї теми або невеличкий зв'язний текст (вісім-десять речень).

Вправа 94. Перепишіть слова іншомовного походження, вставивши на місце крапок пропущені букви (у сумнівних випадках скористайтеся орфографічним або словником іншомовних слів за посиланням <http://slovnkyk.ua>).

С..ракузи, Д..зель, Росс..ні, лог..чний, х..рург, арх..в, к..лограм, ф..нанси, С..рія, соц..ологія, тр..умф, х..мія, академ..к, текст..ль, д..намо, ш..фр, пл..яда, фе..рверк, С..цилія, конве..р, матер..ал, Гава..ї, фо..є, ген..альний, акс..ома, ф..зика, джиг..т, д..плом, дез..нформац..я.

Правопис знака м'якшення в іншомовних словах

Вправа 95. Перепишіть речення. Поясніть вживання знака м'якшення.

1. Понад самим кюветом виструнчилися гінкі стебла, однакові, незліченні, як солдати (*Олесь Гончар*). 2. Мокрий холод заліг на дні каньйону (*П. Загребельний*). 3. Ось тут Тарас ходив у школу до дядка (*Олесь Гончар*). 4. Браконьєр хитрий, а ми ще хитріші (*Є. Гуцало*).

Знак м'якшення пишемо після <i>д, т, з, с, л, н</i>	
Правило	Приклади
Перед я, ю, е, ї, йо за роздільної вимови:	<i>альянс, мільярд, Ньютон, ательє, конференсьє, віньетка, барельєф, браконьєр, мільйон, компаньйон.</i>
Відповідно до вимови після л перед приголосним та в кінці слів:	<i>фільм, магістраль, табель, Рафаель, але: бал, меморіал, рулон, залп, пенал.</i>

Увага! Знак м'якшення **пишемо** в словах *женьшень, Маньчжурія*.

Знак м'якшення **не пишемо** перед **я, ю**, коли вони позначають сполучення м'якого або пом'якшеного приголосного зі звуками [а], [у]: *ілюзія, нюанс, резюме, дюна, тюль, Дюма, Аляска*.

Вправа 96. Перепишіть речення. Вставте на місці крапок, де це потрібно, знак м'якшення. Поясніть орфограми.

1. А вгорі золотим медал..йonom теплий місяц.. над морем пливе (*В. Сосюра*). 2. Галина сприймала його гостин..ніст.. як знак бути уважною й не втрачати пил..нос..ті (*Н. Доляк*). 3. Тихо спустивши порт..ери, день переходить в остан..ню фазу (*Б. Олійник*). 4. Жінкам було наказано варити обід, і Ул..яна з Юлею пор..ядкували біля казана (*Г. Тютюнник*). 5. Міл..йони с..вічок на каштанах звучат.., наче дзвони ясної весни (*Л. Горlach*). 6. Генерал Гурчик, який після враніш..н..ої розмови з донь..кою ледве набув свого звичайн..ого кол..ору облич..чя, знову покрив..ся червоними п..лями (*І. Роздобудько*).

Вживання апострофа в словах іншомовного походження

Вправа 97. Перепишіть слова, поділивши їх на дві колонки – українські та іншомовні. Поясніть, чому в одних випадках апостроф вживаємо, а в інших – ні. Які з цих іншомовних (запозичених) слів є і в румунській мові? Назвіть їх.

В'ячеслав, крюк, сузір'я, бязь, морквяний, Дюма, ряд, Барбюс, фюзеляж, черв'як, дюна, верф'ю, бюро, дядько, Мар'ян, в'язи, Рюрик, Аляб'єв, бюро, в'язкий, пюре, Дем'янчук, зів'ялий, краков'як. В'єтнам, П'ємонт, п'який, рюкзак, Цюріх, Ф'єзоле, б'ються, рясно, ін'єкція, рядно, кювет, п'єдестал, Кузя, пюпітр, торф'яний, Тетяна, ад'ютант, бар'єр, буря.

Апостроф пишемо перед я, ю, є, ї	
Правило	Приклади
Після 1) губних б, п, м, в, ф ; 2) шиплячих ж, ч, ш ; 3) задньоязикових к, х :	<i>комп'ютер, інтерв'ю, прем'єр, миш'як, Руж'є, Монтеск'є, Х'юстон.</i>
Після р у кінці складу:	<i>кар'єра, кур'єр, інтер'єр, Фур'є.</i>
Після префіксів, що закінчуються на приголосний:	<i>ад'ютант, кон'юнктура, ін'єкція, кон'юнктивіт, пан'європейський.</i>
Після скороченої частки де- (д') і частки о у прислівниках:	<i>О'Генрі, Жанна д'Арк, Д'Артаньян.</i>

Увага! Апостроф не пишемо:

1. Після **б, п, в, м, ф, ж, ч, ш, г, к, х, р** перед **я, ю, є**, що позначають пом'якшення попереднього приголосного: *бюджет, бюро, кювет, пюре, манікюр, фюзеляж, Мюнхен, Барбюс, Рюрик.*

2. Перед буквосполученням **йо**: *серйозний, курйозний, курйоз.*

Вправа 98. Випишіть із тлумачного словника (можете скористатися електронним за посиланням <http://sum.in.ua>) нові для вас п'ять українських і п'ять іншомовних слів з апострофом, які б ілюстрували різні правила написання апострофа. Зачитайте їх і поясніть значення цих слів.

Вправа 99. Запишіть слова іншомовного походження, вставивши на місці крапок, де потрібно, апостроф (у сумнівних випадках скористайтеся орфографічним або словником іншомовних слів за посиланнями: <http://slovnky.ua>).

Фур..е, Мол..ьєр, Рів..ера, сер..йозний, бар..єр, п..юре, прем..ера, кар..ера, кур..йоз, б..ро, п..юпітр, Кюв..е, р..юкзак, б..юджет, інтерв..ю.

Вправа 100. Випишіть з будь-якої газети 12 іншомовних слів, підкресліть у них букви і буквосполучення, складні для написання, й усно поясніть правила написання.

Вправа 101. Запишіть у колонку слова, знайдіть їх у словнику іншомовних слів і коротко поясніть їх значення.

Зразок: круїз – подорож морем чи океаном.

Брифінг, девальвація, дилер, круїз, маркетинг, менеджер, менеджмент, маклер, рефері, сертифікат, інтерв'ю, «ноу-хау».

Вправа 102. Виконайте тестові завдання.

1. Апостроф уживаємо в усіх словах рядка

- А м..ята, мавп..ячий, в..юн
- Б роз..яснити, п..едестал, б..юро
- В пам..ять, комп..ютер, м..язн
- Г ін..екція, зів..ялий, св..ято

2. Усі слова пишемо з апострофом у рядку

- А кар..ера, комп..ютер, б..юро, куп..юра
- Б бар..єр, прем..єр, п..еса, інтерв..ю, п..юре
- В інтер..єр, грав..юра, б..юрократизм, кур..єр, п..едестал
- Г об..їзд, ін..екція, кар..єризм, краков..як

3. Немає слів з апострофом у рядку

- А В..ячеслав, черв..як, зв..язати
- Б возз..єднання, Лук..ян, міжгір..я
- В Св..ятослав, моркв..яний, духм..яний
- Г кур..йозний, б..юст, Мар..яна

4. Усі слова треба писати з апострофом у рядку

- А голуб..я, м..ясо, св..ятковий
- Б матір..ю, роз..яснити, р..яст
- В черв..як, зарум..янити, тьм..яний
- Г сузір..я, роз..ятрити, ін..екція

5. Літеру *и* на місці пропуску треба писати в кожному слові рядка

- А ф..алка, к..лометр, математ..ка, Флор..да, л..ман
 Б г..мн, Р..м, с..стема, ц..фра, д..якон
 В ід..ал, Пар..ж, фа..тон, Атлант..да, п..ца
 Г Антаркт..да, д..ректор, Алж..р, Ч..каго, д..зель

6. Апостроф треба поставити на місці крапок не в усіх лексемах рядка

- А Женеv..сва, п..ять, п..єдестал
 Б Лук..янов, В..яземський, бур..ян
 В різдв..яний, бур..ять, бур..як
 Г Амудар..я, Дем..янськ, П..ятигорськ

7. Апостроф треба писати в усіх словах рядка

- А сер..йозний, з..ініціювати, бар..єр, в..ялений
 Б сім..я, різдв..яний, верф..ю, мад..яр
 В з..єднати, матір..ю, пів..ягоди, інтерв..ю
 Г грав..юра, в..їхати, мавп..чий, з..їзд

8. З апострофом треба писати усі слова рядка

- А возз..єднання, рутв..яний, п..єдестал, мавп..ячий
 Б невід..ємний, без..ядерний, пів..яблука, днт..ясла
 В прем..єра, зап..ястний, медв..яний
 Г В..ячеслав, арф..яр, прнсв..ята, черв..як

9. Апостроф треба писати в усіх словах рядка

- А під..яремний, моркв..яний, тім..я, сузір..я
 Б сім..я, комп..ютер, бур..ян, слов..янськнй
 В з..єднати, різдв..яний, пів..ягоди, бур..як
 Г ад..ютант, ін..єкція, кур..йоз, б..юджет

10. Подвоєння та подовження літер відбувається в усіх словах рядка

- А барок..о, гун..н, буд..изм, гол..андець
 Б Мадон..а, шасі..і, Жан..а, бравіс..имо, бон..а
 В Діан..а, бул..а, Шнл..єр, ан..отація
 Г ан..алн, ван..а, брут..о, віл..а, ім..іграція

11. Помилки у правописі слів іншомовного походження допущено в рядках

- А парашут, шасі, Ватт, мулла, Дідро
 Б нето, журі, мадона, мана, мотто
 В Алжир, Сирія, Адріатика, ательє
 Г адютант, бруто, інтервю, вана, віла

12. Допущено помилки у правописі слів іншомовного походження в рядку

- А група, сума, ват, манна, позиція
- Б пенні, журі, піаніно, дисципліна, таксі
- В нето, інекція, інтервю, вана, віла
- Г мозаїка, група, панно, ательє, фільм

Вправа 103. Візьміть у свого сусіда чи сусідки по партії інтерв'ю і запишіть його по-українськи (п'ять запитань – п'ять відповідей). Чи використали ви і ваш співрозмовник / ваша співрозмовниця іншомовні слова? Чому?

Вправа 104. Напишіть невеликий твір-розповідь з елементами роздуму «Моє враження від перебування на лоні природи» або опишіть репродукцію картини сучасного українського художника.

Ю. Клапоух. Сон у лузі

Вправа 105. Виконайте тести з теми «Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія». Оберіть одну правильну відповідь.

1. Позначте рядок, у якому всі слова правильно поділені для переносу

- А мі-сто, міс-то, ліс-ок, пар-та
- Б хо-джу, пі-джак, від-дзвеніти, за-світло
- В о-рел, кри-латий, до-звілля, ви-хід
- Г буль-йон, ку-ку-руд-за, міль-йон, оа-зис

2. Позначте рядок, у словах якого наголошений останній склад

- А верба, кропива, дочка, знання
- Б дошка, кицька, подруга, розвідка
- В решето, спина, середина, олень
- Г український, вимова, кілометр, кулінарія

3. Позначте рядок, у словах якого кількість звуків і букв однакова

- А ясність, щедрість, святковий, щирість
- Б яблуко, парта, їдальня, щастя
- В ліжко, джерельний, здоров'я, жанр
- Г олень, читання, джаз, дитина

4. Букви я, ю, є позначають два звуки у словах рядка

- А краєзнавчий, боець, куля, порт'єра
- Б малювати, п'єса, гуля, м'ята
- В юрта, в'язати, перелякати, віяло
- Г їдальня, м'ясо, засць, кар'єра

5. Буквосполучення дж, дз позначають один звук у словах рядка

- А підзолистий, гудзик, віджити
- Б джура, надземний, дзявк
- В бджола, дзвоник, кукурудза
- Г підживитися, джинси, дзот

6. М'який знак і апостроф не вживаємо у словах рядка

- А підребер..я, бул..йон, ст..ожка, п..еса
- Б медв..яний, кур..йозний, жовч..., меи..ше
- В матір..ю, черв..як, різ..бяр, Ман..чжурія
- Г п..ятизлотник, заход..те, дон..чин, скрнн..ці

7. Чергування приголосних звуків при словозміні можливе у словах рядка

- А щастя, кінь, свічка, аспірант
- Б жаль, козак, гігант, користь
- В східці, сік, корінь, подяка
- Г рука, рік, капелюх, пшениця

8. Чергування голосних звуків при словозміні можливе у словах рядка

- А річ, радість, пекти, бджола
- Б сім'я, затінок, стеля, брів
- В сніг, піч, гора, зоря
- Г промінь, юність, ополонка, голуб

9. Подвоєння внаслідок збігу на межі значущих частин слова відбувається у словах рядка

- А юннат, заввідділом, військкомат, віддалений
- Б Залісся, нужденний, змагання, відлуння
- В узбережжя, летється, розкішшю, відкриття
- Г змінний, оббити, речення, балконний

10. Тільки у треба вжити в реченні

- А (В)(У) нього не розживешся і серед зими льоду.
- Б Скоро заб'ється їжак (в)(у) своє кубло на (у)(в)сю зиму.
- В Навчання (у)(в) щасті прикрашає, а (у)(в) нещасті потішає.
- Г Від спеки (у)(в)день ховається, а (в)(у)вечері від комарів.

11. Без орфографічних помилок записані слова в рядку

- А кістлявий, тижневий, велетень, депозитний
- Б комендантський, зхопити, прималювати, пресісти
- В верб'я, женьшень, св'ященик, прізвище
- Г півяблука, устний, лехкий, козьба

12. Слова іншомовного походження написані без помилок у рядку

- А піца, шасі, Руссо, мулла
- Б Андора, інтермецо, журі, Вашингтон
- В Адігея, віла, Адріатика, ф'юзеляж
- Г адютант, бруто, папе-маше, Брусель.

Мовний тренінг

► Перегляньте за допомогою QR-кодів лайфхаки з української мови «Фонетика. Графіка. Орфоєпія. Орфографія»:

► Виконайте тести «Фонетика. Графіка. Орфоєпія. Орфографія» он-лайн, перейшовши за QR-кодами:

Перевір себе

1. Що належить до орфоепічних норм української мови? Чому не можна порушувати літературну норму?
2. Назвіть одиниці мовлення.
3. Які основні правила вимови звуків (орфоепії) в українській мові? Сформулюйте їх. Наведіть приклади.
4. Чи є в румунській мові звуки, які позначаються не однією, а двома буквами?
5. Назвіть основні правила написання ненаголошених голосних. Наведіть приклади.
6. Які основні правила переносу слів з рядка в рядок? Наведіть приклади.
7. Чи бувають шиплячі довгими? Чи можуть подовжуватися звуки, що передаються буквою **щ** і буквосполученнями **дж**, **дз**? Чому?
8. Назвіть основні правила спрощення. Наведіть приклади слів, у яких спрощення на письмі не відбувається.
9. Назвіть основні правила написання ненаголошених голосних. Наведіть приклади.
10. Коли пишемо знак м'якшення? Наведіть приклади.
11. Назвіть основні випадки чергування [у] з [в], [і] з [й].
12. У яких позиціях букви **я**, **ю**, **є** позначають два звуки? Наведіть приклади.
13. Назвіть основні правила вживання апострофа. Наведіть приклади.
14. Назвіть основні правила написання слів іншомовного походження. Наведіть приклади.
15. Чому українську мову називають повнозвучною?

Орфографічна норма (Морфеміка. Способи словотвору. Орфографія)

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- **виконувати** морфемний і словотвірний аналіз слова;
- **розрізняти** форми слова і спільнокореневі слова, правильно вживати їх у мовленні;
- **запам'ятати** умови, за яких відбувається чергування приголосних звуків, наводити приклади, виконувати це чергування у власному мовленні;
- правильно **утворювати** іменники із суфіксом **-ин-** від прикметників із суфіксами **-ськ-**, **-цьк-**, іменники за допомогою суфікса **-ств-** і прикметники за допомогою суфіксів **-ськ-**, **-зьк-**, **-цьк-**;
- **знаходити** і **пояснювати** вивчені орфограми у словах;
- **демонструвати** на уроках активність, ініціативність, відповідальність, комунікабельність, уміння налагоджувати стосунки під час групової діяльності.

§ 11. МОРФЕМНА БУДОВА СЛОВА. ОСНОВНІ ОРФОГРАМИ В КОРЕНЯХ, ПРЕФІКСАХ І СУФІКСАХ

Вправа 106. Прочитайте ряди слів, вкажіть, де форми того ж слова, а де – спільнокореневі слова або ж синоніми. Свою відповідь аргументуйте, опираючись на знання, отримані в попередніх класах.

Праця, робота, труд – це

Праця, працівник, працьовиті – це

Праця, праці, працю – це

Вправа 107. Доберіть до поданих слів їх форми і спільнокореневі слова. Чим різняться між собою дібрані вами спільнокореневі слова і форми одного і того ж слова? Якими частинами мови вони є?

Київ, диво, новий, білий, п'ять, читач.

Вправа 108. Прочитайте пари слів. Чи можна вважати їх спорідненими? Висновок обґрунтуйте.

Поле (іменник) – поле (дієслово); сік (дієслово) – сік (іменник); мати (іменник) – мати (дієслово); заплачу (дієслово) – заплачу (дієслово); ніс (іменник) – ніс (дієслово); віз (іменник) – віз (дієслово); засіяти (дієслово) – засіяти (дієслово).

Вправа 109. Визначте у словах морфеми. Випишіть у рядок тільки ті слова, які мають префікси. Якщо виберете слова правильно, то з їх перших букв прочитаєте перше слово у вислові Івана Франка: «... – то перша основа життя».

Молодий, оживити, активний, сказати, внести, цінний, ірраціональний, малий, сухий, асиметрія.

Морфеми			
Префікс	Корінь	Суфікс	Закінчення
значуща частина слова, яка стоїть перед коренем і служить для утворення нових слів чи інших граматичних форм	головна значуща спільна частина споріднених слів, що виражає їх лексичне значення	значуща частина слова, яка стоїть після кореня і служить для утворення нових слів чи інших граматичних форм	змінна значуща частина слова, що стоїть переважно в його кінці та виражає граматичне значення
Основа – частина слова без закінчення, що виражає лексичне значення слова.			Незмінні слова не мають закінчень.

Увага! Не мають закінчень: 1. Прислівники: *гарно, добре, увечері* (**-о, -е, -і** тут – суфікси). 2. Дієприслівники: *танцюючи, зробивши, прибігши* (суфікси **-учи, -ючи, -ачи, -ячи, -ши, -вши**). 3. Інфінітив: *танцювати, робити* (**-ти** тут – суфікс). 4. Незмінювані іношмовні слова: *пюре, какаду, метро* (усе слово – корінь).

Вправа 110. I. Визначте у словах морфеми, розподіліть слова за групами: А – «корінь + закінчення», Б – «корінь + суфікс + закінчення», В – «префікс + корінь + суфікс + закінчення».

II. Проаналізуйте, чи всі слова ввійшли до груп. Якщо виявилися зайві слова, прокоментуйте свій вибір.

Зерно, дівчина, безхмарний, хлібом, бюро, приносити, прадавній, щирість, гарнесенький, журі, влітку, беззоряний,

свято, гірська, морозно, літній, дуб, розквітла, прикордонний, резюме, таксі.

Вправа 111. Розставте слова в тому порядку, в якому розташовані схеми їх будови. Якщо ви правильно розмістите слова, то з їхніх перших букв прочитаете другу половину крилатого вислову, який починається словами «Через терни ...».

Книга, обкладинка, іграшка, розмова, одяг, дзвоник, заметіль.

- Схеми:
- 1) корінь + суфікс + нульове закінчення;
 - 2) префікс + корінь + суфікс + закінчення;
 - 3) префікс + корінь + суфікс + нульове закінчення;
 - 4) корінь + суфікс + закінчення;
 - 5) префікс + корінь + закінчення;
 - 6) префікс + корінь + нульове закінчення;
 - 7) корінь + закінчення.

Вправа 112. За допомогою підказок утворіть нові слова і визначте в них морфеми.

1. Префікс такий, як у слові *розрізав*; корінь такий, як у слові *мова*; закінчення таке ж, як у слові *роса*.

2. Префікс такий, як у слові *вивергає*; корінь і суфікс ті ж, що у слові *перекладач*; закінчення таке ж, як у слові *стеблі*.

3. Префікс такий, як у слові *нагодують*; префікс такий, як у слові *в'їзд*; префікс такий, як у слові *зв'яжуть*; префікс такий, як у слові *додому*; корінь такий, як у слові *вигін*.

4. Префікс такий, як у слові *підніс*; корінь такий, як у слові *вода*; суфікс від слова *грибний*; закінчення те ж, що у слові *білий*.

5. Префікс зі слова *поїзд*, корінь зі слова *садівник*, суфікс і закінчення зі слова *поїздка*.

6. Префікс зі слова *проїзд*, корінь зі слова *лісник*, суфікс зі слова *листок*.

7. Префікс зі слова *відпустка*, корінь зі слова *загадка*, суфікс і закінчення зі слова *виставка*.

8. Префікс зі слова *прибув*, корінь зі слова *кордони*, суфікс зі слова *керівник*.

Значення префікса	Приклади
Пре- завжди означає збільшену ознаку.	<i>Премудрий, прехитрий, пресильний, пречудовий, превисокий.</i>
При- – наближення, приєднання; неповноту дії або ознаки.	<i>Прилетіти, приміський, причинити, присолений.</i>
Префікс при- вживається тільки в трьох словах: <i>прі́рва, прі́звище, прі́зви́ско.</i>	

Увага! У словах старослов'янського походження пишемо префікс **пре-**: *превелебний, преосвященний, преподобний, престол, презирство.*

Вправа 113. Випишіть слова у дві колонки: 1) з префіксом **пре-**, 2) з префіксом **при-**. У кожному слові підкресліть п'яту від початку букву і прочитайте назву української народної казки.

Пр..смачно, пр..йдуть, пр..ліпити, пр..чудово, пр..світити, пр..здоровий, пр..вчити, пр..сипати, пр..красно, пр..снитися, пр..гарний, пр..чайтись.

Увага! У префіксах **роз-**, **без-**, **через-** завжди пишемо **з**: *розмірковувати, розказати, безмірний, безсмертя, черезплічник.* Якщо корінь слова починається сполученням кількох приголосних, вживаємо префікс **розі-**: *розірвати, розібрати, розісланий, розіпрілий.*

У префіксах **від-**, **над-**, **під-** завжди пишемо **д**: *віднайти, надлишок, підрозділ.*

В українській мові пишемо префікс **з-**, і тільки перед **к, п, т, ф, х** (**Кафе «Птах»**) вживаємо префікс **с-**: *казати, спочити, ступити, сформувати, схопити.*

Вправа 114. Випишіть слова у дві колонки: 1) з префіксом **с-**, 2) з префіксом **з-**. У кожному слові підкресліть четверту від початку букву і прочитайте прислів'я.

..ламати, ..киснути, ..палити, ..блокуватися, ..сувати, ..простити, ..вечора, ..ховати, ..бракувати, ..ганьбити, ..проба, ..тесати, ..бентежити, ..корити, ..віяти, ..плітати, ..лизати, ..умовити, ..хибити, ..цілення, ..хилити, ..ясовувати, ..кропити, ..бити, ..громадити.

Вправа 115. Поставте у словах замість крапок префікс **з-** або його варіанти **с-**, **зі-**. Випишіть підряд слова спочатку із префіксом **с-**, а потім – із **з-** і нарешті із **зі-**. Якщо розставите префікси правильно, то з останніх букв записаних слів прочитаєте прислів'я.

..жис, ..годен, ..сохла, ..хов, ..терті, ..в'яла, ..шиток, ..верхньо, ..фотографований, ..важ, ..гин, ..постерігач, ..грів, ..повна, ..малку, ..ріс, ..сип, ..споду, ..тис, ..дер.

Вправа 116. У словах замість пропусків вставте букву **с** або **з**. Запишіть спочатку слова зі вставленою літерою **с**, а потім із літерою **з**. З останніх букв правильно розкладених слів прочитаєте закінчення вислову: «Ми, люди, народжені для того, щоб ...».

Бе..шумно, ..пад, не..хитно, ро..клад, ..шити, ро..чин, ..цементовано, ..подом, бе..коштовно, ..підлоба, ..тяг, ..посеред, ро..тин, небе..печно, не..проста, ..кат, з ро..солом, бе..перестанку, зне..тямки.

Вправа 117. I. Чи погоджуєтеся ви з висловом: «Захищаючи рідне слово, ти захищаєш свою націю, її гідність, право на майбутнє»? Підтвердьте свою думку прикладами із життя. **II.** Чи вважаєте ви правильним те, що з парламентської трибуни від народного обранця можна почути таку репліку: «Я знаю державну мову, але принципово не користуюся нею, бо маю свої несхибні переконання»?

Виконайте тести он-лайн «Зміна приголосних», перейшовши за QR-кодом:

§ 12. ОСНОВНІ СПОСОБИ СЛОВОТВОРУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ. СПОЛУЧНІ **о, у (є)** У СКЛАДНИХ СЛОВАХ

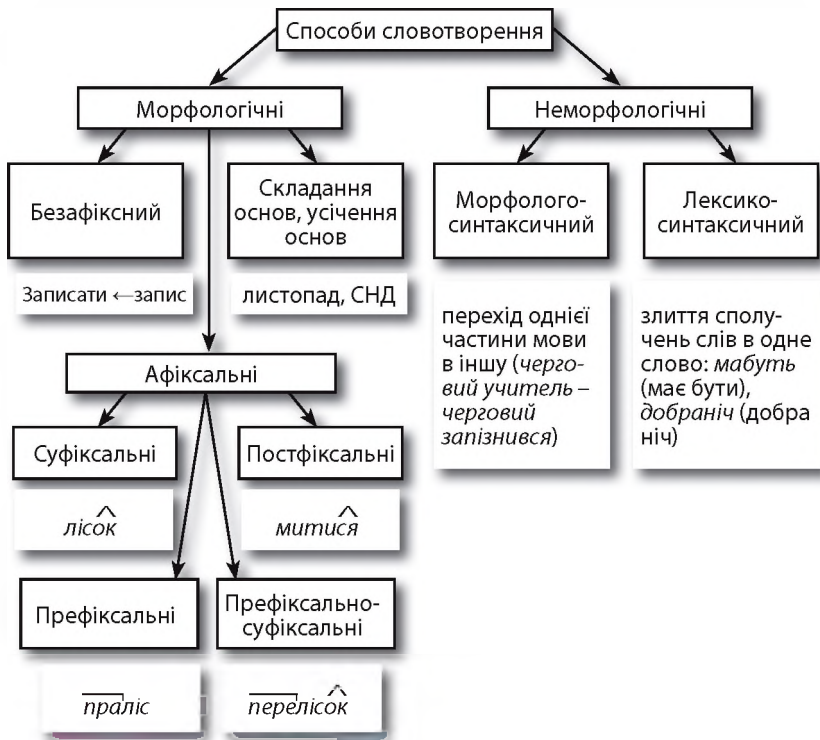
Вправа 118. Прочитайте текст, випишіть виділені слова, розберіть їх за будовою, знайдіть їх твірну основу. З'ясуйте, яка морфема додалася в похідному слові.

ЦЕ – ЦІКАВО

Ми мало не **щодня** користуємося праскою і не уявляємо навіть, як без неї можна обійтись. Яка ж історія **виникнення** цього **незамінного електропобутового** приладу?

Перша згадка про праску з вугіллям датована XVII **сто-літтям**. До того часу інструмент для прасування нагадував сковорідку, на якій лежало **розжарене** вугілля. Пізніше вугілля у прасках **замінили** спиртовим паяльником. І лише 1913 року з'явилися перші електричні праски (*З календаря*).

Вправа 119. Розгляньте схему «Способи словотвору», проілюструйте її прикладами з попередньої вправи. Доберіть самостійно приклади до всіх способів словотвору.

Вправа 120. Випишіть слова з префіксами, визначте їх спосіб творення. Чи завжди наявність префікса свідчить про те, що слово утворене префіксальним способом?

1. У розчинене вікно пливуть медові пахощі розквітлих акацій (*П. Колесник*). 2. В безладно розсипаних хмарах засяяла веселка (*А. Хижняк*). 3. За сонцем хмаронька пливе, червоні поли розстилас (*Т. Шевченко*). 4. Уже розпогодилось, умите сонце перекинуло свої золоті коси на поля, і вони

укрилися пахучою парою (*М. Стельмах*). 5. Хтось із товариства хотів його прогнати зі стола, але він, опам'ятавшись, знов зірвався і почав кружляти понад лампою, щораз то меншими й меншими кружками, хотів він бачити якнайближче те ясне сонце, яким йому здавалась лампа (*Леся Українка*).

Вправа 121. Випишіть з вірша Івана Драча слова, утворені суфіксальним способом. Зверніть увагу на суфікси, що надають словам особливого забарвлення. Якого саме?

БАБУСЕНЦІЯ

Ой оце чудне дівчатонько, ой-я,
щосуботоньки їде з містонька
до бабоньки, до бабусеньки, ой.
Лишає свої інфузорії-туфельки,
скидає свої лаковані туфельки,
одягає кужайчатко порване, ой-ой-оєчки.
У бабцюлі, у бабусеньки, ой,
взува старі чоботи-шкарбани,
бабчині чоботи-чоботишеньки.
Наносить води повну балію –
ще відро, ще відро, ще відеречко,
та в баняки, банячища, ой,
та любисток зімліє в горнятах,
аж зімліє бабусина хата, ой-ой-ой,
хата, хатуся, хатинонька,
хатусенька, Хата Стріхівна, ой.

Вправа 122. Прочитайте текст, поясніть орфограми та пунктограми в ньому. Випишіть із тексту слова, які належать до різних способів творення. Який спосіб творення слів було визначити найлегше? Чому?

ЗБЕРЕЖЕМО СОН-ТРАВУ!

Чарівна квітка весни – так називають сон-траву за її шовковисте опушення. В Україні зустрічається п'ять видів сон-трави. Квіти одного з них, рідкісного фону карпатських високогір'їв, мають біле забарвлення. Квіти інших видів – лілово-світло-фіолетові.

На жаль, з кожною весною стає дедалі менше сон-трави. Збираючи букети, люди не тільки зривають квіти, а й видають з корінням рослини, що, зрештою, ставить під загрозу існування виду. Не випадково сон-траву занесено до Червоної книги (*З газети*).

Вправа 123. Поясніть спосіб творення і правопис поданих слів. Встановіть лексичне значення перших трьох слів. Зробіть фонетичний розбір виділеного слова. Поясніть значення аббревіатур.

Верховина, лексикологія, тьмяніти, козацький, товариський, синьоокий, Донбас, АСУ, молочний, щорічний, Хмельниччина, **боездатність**, семирічний, прийшов, зніс, тисячоліття, ЗНО, НТР, сільрада, прадід, безрукавка.

Вправа 124. I. Перепишіть текст, вкажіть спосіб творення виділених слів. Доповніть текст, опираючись на знання, отримані на уроках історії України. II. Поясніть лексичне значення слів **щабель**, **поборник**.

Козацький **полководець** Петро Сагайдачний з'явився на Січі в останні роки XVI століття. Один з **найгеніальніших** полководців Європи, державний діяч, **захисник** української культури і духовності, **поборник** освіти – він був людиною Відродження. Петро Сагайдачний **піднісся** до найвищих щаблів тодішньої освіти, був титаном духу і думки, людиною могутніх пристрастей, кипучої, невтримної енергії (*З газети*).

Петро Сагайдачний

Вправа 125. Самодиктант. Перепишіть текст, розкриваючи дужки, виберіть правильну букву або вставте знак м'якшення чи апостроф. Розставте розділові знаки. Дослідіть: слів якого способу творення найбільше в тексті, а якого – найменше.

Батьківщиною слов..янс..кої абетки як відомо стала одна з найстаріших європейських д(и,е)ржав (Б/б)олгарія. Саме там на її (Б/б)алканських (Р/р)одопських (високо)гір..ях у долинах (Т/т)ракії на берегах (С/с)труми і (М/м)аріци знайшли собі притулок і захисток мудрі вигнанці учні (К/к)ирила і (М/м)ефодія. Вони продовжили велику освітню місію братів. Вони не дали загаснути духовному вогнищу.

П(е/и)семність очі людини. А вони мають бути видючими і проникливими тобто дивитись на світ бачити його очима предків і наступних поколінь. А для цього необхідно знати витоки своєї духовності свою історію і культуру.

П(е/и)семність наше духовне тисячолітнє надба(н/нн)я. І майстри слова поети різні і гарні п(е/и)сьменники (класики) і сучасні творці додають до цього мистецького океану і свою частку живу барву своєї творчості. Вони охоронці жи(тт/т)я його співці у всі часи поповнювали скарбницю людс(о)кої духовності новими здобутками поезії прози драматургії публіцистики.

Рукотворні духовні ці(нн,н)ості як і природу ми повинні б(и/е)р(е/и)гти мов зіницю ока. П(е/и)семність допомагає нам творити майбутнє пізнавати і утверджувати сучасну культуру берегти минуле. З минулого в майбутнє такий життєтворний шлях нашої писемності. Вона п(е/и)семність це п(е/и)р(е/и)довсім творчість. А творчість завжди допомагає людям і людству.

Відомий (Г/г)рузинський п(е/и)с..менник (Н/н)одар (Д/д)умбадзе вважав (Н/н)і, людина (не) дасть умерти книзі. Література це розмова людини з собою своєю сутніст..ю. Щезне потреба в цій розмові щезне не книга люд..во (За М. Сингаївським).

Вправа 126. Прочитайте речення. Які слова в них можна вважати авторськими неологізмами? Яким способом їх утворено? Поясніть написання цих слів.

1. Під небом оцим хмурочолим знов буду я ждати весни.
2. Я люблю вечори синьоблузі і далекі вогні угорі.
3. Садом сонцерадісним, як коханий край, ти цвіти, омріяна, і не одцвітай.
4. А треба бути таким, як небо, як огнеокий буревій.
5. Прийде критик якийсь пенсноокий, мою душу розкрас до дна (Із творів В. Сосюри).

Вправа 127. Перепишіть слова, вставляючи пропущені букви, поясніть свій вибір.

Велик..душний, гост..любний, благ..дійний, шир..сердий, вищ..зазначений, прав..захисник, стал..вар, во..начальник, довг..терпеливий, платіж..спроможний, мисл..формуючий, вищ..перелічений, наці..творчий, мил..сердний, червон..огненний, горобц..подібний, всюд..сущий, вс..сильний,

мор..плавець, стал..вар, камен..різ, мигдал..подібний,
сух...листий, сво..рідність, бо..запас, житт..пис, брон..машина.

§ 13. ЧЕРГУВАННЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ ПРИ СЛОВОЗМІНІ ТА СЛОВОТВОРЕННІ

Вправа 128. Від слів *муха*, *ріка*, *дорога* за допомогою суфіксів утворіть пестливі форми, а також поставте ці слова у форму місцевого відмінка і запишіть їх. Поясніть, які зміни відбуваються в корені, чи змінюється лексичне значення слів. Зверте ваші відповіді з таблицею.

Нога – ніжка – на нозі [г] // [ж] // [з] + ськ (ство) = зьк (зтво)	Прага – празький, Париж – паризький, боягуз – боягузький (боягузтво).
Рука – ручка – на руці [к] // [ч] // [ц] + ськ (ство) = цьк (цтво)	козак – козацький (козацтво), ткач – ткацький, стрілець – стрілецький.
Вухо – вушко – у вусі [х] // [ш] // [с] + ськ (ство) = ськ (ство)	чех – чеський, товариш – товариський (товариство), Одеса – одеський.

Увага! Запам'ятайте слова-винятки, у яких чергування не відбувається: *баскський, казахський, мексський, нью-йоркський, тюркський, цюрихський*.

Вправа 129. Утворіть за допомогою суфікса **-ськ-** прикметники. Випишіть слова в ряд спочатку із суфіксом **-зьк-**, потім із суфіксом **-цьк-** та із суфіксом **-ськ-**. Якщо прикметники утворили правильно, то з їх початкових літер прочитаєте три слова.

Острог, Збараж, Запоріжжя, Яруга, Арзамас, Сиваш, Галич, Одеса, Олександрівка, Литовеж, Устилуг, Олика, Лохвиця, Ревуха, Ушиця, Калущ, Бучач.

Острозький замок

Вправа 130. Від іменників утворіть нові слова за допомогою суфікса **-ськ-**, а також, де це можливо, за допомогою суфікса **-ств-**. З утвореними прикметниками складіть речення, підкресліть у них граматичні основи.

Чех, товариш, латиш, боягуз, студент, казах, гігант, ткач, парубок, узбек, таджик, завод, емігрант, Онега, Гадяч, хлібороб, ливарник, чумак.

Зміна приголосних	Приклади
-ськ- + -ин(а) = щ(ина)	<i>Харківська – Харківщина</i>
-зьк- + -ин(а) = жч(ина)	<i>Запорізька – Запоріжчина</i>
-цьк- + -ин(а) = чч(ина)	<i>Чернівецька – Чернівеччина</i>

Вправа 131. **I.** Утворіть іменники за допомогою суфікса **-ин(а)** від назв областей. **II.** На контурній карті України розташуйте правильно назви областей. Чи назви всіх областей перелічені у вправі?

Київська, Херсонська, Полтавська, Черкаська, Чернігівська, Хмельницька, Одеська, Миколаївська, Івано-Франківська, Львівська, Дніпропетровська, Луганська, Рівненська, Тернопільська, Харківська, Чернівецька, Донецька, Вінницька.

Вправа 132. Перепишіть прислів'я про книгу, знайдіть у них слова, у яких можливе чергування приголосних звуків. Випишіть ці слова, доберіть до них форми того ж слова або спільнокореневі слова так, щоб продемонструвати чергування приголосних. Доповніть цей ряд прислів'їв власними прикладами.

1. Будеш з книгою дружити – буде легше у світі жити.
2. Гарна книга научить, а погана намучить. 3. Весела книжка – твоя радість. 4. Де розумом не дійду, то в книжці знайду. 5. Дім без книги – день без сонця. 6. З книгою дружити – в роботі не тужити. 7. Книга – твій друг, без неї, як без рук. 8. Книга для дітей, що волога для полів. 9. Книга подібна воді – дорогу проб'є усюди. 10. Розум без книги, що птах без крил.

Вправа 133. Прочитайте текст, випишіть з нього слова, у яких відбулося чергування приголосних, укажіть це чергування. Письмово погодьтеся з думкою, висловленою в тексті, або заперечте її. Підтвердьте свої міркування власними

прикладами, сформулюйте висновок. У власному висловленні використовуйте слова, у яких відбувається чергування приголосних.

Покликання – це маленький паросток таланту, що перетворюється на міцне, могутнє дерево на благодатному ґрунті працьовитості. Без любові до праці, без самовиховання цей маленький паросток може засохнути на пні. Знайти своє покликання, утвердитися в ньому – це і є джерело щастя.

Якщо людина закохана у свою працю, вона прагне, щоб і в самому трудовому процесі і в його наслідках було щось прекрасне.

Утверджувати в собі покликання – це значить щось робити, щось створювати, а не заучувати готові істини, не копірситися у своїх почуттях, намагаючись знайти відповідь на запитання: «Подобається мені ця праця чи ні?» Подобається людині те, у що вона вклала частинку власної душі, – це найголовніше. Ще раз раджу тобі: ніколи не гребуй найпростішою, «чорною», «брудною» працею – з неї починається творчість.

Праця і Людина, Людина і Праця – ось мати і батько всіх істин. Лише тим людина дорожитиме все своє життя, що далось їй дорогою ціною. Любов до праці не витягнеш із кишені й не вкладеш у руки маленькій людині. Це скарб, який треба добувати працею і тільки працею (*З журналу*).

Виконайте тести он-лайн «Зміна приголосних»,
перейшовши за QR-кодом:

Вправа 134. Виконайте тести з теми «Морфеміка. Способи словотвору. Орфографія». Оберіть одну правильну відповідь.

1. Що таке значущі частини слова?

- А морфеми: основа слова, корінь
- Б фонеми, морфеми
- В префікс, корінь, суфікс, закінчення, постфікс
- Г звуки і букви

2. Укажіть слово з нульовим закінченням

- А вишень
- Б дорого
- В поле
- Г працюють

3. Яка морфема може стояти після закінчення?

- А суфікс
- Б постфікс
- В префікс
- Г основа

4. Що вивчає словотвір?

- А структуру слів
- Б поділ на частини мови
- В способи творення слів
- Г походження слів

5. Назвіть слово з непохідною основою

- А літній
- Б море
- В посиніти
- Г весело

6. Як називається цей ряд слів: ялинковий – ялинка – ялина

- А ряд спільнокореневих слів
- Б словотворчий ряд
- В ряд форм того ж слова
- Г ряд слів-синонімів

7. Літеру з треба писати на місці крапок у всіх словах рядка

- А ро..повісти, ..цементувати, ..пекти
- Б бе..силий, ро..копати, бе..крнлий

В ..чорнілий, ..цілення, не..проста

Г ро..кроїти, ..підлоба, бе..прав'я

8. Літеру *е* треба писати на місці крапок у всіх словах рядка

А пр..старий, пр..багато, пр..кінцевий

Б пр..білений, пр..чудовий, пр..довгий

В пр..великий, пр..непорочний, пр..стол

Г пр..велебний, пр..дорожній, пр..тихий

9. Визначте рядок, у якому правильно подано іменники, утворені за допомогою суфікса *-ин(а)* від прикметників на *-цьк-, -ськ-, -зськ-*

А піщина, воячина, Полтавщина, козацьчина, Туреччина

Б гетьманщина, вощина, кріпаччина, Вінниччина, Тернопільщина

В Рівненщина, гайдамачнина, Львівщина, Одесщина, Чернівецьщина

Г Галичщина, ліщина, Донецщина, Київщина, Придніпровщина

10. Чергування приголосних *к-ч-ц* відбувається під час утворення прикметників за допомогою суфікса *-ськ-* у всіх словах рядка

А Дрогобич, герцог, латиш

Б тюрк, Овруч, Вінниця

В дивак, Кременчук, Новоселиця

Г ткач, баск, Париж

11. Букву *е* замість пропуску треба ставити у всіх словах рядка, окрім

А воч..видь, бур..лом

Б земл..трус, прац..здатний

В нижч..зазначений, корен..плід

Г брон..двері, гучн..мовець

12. Як називаємо систему правил про способи передачі на письмі звукового складу слів, написання їх разом, окремо і через дефіс, вживання великої букви, правильне перенесення частини слова з рядка в рядок?

А орфоепією

Б орфографією

В графікою

Г фонетикою

Мовний тренінг

► Перегляньте за допомогою QR-кодів лайфхаки з української мови «Будова слова. Словотвір. Орфографія»:

► Виконайте тести «Будова слова. Словотвір. Орфографія» он-лайн за QR-кодами:

► Перевірте ваш рівень знань з теми «Орфографія», перейшовши за QR-кодом

Перевір себе

1. З яких значущих частин складається змінюване слово?
2. Що таке словоформи?
3. Які морфеми служать для утворення нових слів?
4. Який префікс уживається для вираження вищої міри ознаки?
5. Що вивчає розділ мовознавчої науки словотвір?
6. Які ви знаєте способи словотворення?
7. Чому одні слова, утворені способом складання, пишемо разом, а інші – через дефіс?
8. Яким способом утворено прикметники *безногий, небалакучий, недорогий, надвеликий, ультракороткий*?

ЛЕКСИЧНА, ФРАЗЕОЛОГІЧНА Й СТИЛІСТИЧНА НОРМИ

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- **краще пояснити** лексичне значення слова;
- **розрізняти** групи слів за значенням, походженням, уживанням та емоційним забарвленням;
- **засвоїти** краще фразеологічні ресурси української мови;
- **зрозуміти** значення найуживаніших фразеологізмів;
- **зрозуміти** суть понять «порушення лексичної норми», «фразеологізми», «стилістичне забарвлення фразеологізмів»;
- **послугуватися** фразеологізмами у власних висловленнях;
- **уникати** лексичних помилок в усному і писемному мовленні;
- **демонструвати** небайдужість, активність у висвітленні питань теми;
- **усвідомлювати й висловлювати** свої почуття і враження від почутого, побаченого й прочитаного.

§ 14. ПРЕДМЕТ ЛЕКСИКОЛОГІЇ, ЇЇ РОЗДІЛИ. ГРУПИ СЛІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ, ПОХОДЖЕННЯМ, УЖИВАННЯМ ТА ЕМОЦІЙНИМ ЗАБАРВЛЕННЯМ

Вправа 135. Перепишіть речення, знайдіть однакове слово в усіх реченнях, поясніть його значення. Доберіть власні приклади багатозначних слів. Які ще групи слів за значенням ви знаєте? За потреби скористайтесь таблицею.

1. Соняшник за тином голову схилив (*В. Сосюра*). 2. Роман підвів голову, ніби розплющив очі (*І. Нечуй-Левицький*). 3. Тільки голови вершників виринали (*Олесь Гончар*). 4. Одна голова добре, а дві – краще (*Народна творчість*). 5. Йонька був головою в домі (*Г. Тютюнник*). 6. Як голова без голови, то й ноги не носять (*І. Франко*).

Групи слів за значенням, походженням, уживанням та емоційним забарвленням

Групи слів		Значення	Приклади
За значенням	Однозначні слова	Мають одне лексичне значення	<i>Дністер, диктант, парта, іменник</i>
	Багатозначні слова	Мають декілька лексичних значень. Багатозначні слова можуть уживатися в прямому та переносному значеннях. Пряме – основне, головне, первинне значення слова. Переносне – вторинне, виникло шляхом перенесення назви з одного явища дійсності на інше за подібністю їх ознак	<i>голова, земля, урок, поле, свіжий; ніс людини – ніс літака, голова людини – голова правління; золота монета, гострий ніж, золоте серце, гостре словечко</i>
	Омоніми	Слова, однакові за звучанням, але різні за значенням	<i>коса – сплетене волосся; коса – знаряддя праці</i>
	Синоніми	Слова, різні за звучанням і написанням, але однакові або близькі за значенням	<i>завірюха, хуртовина, метелиця, завія, віхола, хурделиця, сніжниця</i>
	Антоніми	Слова з протилежним лексичним значенням	<i>день – ніч, веселий – сумний</i>
	Пароніми	Слова, подібні за звучанням і написанням, але різні за значенням	<i>адресант – адресат, адрес – адреса, дружний – дружній</i>
За походженням	Власне українська лексика	Слова, що вживаються лише в українській мові	<i>багаття, бандура, віхола, глузувати, зайвий, людина, сіяч, линуті, суніця, хист</i>
	Запозичена лексика	Слова, які ввійшли до української мови з інших мов (слова іншомовного походження)	<i>отаман, чумац, козак, фартух, арфа, штаб, прем'єр, яхта, флот, флейта, тролейбус</i>

За зазначеним		За вживанням	
Загальноживані слова	Активно вживають усі носії мови	Активно вживають люди певних професій.	читати, багато, повітря, рідне, вчора
	Професійні слова	Використовують люди певних професій. Окрема група професійних слів – терміни – слова, що мають чітко окреслене значення й поняття з різних галузей науки, техніки, мистецтва	шпальта, монтаж, шапка (журналісти) звук, фонема, підмет, займенник (філософи); атом, кислота, реакція (хіміки); ют, шток, штиль, штаг (моряки)
	Діалектні слова	Уживають мешканці певної місцевості	бараболя (картонля), когут (півень)
	Неологізми	Нові слова, що виникають у мові. У художній літературі існують авторські неологізми (оказіоналізми) , які творить сам письменник	іміджмейкер, акаунт, гаджет, булінг ...усе пішло, що ніби тільки сплилось, як життєіснування (В. Стус).
	Історизми	Слова, що вийшли з активного вжитку через зникнення предметів і понять, які вони позначали	смерд, повіт, волоссть, поміщик, кріпак, вїт, земство, жулан, сап'янці
	Архаїзми	Слова, витіснені з активного вжитку іншими словами, які мають з ними однакові значення	рать – військо, злато – золото, ректі – говорити, град – місто
За емоційним забарвленням	Нейтральна лексика	Слова, якими користуються всі носії мови в повсякденному житті	молоко, вітер, вода, небо, ходити, дорога, солодкий, широкий
	Емоційно-забарвлена лексика	Слова, які у своєму значенні мають позитивну або негативну емоційність і слугують для вираження почуттів (радість, сміток, ніжність, любов...)	дівчійбонька, милесенький, хлопчисько, вовчище, їстоньки, вітрого, жасхливей, милий, ненависний, любий

Вправа 136. Прочитайте уривок з книги «Таїна слова» ученого-мовознавця Івана Вихованця і дайте відповіді на запитання.

1. Чи можна порахувати кількість слів сучасних розвинених мов? Чому? 2. Якими словами, на ваш погляд, збагачуються у наш час українська і румунська мови? Чому саме цими словами, і чи відомі вам слова, які не збагачують мову, а стають її баластом? 3. Які найтиповіші, найбагатші сучасні практичні й історичні словники української і румунської мов вам відомі? Назвіть їх. 4. Яким словником – друкованим чи електронним – ви переважно користуєтесь? Чому? 5. Чи траплялося вам самим придумати нове слово, яке, можливо, увійде до словника або стане сучасним побутовим?

СЛОВА ЗБИРАЮТЬСЯ НА ВІЧЕ

До найкоштовніших надбань кожного народу належить мова. Тому й називаємо це надбання «рідна мова». Рідна, як мати, як Батьківщина, як усе найдорожче серцю. Мова – найбільший духовний скарб, у якому народ виявляє себе творцем, передає нащадкам свій досвід і мудрість, перемоги і славу, культуру і традиції, думи і сподівання... У слові рідної мови немовби захована якась таємнича сила, що в неповторному поєднанні звуків несе чарівну мелодію мови і називає щось зрозуміле всім. Мова – дивосвіт, духовна планета, на якій живе виплекана людиною незмінена кількість слів.

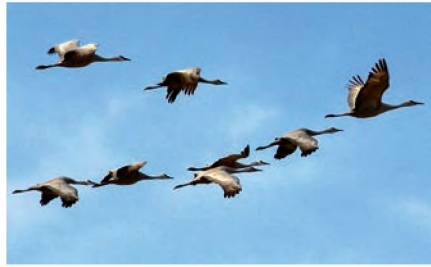
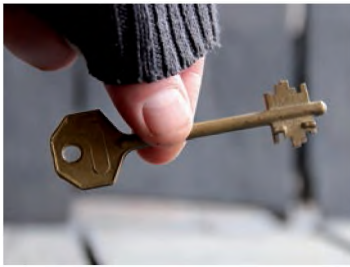
Скільки ж слів створив наш народ? Чи спроможні ми порахувати усі слова? На жаль, ніхто не відповість на запитання, скільки ж слів у сучасній українській мові. Не відповість навіть найталановитіший мовознавець. Це важко зробити з багатьох причин. Хоча б тому, що мова формувалась упродовж віків, завжди відгукуєчись на зміни в житті...

Вправа 137. Спишіть речення, з'ясуєте, у прямому чи переносному значенні вжиті в реченні виділені слова. Якими частинами мови та членами речення вони є? Перепишіть слова, виправивши орфографічні помилки.

1. Від того й **земля** нам ставала **рідніша**, що з небом вона **обнялася** крильми. 2. Зоря любистком **пахне** над Дніпром. 3. По росах крапельястих ніч дзвони на коромислі **несе**. 4. **Сплять** над озером ялинки, як сестрички в сповитку. 5. Біла віхола хустинки їм **зіткала** нашвидку. 6. **Звонить осінь** своє збіжжя, по стерні бреде лелека (*З газети*).

Вправа 138. Визначте, де в поданих словосполученнях багатозначні слова, а де – омоніми. Поясніть, як ви їх розрізняєте.

Ключ від дверей – журавлиний ключ; солодке життя – солодка кава; старовинний лук – масиви зелених лук; золота людина – золоті сережки; пропустити поїзд – пропустити літеру; уважна мати – мати гарний голос; недавно мила руки – купила мила; крижана гірка – гірка́ трава; бойовий порядок – порядок дня; вовчий слід – вовчий апетит; видніється старий за́мок – зіпсований замо́к; дерев'яний стіл – дістичний стіл.

Вправа 139. Пригадайте визначення омонімів і паронімів. Побудуйте речення з наведеними словами.

За́пал – запáл; сонце – сон це; пара (*молода*) – пара (*водяна*); компанія – кампанія; дипломат – дипломант.

Вправа 140. Доведіть, що подані слова мають омонімічні значення. Які саме? Створіть десять речень, які це підтвердять. Якими способами (за допомогою яких джерел інформації) ви знаходили відібрані вами омоніми?

Вихор, візир, упускати, впадати, граната, гранат, джин, жереб, дружба, дружина, завертати, замаяти, заточуватися, каре, кар'єр, корт, кран, котик, марка, мир, обвіювати, облітати, пах, пасіка, паровий, підряд, пікет, помпа, полька, припускати, розчин, руно, садок, стиль, стіл, схожість, терція, туман, ужити, фокус, фуга, хованка, чайка, череда, шах, шашка, шип, шотландка, шум, ява, ядерний, ярий (*Зі словника О. Демської та І. Кульчицької*).

Вправа 141. З поданих у дужках синонімів виберіть потрібне слово і запишіть з ними речення. Поясніть свій вибір.

1. (Спить, куняє, дрімає) земля під глибоким снігом.
2. Дівчина хитро (сміється, регоче, посміхається).
3. Верби

(сумують, журяться, нудьгують) над водою. 4. Учні (говорили, вели розмову, розповідали) про історію рідного краю. 5. Батьки (думають, мудрують, розмірковують) про майбутнє своїх дітей. 6. Голодне немовля (верещить, теревенить, розмовляє) так, що чути на друге село.

Вправа 142. Складіть кілька речень на тему «Мій сусід/моя сусідка по парті», використовуючи окремі слова із поданих рядів синонімів.

Старанний, ретельний, дбайливий, пильний, акуратний; хоробрий, відважний, мужній, сміливий, стійкий, безстрашний, войовничий, незламний; працьовитий, працелюбний, роботящий; дбати, турбуватись, старатись, клопотатись; міцний, сильний, могутній; здоровенний, величезний, великий; щиро, щиросердно, відверто; дякую, спасибі; пам'ятати, не забувати; дуже, безмежно, неймовірно, надзвичайно.

Вправа 143. I. Прочитайте текст і поясніть, чи є синонімами виділені курсивом слова. Чому? Доберіть до слів, виділених жирним шрифтом, синоніми і запишіть їх. Чим вони різняться?

II. Назвіть свій естетичний ідеал або поясніть причини його відсутності. Використайте слова **прагнути, спрямовуватись**.

Естетичний ідеал – це насамперед *уявлення* та *поняття* (ідея) про прекрасне, зокрема про всебічно розвинену людську особистість і досконале суспільство, про **гармонію** між ними і природою.

Ідеал – це завжди уявний образ людини або системи суспільних відносин, що може існувати як суб'єктивна реальність чи об'єктивна реальність у вигляді художнього твору або наукового *трактату*.

Людина не народжується з готовим *уявленням* (*поняттям*) про прекрасне, про ту чи іншу довершену систему. Це уявлення (поняття) визріває у свідомості у процесі життєдіяльності, воно зумовлене умовами життя людини, її фізичним і духовним розвитком, вродженими та набутими потребами, рівнем свободи і характером суспільного устрою.

Ідеали народжуються від незадоволеності людини **чинною** системою, що її вона намагається вдосконалити шляхом створення уявних **взірців** і втілення цих ідеальних моделей у життя.

Ідеал формується завдяки *уявленню, фантазії* в пам'яті та мисленні. Він виникає на основі критичного осмислення реальної дійсності, знання про яку **закодовано** в пам'яті. До моментів, властивостей і зв'язків дійсності *додаються (поєднуються з ними)* в мисленні якісь нові сторони, що веде до виникнення ідеального образу, у якому поєднане існуюче з неіснуючим, дійсне з можливим і реальне з бажаним.

Естетичний ідеал, визрілий у свідомості митця, диктує йому шляхи і методи втілення цього ідеалу в художньому творі... Коли естетичний ідеал повноправно втілено в талановитому художньому творі, цей твір характеризують як прекрасний (*А. Камінський*).

Вправа 144. Запишіть прислів'я, поясніть їх значення. Продовжте вправу власними прикладами румунською мовою. Підкресліть у реченнях антонімічні пари.

1. Умій батьківщину любити, а ворога ненавидіти.
2. Розколовся світ на свободу й гніт.
3. Учення – світ, а невчення – тьма.
4. Учений іде, а неук слідом спотикається.
5. Незнайко на печі лежить, а знайко дорогою біжить.
6. Лінивому і будень – свято.
7. М'яко стелить, а твердо спати.
8. Згода буде, а незгода руйнує.
9. Літо зиму годує.
10. Як є початок, то кінець буде.
11. Правда кривду переважить.
12. Взимку сонце так сміється, що вікна плачуть (*Народна творчість*).

І. Марчук. Пробудження

Вправа 145. Прочитайте висловлювання видатних людей світу. Випишіть контекстуальні антоніми, якими сформульовані антитези. Які афоризми ви запам'ятали і чому?

1. Нема для люблячих сердець доречнішої кари, ніж вінець (*Лопе де Вега*). 2. Караю тебе не тому, що ненавиджу, а тому, що люблю (*Невідомий автор*). 3. Ми знаємо, що ми таке, але не знаємо, чим можемо бути (*В. Шекспір*). 4. Ми джерело веселощів – і смутку копальня. Ми вмістилище скверни – і чисте джерельце. Людина, наче в дзеркалі світ, – многолика, вона мізерна – і вона ж безмежно велична (*О. Хайям*). 5. Якщо ми самі раби, то для нас не може бути героїв (*Т. Карлейль*). 6. Ми всього боїмося, як і належить смертним, і всього хочемо, наче наділені безсмертям (*Ф. де Ларошфуко*). 7. Говоріть, як усі, але думайте по-своєму (*Б. Паскаль*).

Вправа 146. Прочитайте вірш Мірчі Лютика з урахуванням особливостей його ритміки (зокрема в межах рядка), випишіть іншомовні та застарілі слова і форми слів (архаїзми), доберіть до них сучасні українські відповідники і поясніть особливості вживання пар, які ви утворили. Чи є вони синонімами? Чому ви так думаєте?

СУТЬ

Возношуся я до одкровення,
 піднятий на пелюстках зірок.
 Йде мій рід з багаттями до мене –
 той вогонь і ясен, і висок.
 У черленім сяєві – балади.
 чиста мова з материнських уст...
 Дні мої по часових каскадах
 в міфи мчать. І я за ними мчусь.
 Десь ізвідти всі мої основи,
 наче білий дощ цей із віків.
 Йду на круг і, як молитву, знову
 тихо дойни шепочу мотив.
 Вибухни в мені, поро світання...
 Хай несе крізь безмір течія!..
 Десь на вежі гучно подзвін гряде,
 і збагну я, що давно – не я...

(З румунської переклав В. Колодій)

Вправа 147. Прочитайте два есе (за своїм вибором) з розділу книги Віри Китайгородської. Які лексичні особливості цих текстів привернули вашу увагу і чим саме?

I. Пливу, розгортаю повітря руками і шугаю то вгору, то вниз, то вперед, то назад, упиваюся здатністю рухатись, як риба, як птаха, як відпала гоґонька чи листок, віднесений вітром у безвість. Чую, бачу, відчуваю, але не можу ні на що реагувати, бо я тут – лише залітна чи перелітна птаха, дуже обмежена в часі, щоб зрозуміти, що відбувається на білому світі...

II. Нація замішана на талантах, нація з роси і з води, з попелу і живиці, нація між Святополком і Борисом та Глібом, між любов'ю і ненавистю, між геніальністю і глупством, між Богообраністю і святотатством.

Середнього не дано? Але знайшлися запопадливі посередники, гендлярі, ті, що не орали і не сіяли, а зиск для себе зібрали найбільший...

Вправа 148. **I.** Опрацюйте в групах тексти довідково-інформаційного характеру. Проаналізуйте використану в них лексику за походженням (власне українська і запозичена) та емоційним забарвленням. **II.** Обговоріть, які риси характеру потрібно виховувати в собі, щоб досягти успіху.

НАЙВІДОМІШІ ВІНАХОДИ УКРАЇНЦІВ

Пилип Орлик – автор першої у світі Конституції (Конституції прав і свобод війська Запорізького, 5.04.1710 р.). У США Конституцію прийняли в 1787 р.

Петро Прокопович – винахідник першого рамкового вулика (1814 р.). Україна впевнено зберігає місце в трійці світових лідерів із виробництва меду.

Ігнатій Лукасевич, Ян Зех – винахідники першої газової лампи (м. Львів, 1853 р.). Цього ж року у львівському шпиталі була проведена перша хірургічна операція при освітленні газовою лампою.

Микола Бенардос (1842–1905) – винахідник електричного дугового зварювання. За своє життя здійснив 196 відкриттів у різних галузях, побудував багато механізмів і винаходів (кондиціонер, каструля-швидковарка, пральна машина тощо). Учений подарував світові першу стоматологічну пломбу.

Олена Казимирчак-Полонська – українська учена-астроном, чиєю теорією досі користуються при запуску зондів у

космос. Основні її роботи присвячені вивченню руху комет, зокрема еволюції їх орбіт. За це вона отримала чимало відзнак і нагород, зокрема найвищу астрономічну нагороду – премію Бредихіна. У 1978 році ім'ям Казимирчак-Полонської назвали малу планету № 2006 (2006 Полонська).

Катерина Ющенко (1919–2001) – науковець-кібернетик, доктор фізико-математичних наук, авторка першої у світі мови програмування високого рівня. І дарма, що згодом винайшли іншу мову, яка зараз і використовується в ІТ-індустрії, але саме Катерина Ющенко увійшла в історію як жінка, винахід якої поклав початок абсолютно нежіночої сфери.

Сергій Лебедев – координатор створення першого в Європі комп'ютера – МЕОМ (1950 р.).

Ігор Сікорський – винахідник вертольотів. Під керівництвом Сікорського були створені літаки «Гранд», «Ілля Муромець», побудовано 75 чотиримоторних бомбардувальники.

Петро Бобонич – вчений із Закарпаття винайшов глюкометр у вигляді наручного годинника. З його допомогою діабетики можуть дізнаватися рівень цукру в крові в будь-який момент. Для цього не потрібно здавати кров.

Володимир Мельников – інженер зі Славутича сконструював машину, яка перетворює відходи деревини в паливні брикети. Піч під надвисоким тиском розігріває тирсу до 300 градусів, внаслідок чого утворюється рослинний клей. Далі працює прес, який стискає масу з силою 200 тонн на квадратний сантиметр. У результаті виходить паливний брикет, схожий на антрацит.

Олена Казимирчак-
Полонська

Ігор
Сікорський

Катерина
Ющенко

В'ячеслав Петров – аспірант Київського інституту кібернетики винайшов прообраз компакт-диска в кінці 1960-х. Тоді розробка носила науковий характер і не мала нічого спільного з музикою. Оптичний диск був створений для супер ЕОМ.

Ольга Броварець – український біофізик, наймолодша в Україні доктор фізико-математичних наук. На її дослідження, присвячені фізичним механізмам мутацій у ДНК, активно посилаються науковці всього світу і навіть ставлять експерименти, спираючись на отримані українцями теоретичні дані (*Інтернет-джерело*).

УКРАЇНЦІ – ЛАУРЕАТИ НОБЕЛІВСЬКОЇ ПРЕМІЇ

1908 – *Ілля Мечніков*, знаменитий бактеріолог й імунолог. Народився на Харківщині. Учений був лауреатом Нобелівської премії в галузі фізіології та медицини разом з Паулем Ерліхом за дослідження імунології.

1952 – *Зельман Ваксман*, родом із м. Нові Прилуки. Нобелівську премію як учений США отримав у галузі медицини за відкриття стрептоміцину – першого антибіотика, ефективного під час лікування туберкульозу.

1966 – *Шмуель Агнон*, народився в м. Бучач Тернопільської області. Премія в галузі літератури була присуджена йому за глибоке оригінальне мистецтво розповіді, навіяне єврейськими народними мотивами.

1969 – *Гелл-Манн Маррі*, США, батьки – емігранти з Чернівців. Отримав Нобелівську премію з фізики.

1971 – *Саймон Кузнець*, родом із Харкова. Удостоєний премії як американський учений у галузі економіки за емпірично обґрунтоване пояснення економічного росту, яке призвело до нового, більш глибокого розуміння як економічної й соціальної структур, так і процесу розвитку.

1981 – *Розальф Гофман*, народився на Львівщині. Учений вважається провідним американським спеціалістом у галузі органічної і квантової хімії. Нобелівську премію отримав спільно з Кенеті Фукуї за розробку теорії протікання хімічної реакції.

1992 – *Георгій Шарпак*, народився на Рівненщині. Нобелівську премію отримав за розробку детектора елементарних часток.

2000 – *Кандел Ерік*, США, Нобелівська премія з фізіології та медицини, у нобелівській автобіографії зазначив, що його мати народилася в Коломиї, а батько в родині, котра походить з Олешкова, що знаходяться в Галичині.

2002 – *Хорвіц Роберт*, США, предки з Новгород-Сіверського та Остра, Чернігівщина. Отримав Нобелівську премію з фізіології та медицини.

2004 – *Гросс Давид*, США, Нобелівська премія з фізики, у нобелівській автобіографії вказав, що його мати народилася в Україні.

2005 – *Пінтер Гарольд*, Велика Британія, Нобелівська премія з літератури, в автобіографії зазначив, що його предки – одесити.

2015 – *Світлана Алексієвич*, Білорусь, Нобелівська премія з літератури, народилася на Івано-Франківщині. Німецьке видання «Німецька хвиля» назвало її «блискучою майстеркою художньо-документальної прози» (*Інтернет-джерело*).

Світлана Алексієвич

§ 15. ФРАЗЕОЛОГІЧНЕ БАГАТСТВО УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ. ФРАЗЕОЛОГІЗМИ-СИНОНІМИ І ФРАЗЕОЛОГІЗМИ-АНТОНІМИ

Вправа 149. Прочитайте речення. Що їх об'єднує? Поясніть зміст цих висловів. До якого розділу мовознавства можна їх віднести?

1. Слово – це крила ластівки, вона їх не почуває, але без них не може злетіти (*Ю. Мушкетик*). 2. Кожне слово – це ніби діамантова намистинка на великому разку нашої пребагатої мови (*І. Цюпа*). 3. Слово – зброя. Як усяку зброю, його треба

чистити й доглядати (*М. Рильський*). 4. Кожен вираз рідної мови має своє обличчя. Як у квітки, у них свій неповторний аромат і відтінок барви, а цих відтінків кожна барва має тисячі (*В. Симоненко*).

Основні джерела походження фразеологізмів	
Мова народу	<i>заварити кашу, тримати язик за зубами, як рак свисне</i>
Усна народна творчість	<i>язиката Хвеська</i>
Біблія	<i>і один у полі воїн, земля обітована, наріжний камінь</i>
Антична міфологія	<i>ахіллесова п'ята, дамоклів меч</i>

Фразеологізми можуть утворювати	
Синонімічні ряди	Антонімічні пари
<i>п'ятами накивати – дати драла – винести ноги</i>	<i>хоч голки збирай – хоч око виколи</i>

Увага! Близькими до фразеологізмів є прислів'я, приказки (*Що посієш, те й пожнеш. Судженого конем не об'їдеш*), крилаті вислови – загальновідомі висловлювання видатних людей (*Борітеся – побороете* (*Т. Шевченко*)), афоризми – стислі узагальнені думки (*Краще вмерти стоячи, ніж жити на колінах*).

Вправа 150. Відгадайте фразеологічні загадки-жарти (за потреби скористайтесь довідкою). Складіть з ними речення.

Довідка: *сушити голову, купувати kota в мішку, висіти на волосині, ведмідь на вухо наступив, вискочив як Пилип з конопель.*

1. Що можна сушити без рук і будь-якого знаряддя?
2. Кого завжди купують у мішку?
3. Як може волосинка витримати вагу людини?
4. Хто наступає людині на вухо?
5. Яке відношення має Пилип до конопель?

Вправа 151. Прочитайте текст. Знайдіть у ньому фразеологізми, усно поясніть їх значення і стилістичну функцію в цьому тексті.

Насупленість поступилася поважності, але твердість залишалася в словах, які лунко розлягалися довкола височенного дуба, що, здавалося, тямив ще сотворіння світу.

– Веди нас, отамане!

Хоч вогню креши з них – незворушні й непохитні у своєму рішенні. З цим людом варто вести побратимство – не зганьбити, не осоромить.

Мирон замислився. У нього такий вираз обличчя, наче засумнівався, чи треба ще щось сказати. Але додав:

– Спершу підемо до Софронія Кириака, що тримає в неволі мою кохану дівчину Артемію та її вітця, Григора Голубого. Їх визволимо, а боярина покараємо. Чи згодні пролити за мене свою кров, чесне товариство? Я...

Йому не дали закінчити. Ранкове повітря здригнулося від голосів:

– Веди, отамане!

– Усе твоє – наше, а наше – твоє...

– Не журись, отамане, бути козі на торзі, – сказав Бужениця.

Мирон задоволено посміхнувся (*За М. Івасюком*).

Вправа 152. Поясніть значення фразеологізмів. З якими стилями мовлення пов'язане їх уживання? Напишіть міні-твір у публіцистичному стилі на тему «Майстер слова», увівши в текст опрацьовані фразеологізми.

Дар слова. Майстер слова. Художнє слово. Друковане слово. Крилаті слова. Без зайвих слів. Слово подяки. Добрим словом прислужитися. Живе слово. Пускати слова на вітер. Замовити добре слово.

Вправа 153. Випишіть словосполучення з відтінком урочистості, піднесеності. Складіть текст із фразеологізмами і визначте їх стилістичне забарвлення.

Довести до відома, почесний обов'язок, люди доброї волі, як мокре горить, вживати заходи, розвісити вуха, творче горіння, спало на думку, виправдати довір'я, святая святих, товкти воду в ступі, п'яте колесо до воза.

Вправа 154. Випишіть із «Фразеологічного словника» значення поданих фразеологізмів. Із п'ятьма з них складіть речення.

Злидень злизав, олімпійський спокій, як рак на міліні, мокрим рядом накрити, муки Тантала, лицар без догани і страху, лебедина пісня, ахіллесова п'ята, кліпати очима, богатирський сон, задирати носа, робота кипить, брехні точити, буйна голівонька, вигравати час, гарячий слід, життєвий шлях, золотий вік.

Вправа 155. Запишіть речення, знайдіть у них фразеологізми та з'ясуйте відтінки їх значень, укажіть синтаксичну роль. Доберіть синонімічні відповідники до сталих виразів.

1. Хто на неї ненароком закине молодецьким оком, то так її і вподоба (*І. Котляревський*). 2. Вона вже давно закинула оком на цей гарний будиночок (*З журналу*). 3. Стань, Олесею! Вона раптом зупинилася, дивуючись з його забаганки, а він поїдав її очима (*М. Тарнавський*). 4. Захекані від бігу, ми спинились поодаль, зачудованими очима буквально їли і небачену машину, і панів (*В. Минко*). 5. Мати мовчала, плела панчошу та вряди-годи кидала допитливим оком на дочку (*І. Нечуй-Левицький*). 6. Роман, не гаючись, рішучим стрибком вискочив з окопу, кинув оком туди-сюди й одразу наткнувся на свого командира (*Олесь Гончар*). 7. Якось, повернувшись з ярмарку, батько застав у хаті далекого материного родича – Мирона Вихристюка, який нібито колись кидав оком на Ганну (*В. Речмедін*). 8. Матвію, ви киньте оком на мою скриньку, доки я вернуся... Бо всякий народ іде (*М. Ірчан*).

Вправа 156. Виберіть багатозначні фразеологізми та з'ясуйте їх значення. Уведіть їх у власні речення з кожним значенням.

Без душі, від душі, відкрита душа, душа болить, душа в душу, душа не приймає, душа перевертається, душа рветься, душею і тілом, жива душа, за душею, з відкритою душею, з дорогою душею, кипить душа, пропаща душа, скільки душа забажає, чорна душа.

Вправа 157. Об'єднайтесь у групи і продовжте прислів'я та прокоментуйте їх значення. За потреби скористайтесь довідкою.

I. Не кажи «гоп», Краще погано їхати, З ким поведешся, Не одяг красить людину, Книга вчить, Вік живи – Наука в ліс не веде, Дурний не помітить, Не кажи «не вмію»,

II. Більше діла, Не той друг, хто медом маже, Без охоти Тяжко тому жити, Слово не горобець, Під лежачий камінь Здобудеш освіту – Одна голова добре, Хочеш їсти калачі, Бережи плаття знову,

Довідка: I. ... того й наберешся; як на світі жить; а добрі діла; вік учись; а з лісу виводить; а розумний не скаже; ніж добре йти; а кажи «навчусь»; доки не перескочиш.

II. ... а дві краще, нема роботи, хто не хоче робити, вилетить не спіймаєш, вода не тече, а той, що правду каже, побачиш більше світу, не сиди на печі, менше слів, а честь змолоду.

Вправа 158. I. Прочитайте тексти-пояснення походження деяких фразеологізмів. II. Спробуйте добрати подібні за змістом фразеологізми румунської мови.

ВИДНО ПАНА ПО ХАЛЯВАХ

Раніше про приналежність людей до майнових станів судили за кольором чобіт. Червоні чоботи носили багаті люди, жовті – середнього достатку, найбідніші мали чорне взуття, а то й зовсім були безчобітними. Той, хто хотів виділитися серед бідняків, але достатньо грошей не мав, справляв собі чоботи двох кольорів. Коли дорогі чоботи зношувались, до яскравої халяви взуттярі пришивали чорну нижню частину, яку й називали пришвою. Вони коштували дешевше від нових жовтих чи червоних. «Панів», які купували таке взуття, справді було видно по халявах. Тепер вислів «видно пана по халявах» вживають, коли хочуть поглузувати з того, хто виявляє своє чванство, хвалькуватість.

З РОСИ І ВОДИ

Давні слов'яни на Івана Купала відзначали свято роси. Вони вірили, що на світанку цього дня роса має цілющі властивості, дає красу і здоров'я, тому нею вмивалися, зрошували хворі очі, качалися в росі, вважаючи, що вона передає земну плідючість. Є приказка: «Діти – то Божа роса». За народними прикметами, коли роса – то гарна погода, а коли немає – буде дощ. Часто «Божою росою» називають молоко, бо воно додає здоров'я. Роса – єдина форма природної води, яка оживлює землю, робить її родючою, змиває все нечисте, хвороботворне і зле: недарма вогонь і воду використовували як

засоби магічного очищення. Тому наші предки широко бажали одне одному: «Будь багатим, як земля, а здоровим, як вода». Вислів «З роси і води» означає побажання доброго здоров'я, багатства, гарного врожаю.

ТРИМАТИ КАМІНЬ ЗА ПАЗУХОЮ

Вислів набув поширення у XVII столітті, коли шляхта захопила українське Правобережжя, а на Лівобережжя зазіхала Російська імперія. Між поляками та московитами тримався формальний мир, хоч обидві держави щомиті були готові до нападу. Польський літописець Л. Мацієвич у своїй праці навів приказку: «З москалями дружи, а камінь за пазухою держи». Вона збереглася в польському, українському та російському фольклорах. У сучасному мовленні фразеологізм «камінь за пазухою» вживають, коли йдеться про приховані лихі наміри, нещирість, підступність і лицемірство.

ПЕРЕДАТИ КУТІ МЕДУ

За давніми українськими звичаями, протягом зимових свят тричі варили головну звичаєво-обрядову страву – кутю. Першу кутю готували на Свят-вечір, називали багатою, або Колядою, другу, щедру – на Василя, третю – у переддень Водохреща частувалися голодною кутею. Варили цю страву з найдобірнішої пшениці в глиняному горщику на непочатій (набраній до сходу сонця) воді. Готову кутю змішували з медом і маком. Щоб кутя була смачна та поживна, потрібно не перебавити меду. Занадто солодкий смак може зіпсувати головну страву Різдвяних свят. Фразеологізм «передати куті меду» означає перевищити норму, міру в чому-небудь.

ТОПТАТИ РЯСТ

Ряст издавна вважали провісником весни. Люди поспішали на узлісся, де ріс ряст, щоб босоніж, пританцьовуючи, накликати: «Топчу, топчу ряст. Дай, Боже, того року діждати і ряст потоптати!». Це означало, що людина, яка доторкнеться до живої природи, оздоровиться, набереться життєвої сили, щоб дожити до наступної весни. З часом обряд відійшов у минуле, а фразеологізм набув значення: *жити, ходити по землі*. А про того, хто помирав, казали, що йому вже не топтати рясту.

Вправа 159. I. Прочитайте і запишіть у колонки фразеологізми і крилаті слова румунської мови, доберіть і допишіть до них українські відповідники.

Sau Cezar, sau nimic. Munca înnobilează talentul. Cine nu muncește, nu mănâncă. A lua taurul de coarne. A construi palate aeriene. Nimeni nu poate sluji la doi stăpâni. A da ortul popii. A duce pe cineva de nas. Toate își au vremea lor.

II. Запишіть у колонку фразеологізми, прислів'я і крилаті слова української мови і допишіть до них румунські відповідники. Чи цілком тотожні за будовою і змістом ці образні мовні одиниці?

Аби день до вечора. Баба з воза – кобилі легше. Без учіння нема вміння. Бідний, як церковна миша. Більше діла, менше слів. Бог любить трійцю. Бура в склянці води. Буває, що і слон літає. Видно пана по халяві. Вилами по воді писане.

Вправа 160. Підсумки. Виконуючи завдання, з'ясуйте рівень засвоєння з теми «Лексика. Фразеологія».

I. Складіть три речення зі словом **джерело** в таких значеннях:

- потік підземної води або іншої рідини, що витікає із землі;
- *спец.* писемна пам'ятка, оригінал, на основі якої будується наукове дослідження;
- *перен.* першопричина, початок чогось.

II. Складіть три речення зі словом **історія** у таких значеннях:

- наука про минуле, про розвиток суспільства і природи;
- *розм.* оповідання;
- *розм.* пригода, випадок.

III. Поясніть (письмово) лексичне значення слів **змістовий, змістовний**. З кожним із них складіть речення.

IV. Поясніть (письмово) лексичне значення слів **ознайомити, познайомити**. З кожним із них складіть речення.

V. З'ясуйте, яке з наведених значень слова **іскристий** є прямим, а яке – переносним. Проілюструйте реченнями обидва випадки вживання цього слова: а) який сяє іскрами, блискучий; б) яскравий, виразний.

VI. Поясніть (усно) лексичне значення омонімів **винний і винний, слати і слати, брак і брак**. З кожним із них складіть і запишіть речення.

VII. Доберіть до виділених слів синоніми.

1. Навіть квітка **квітує** для того, щоб **зоставити** після себе насіння, щоб знову відтворити свій квіт у **майбутньому**.
2. **Мине** час, і вже буде тут русло, **блискотітиме** аж за обрій

дніпровська світла вода. 3. Уже осінь, **збезлюднілі** пляжі, хвиля **розбурхано** б'є в береги. **Неквапом** рушають вони до своєї чабанської оселі, рівно, **обопліч** ступають по цій твердій землі (*Із творів Олесь Гончара*).

VII. Доберіть до виділених слів антоніми.

1. Процесові **старіння** підлягає все (*Олесь Гончар*).
2. **Далеко** попереду блиснула під сонцем **вузька** блакитна смужка води (*Г. Тютюнник*).
3. Не хочеться в'язнути до людини, **мовчазної і роботящої** – соромно... (*Г. Тютюнник*).
4. За день води **убуло**... (*Г. Тютюнник*).

VIII. Прочитайте тексти і доповніть їх власними прикладами, пов'язаними тематично. За потреби скористайтеся словниками.

Щодня на столі в учителя ви бачите класний журнал. Звідки взялася ця назва? Не шукайте родичів цього слова серед українських, бо воно запозичене. Слово «журнал» утворене від французького «жур» – *день*. Отже, журнал – це щоденник, у якому кожного дня вчитель відзначає успіхи своїх вихованців.

Найдавніші розділові знаки – кома і крапка. Вони з'явилися у друкованих книгах у XVI столітті. Кома – слово, запозичене з латинської мови, в якій воно мало такі значення: *кую, б'ю, відсікаю, відрубую, відділяю*. Крапка – це буквальный переклад латинського слова *пунктум*. Це слово є в основі таких назв: *пункт, пунктуація, пунктир, пунктуальний*.

Тире – французьке слово, яке буквально перекладається як «тягти». Тому і застосовують його для «затягування» мовлення – паузи. Першим застосував цей розділовий знак російський історик і письменник Микола Карамзін на початку XIX століття.

Апостроф – наймолодший знак українського письма. З'явився він у нашій граматиці й набув правил уживання в минулому столітті. Назву знака взято з давньогрецької мови. Там вона означала *кривий, зігнутий, повернутий*.

IX. До кожного фразеологізму доберіть слово-синонім.

Перегнути палицю, як піску морського, хоч в око стрільни, діймати до печінок, хоч з лица воду пий, п'яте через десяте, хоч до рани прикладай, брати ноги на плечі, і оком не моргнеш, підбивати клинці, вставляти палиці в колеса, як рукою подати, викинути з голови.

Х. До кожного фразеологізму доберіть антонім.

Розуму на десятьох, зуби з'їв (на чомусь), гострий на язик, як рукою подати, яблуку ніде впасти.

ХІ. Прочитайте тексти і висловіть свою думку про те, якими рекомендаціями доцільно скористатися для вашого самовдосконалення у мовленні.

1. Самобутність кожного народу поряд із традиціями, ціннісними орієнтаціями, культурою виявляється передовсім у мовних стереотипах поведінки. У них концентруються риси національної вдачі, національного характеру, що формувалися століттями (*С. Богдан*).

2. Повага до слова людству необхідна так само, як і повага до самої людини. Без цього не може бути розвитку, без цього неможливе удосконалення ні мови, ні мовця (*Н. Бабич*).

3. Не допускайте манірнічання, «фальшивої інтелігентності» у вимові окремих звуків. Залишайтеся у мовленні самі собою, а не копіюйте якусь знаменитість чи свого кумира (*Н. Бабич*).

Вправа 161. Виконайте тести «Лексика. Фразеологія». Оберіть одну правильну відповідь.

1. Усі слова є власне українськими в рядку

- А ракета, співчуття, пір'їна, блискавка, самоскид
- Б непослух, сузір'я, суцвіття, лоскіт, рушник
- В урожай, хлопець, нокаут, самоповага, зерно
- Г озеро, таємниця, гідність, крила, вітряк

2. Усі слова запозичені в рядку

- А ідея, графік, вода, сонце, архів
- Б охоронець, дія, доброта, проблема, лиман
- В багатство, земля, журба, терпіння, режисер
- Г караван, фізика, хвилина, ксерокс, психолог

3. Усі слова є термінами в рядку

- А фонема, ом, тангенс, дифузія, лінгвістика
- Б кривда, соло, молоко, краса, мороз
- В голод, кут, бісектриса, графіка, лексика
- Г реакція, функція, сила, міра, гріх

4. Усі слова є архаїзмами в рядку

- А десниця, ректи, ланіти, піїт
- Б плахта, перет, булава, живіт
- В жупан, чоло, щит, воза, тай
- Г свита, глагол, вня, гаківниця

5. Виділене слово вжито в переносному значенні в реченні

- А Усе **звучав** і звучав лагідний голос над колискою сина.
- Б Залізничний **вузол** Охтирка був ключовим на шляху нашого потяга.
- В На вулиці була негода – **стояла** стіна дощу.
- Г Зміна **шкіра** була гладенькою, але холодною.

6. Оксиморон ужито в реченні

- А І чувся їй гіркий сміх через пелену сонячних променів.
- Б Ріка цієї ночі здавалася безкрайною, стала чорна, сувора, як море під час шторму.
- В Набігав новий вал, люди вилітали з урвища, хапалися за троти.
- Г Тінь чорна стрімко падає униз – то білий голуб так злітає вгору.

7. Ознаки фразеологізмів перелічені в рядку

- А експресивність, відносна постійність компонентного складу, відтворюваність, цілісність значення
- Б прислів'я, приказки, крилаті вислови, афоризми, сентенції, максима
- В цілісність значення, емоційність, варіативність
- Г незмінність, обмеженість у вжитку, використання слів лише у прямому значенні

8. Синонім-фразеологізм до слова *викривати* міститься в рядку

- А носити камінь за пазухою
- Б на городі бузина, а в Києві дядько
- В виводити на чисту воду
- Г обдерти як липу

9. Багатозначний фразеологізм подано в рядку

- А невеселим оком
- Б світле око
- В свіже око
- Г лихе око

10. Багатозначний фразеологізм подано в рядку

- А очі тонуть
- Б очі бігають
- В на повні очі
- Г очі так і світяться

11. Багатозначний фразеологізм *світити очима* має значення *пильно дивитися на кого-небудь у реченні*

- А** Я вже мусив розмову почати, бо мій парубок тільки очима світить та поза мною ховається (*Марко Вовчок*).
Б Сашко Коваль докірливо світить гарячими очима (*Ю. Збанацький*).
В – Облиш! – завищала Маланка пронизуватим голосом і засвітила на Андрія зеленими, повними злорадної вітихи очима (*М. Коцюбинський*).
Г – Оце ж, синку, ані сірників, ані гасу... Світіять люди очима (*Ю. Збанацький*).

12. Багатозначний фразеологізм *очі на лоба лізуть* має значення *дуже сильно, напружено в реченні*

- А** Від здивування Іванові очі мало не вилізли на лоба (*В. Собко*).
Б Скажіть мені, начальники мої милі, а доки це люди будуть на поле ходити пішки? Поки дійдеш, то очі на лоба вилазять, а робити ж як і коли? (*В. Кучер*).
В Мій подорожній слухав роззявивши рота, зеленкуваті недовірливі очі аж на лоб полізли (*З газети*).
Г А що вже ми ждатимемо вас, то аж очі лізтимуть нам на лоба! (*М. Коцюбинський*).

Мовний тренінг

► Перегляньте за допомогою QR-кодів лайфхаки з української мови «Лексика. Фразеологія»:

► Виконайте тести «Лексика. Фразеологія» он-лайн, перейшовши за QR-кодами:

Перевір себе

1. Що вивчає лексикологія? Що таке лексика?
2. Які словники української мови ви знаєте? Яке їх призначення?
3. На які групи поділяється лексика української мови з погляду походження?
4. Що таке запозичені слова (слова іншомовного походження)? Для чого нам потрібно вміти користуватися словником іншомовних слів?
5. Які слова належать до пасивної лексики? Що таке історизми (архаїзми, неологізми)?
6. Як ви розумієте вислів «стійке сполучення слів»? Наведіть приклади фразеологізмів.
7. Яку стилістичну роль виконують фразеологізми?
8. Для чого, на вашу думку, укладено фразеологічні словники і фразеологічні довідники?
9. Що таке афоризми або крилаті вислови? Наведіть приклади.
10. Яке значення для мови мають фразеологізми?

МОРФОЛОГІЧНА Й ОРФОГРАФІЧНА НОРМИ

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- безпомилково **відмінювати** іменники;
- **визначати** групи прикметників за значенням, правильно утворювати ступені порівняння якісних прикметників, використовувати ступеньовані форми в мовленні;
- самостійно **оперувати** поняттям «морфологічна норма»;
- точно **визначати** граматичні ознаки і паралельні форми числівників, уживати їх у мовленні;
- **не помилятися**, вживаючи в мовленні займенники;
- **закріпити** знання про морфологічні ознаки і синтаксичну функцію дієслова, дієприкметників як особливих форм дієслів у реченні;
- **повторити** і **запам'ятати** правопис прислівників та їх сполучень;
- **переконатися**, що добре знаєте службові частини мови, що частки вам уже добре знайомі.

§ 16. МОРФОЛОГІЯ ЯК РОЗДІЛ ГРАМАТИКИ. САМОСТІЙНІ ТА СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ. ІМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

Вправа 162. Прочитайте текст. Надпишіть (скорочено) над кожним словом, якою частиною мови воно є. Які слова вам важко було назвати? Чому?

СЛОВО І КОНТЕКСТ

Мова – надзвичайно гнучкий і тонкий інструмент. Здавалося б, дуже близькі слова, які вживають, не замислюючись особливо над їх відмінностями, насправді можуть позначати дуже далекі поняття. І якщо в засміченому мовному середовищі абсолютна точність слововживання – перспектива неблизька, то ті, для кого мова – інструмент, повинні знати всі відтінки й уживати єдино можливі в кожному випадку слова (С. Цишко).

Морфологія (від грецьких *morphe* – *форма* і *logos* – *слово, учення*) – це розділ мовознавства, який вивчає граматичні категорії і способи вираження граматичних значень слів, а також морфологічні класи слів – частини мови.

Вправа 163. Пригадайте і поясніть, за якими ознаками частини мови називають самостійними, або повнозначними, а за якими – службовими? Наведіть по три приклади всіх самостійних частин мови і по три приклади всіх службових частин мови. Яка група частин мови не має значення називання? Наведіть три-п'ять прикладів.

Граматичні категорії іменника

Іменник – це повнозначна частина мови, яка називає предмет (*яблуко, птах, горіх*), опредмечену ознаку (*зелень, синь, вічність*) чи дію (*читання, написання, перебіг, перехід*) або опредмечену кількість (*одиниця, десятка, сотня*), відповідає на запитання *хто? що?* Іменникам властиві граматичні категорії роду (**незмінна категорія іменника**), числа, відмінка.

Вправа 164. Заповніть таблицю, розділивши іменники за родами й закінченнями у Н. в. однини. Які іменники ви не вписали до таблиці й чому?

Рід іменників								
чоловічий			жіночий			середній		
нульове	-о	-а(-я)	-а(-я)	нульове	-и	-о	-е	-а(-я)

Тюлем, ступенем, Сибіром, кору, путтю, болем, матір'ю, радістю, землею, сяйва, моря, знань, любове, Петра, Миколи, суддів, Чернівців, степу, краєм, олівець, батька, Іллі, учня, Дніпра, восвод, волошок, окуляри, вікон, лошати, книги, мрій, душе, круче, імені, тушу, туші, нежить, дробу.

Іменники так званого **спільного роду** можуть, залежно від контексту, мати чоловічий або жіночий рід (мають закінчення **-а (-я)**, рідше **-о**: *базіка, бідолаха, каліка, непосида, нероба, нечепура, нікчема, сирота, плакса, приблуда, розбишака, писака, п'яниця, базікало*. Порівн.: *цей базіка – ця базіка, наш бідолаха – наша бідолаха*).

В українській мові є й іменники **подвійного роду**: *зал* (ч. р.) – *зала* (ж. р.); *жираф* (ч. р.) – *жирафа* (ж. р.); *клавіш* (ч. р.) – *клавіша* (ж. р.); *птах* (ч. р.) – *птаха* (ж. р.).

Такі назви осіб за професією (посадою, званням тощо) чи родом діяльності, як *директор, депутат, дипломат,*

міністр, посол, професор, інженер, лікар, суддя, юрист, належать до іменників **чоловічого роду**: Але: *листоноша* – **спільного роду**.

Множинні іменники (*шахи, канікули, Карпати*) не мають категорії роду.

Вправа 165. I. Об'єднайтесь у групи. Пригадайте, які з поданих у праві слів на позначення назв посад, професій, звань, назв осіб за фахом мають форму лише чоловічого роду, а які можуть мати і форми жіночого роду. Доберіть до кожного слова відповідні прикметники. II. Назвіть рід поданих іменників. Допишіть ще вісім подібних іменників і доберіть до кожного прикметник.

I. Директор, декан, учитель, інспектор, перекладач, президент, лікар, журналіст, ректор, генерал, касир, бухгалтер, продавець, міністр.

II. Біль, ступінь, насип, шампунь, нежить, кір.

Вправа 166. Прочитайте і розіграйте діалоги-усмішки. Які іменники є «ключем» до жарту? Ці діалоги критичні, іронічні чи комічні?

1. Молодий агроном підійшов до старшого садівника:

– Ваші дерева за такого догляду не дадуть і десяти кілограмів яблук.

– Що не дадуть, то не дадуть, бо це груші.

2. Хлопець на концерті питає у своєї сусідки:

– Вибачте, це не Бетховен?

– Не знаю, я не тутешня.

3. Розмовляють два театральні швейцари:

– Учора було дуже мало людей.

– А де було більше – в партері чи на балконі?

– На сцені.

Рід відмінюваних і незмінюваних іменників іншомовного походження. Рід складноскорочених слів

Вправа 167. Створіть і запишіть речення з поєднаними невідмінюваними іменниками і поясніть, до яких груп за змістом вони належать.

1. Драже, візаві, маестро, інтерв'ю. 2. ЮНЕСКО, НАТО, ГЕС. 3. Богданюк (Ірина), Головка (Ольга).

Пригадайте теоретичний матеріал з тем «Рід відмінюваних і незмінюваних іменників іншомовного походження. Рід складноскорочених слів». За потреби скористайтеся теоретичною інформацією за допомогою QR-коду (с. 139).

Вправа 168. Прочитайте фрагмент тексту з книги ученого-філолога Івана Вихованця «Таїна слова» за посиланням bookshare.net. Випишіть 12 іменників власне української мови та 12 іменників іншомовного походження. Яке значення кожного з них (наприклад, назва предмета, особи, термін, дата... тощо)? Визначте мову походження іншомовних слів.

Вправа 169. Побудуйте і запишіть речення з незмінюваними іменниками. Надпишіть над ними рід, число, відмінок і поясніть (усно), як ви їх визначили.

Капрі, авеню, шимпанзе, сироро, ре-
зюме, поні, цеце, колібрі, кольрабі, салями,
боржомі, кіно, бра, конференсьє, аташе,
торнадо, мем, фрау, Міссісіпі, маестро,
леді, Перу, Тбілісі, ЧНУ, мадам, ВАК, зебу.

Число іменників. Однинні та множинні іменники

Вправа 170. Доповніть таблицю власними прикладами.

Однинні іменники		Множинні іменники	
Збірні іменники	<i>учнівство, гілля, листя</i>	Назви сукупності предметів	<i>гроші, копалини, надра</i>
Назви речовин	<i>вугілля, молоко</i>	Назви речовин	<i>вершки, дріжджі</i>
Назви абстрактних понять	<i>любов, щастя, мудрість</i>	Назви абстрактних понять (-ості)	<i>пахощі, лінощі, заздрощі</i>
Власні назви	<i>Україна, Дніпро</i>	Власні назви	<i>Карпати, Суми</i>
		Назви предметів парної або симетричної будови	<i>окуляри, ножиці, ворота, двері, сани, ковзани</i>
		Назви часових понять, обрядів	<i>канікули, іменини, обжинки</i>
		Назви ігор	<i>шахи, піжмурки</i>

Увага! Більшість іменників має два числа – однину і множину (*країна – країни, шлях – шляхи, дорога – дороги, традиція – традиції*).

Деякі іменники вживаємо **лише у формі однини** (*Київ, Бухарест, аспірин*) або **лише множини** (*Альпи, Піренеї, Чернівці, сани*).

Збірні іменники: *молодь, юність, учнівство, гілля* – мають форму **лише однини**.

Множинні іменники: *парфуми, меблі, тонкощі* – не мають категорії роду.

Вправа 171. Розподіліть однинні та множинні іменники за тематичними групами (див. таблицю до впр. 170). Які слова і чому тут зайві?

Микола, Ганна, Альпи, винагорода, перемога, студентство, висівки, дрова, макарони, хліб, народження, ворота, відвідини, доброта, веселощі, вила, вершки, вода, Київ, міста, піднесення, гордощі, Жовті Води, Кавказ, побігеньки, масло, крайність, руда, ластівки, зелень, городництво, гривні, швидкості, провесінь, дружба, гостинність, Прилуки, мудрощі, обжинки, іменини, консерви, ножиці, сходи, дрова, пустощі, сутінки, прикрощі, сади.

Вправа 172. Прочитайте вголос уривок з тексту дипломата Антона Бутейка, надаючи текстові належної риторичної вимови. Запишіть іменники у формі множини і висловтеся щодо доцільності вживання таких форм у цьому тексті. Якою є однина цих слів? Що чи кого називають ці іменники?

Нове покоління українців не збирається нести до Брюсселя свої проблеми. Ми здатні самі навести лад у власному домі. А до Європи українська молодь приведе свою державу, наповнену генетичним кодом своїх предків: геніальних кондратюків і корольових, які підняли людство до космічних висот; сікорських, чії ідеї тримають у повітряному просторі всього світу десятки тисяч гвинтокрилих...; орликів, які увічніли в конституції демократичну практику наших предків, принципи якої сповідують усі сучасні демократії, і українськими піснями й танцями, які прикрасять Європу своїм різнобарв'ям.

Словозміна іменників

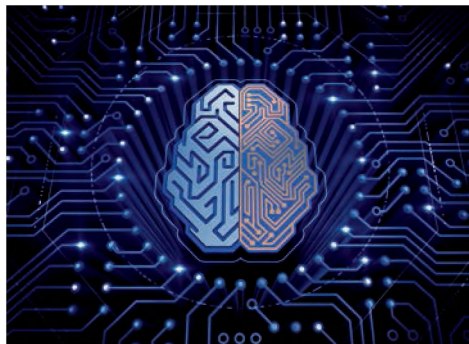

Вправа 173. Виберіть з тексту десять іменників та усно вкажіть їх рід, число, відмінок, відміну і групу. Чи виникли якісь труднощі? Які саме?

Ще в давнину, десь двадцять три століття тому (тобто задовго до французького фізика і математика Андре-Марі Ампера), вживали слово «кібернетика». Пристосовували його до вираження наукового поняття. Уперше це зробив давньогрецький філософ Платон. Термін «кібернетика» він увів для позначення мистецтва керування (керування кораблем).

Отже, слово «кібернетика» веде свій родовід від давньогрецького слова *kybernetike*. Спочатку воно мало значення «керувати кораблем». Пізніше слово немов завмерло на тисячоліття, чекаючи кращих часів. І в XIX столітті французький фізик і математик Андре-Марі Ампер застосував цей термін на означення неіснуючого ще за тих часів поняття «керування суспільством»... Майже через сорок років після цього Норберт Вінер наповнив слово «кібернетика» новим термінологічним значенням. За Н. Вінером, кібернетика – наука про керування і зв'язок у машинах і живих організмах (офіційно з 1947 р.).

Кібернетика – це наука про загальні закономірності отримання, збереження, передачі й перетворення інформації в складних системах, машинах, в організмі тощо... (З журналу).

Пригадайте теоретичний матеріал з теми «Словозміна іменників». За потреби скористайтесь теоретичною інформацією за допомогою QR-коду (с. 140–149).

Вправа 174. Доповніть таблицю власними прикладами.

Відміна	Рід	Закінчення
I	Жіночий чоловічий спільний	-а (-я)
II	чоловічий середній	нульове або -о, -е, -а (-я)
III	жіночий	нульове та іменник <i>мати</i>
IV	середній	-а (-я) (при відмінюванні у словах з'являються суфікси <i>-ат- (-ят-), -ен-</i>)

Увага! До жодної з відмін не належать:

- незмінювані іменники: *аташе, пюре, ООН, ГЕС*;
- множинні іменники: *канікули, окуляри, фінанси*;
- іменники прикметникового походження: *черговий, учительська*;
- жіночі прізвища з кінцевим приголосним та **-о**: *Гнатюк Олена, Денисенко Ганна*.

Групи іменників

Вправа 175. Прочитайте текст. Випишіть іменники і визначте їх рід, число, відмінок, відміну, групу. Що у змісті тексту викликало зацікавлення?

З юних літ захоплювався Дмитро Білоус красою й милозвучністю рідної мови, дуже подобалися йому давні назви вулиць, куточків, балок у рідному селі Курмани Надригайлівського району на Сумщині, де він народився 24 квітня 1920 року.

Дмитрик був десятою дитиною в селянській сім'ї. А всіх дітей – одинадцять. Діти звикли ділити між собою радощі й біди. Виростали в атмосфері чуйності й доброти. Їхня мати мала лагідну вдачу. І хоч інколи хтось з дітей і пустував, вона ні на кого не піднімала руки. Посилає, буває, когось з хлопців до колодязя та й каже: «Принеси, спасибі тобі, сину, відерце води». Оте «спасибі тобі» за ще не зроблену роботу дітей окриляло, вони працювали весело, без примусу.

Мамина мова назавжди увійшла в душу майбутнього поета (*Фрагмент передмови до збірки поезій Дмитра Білоуса*).

Залежно від кінцевого приголосного основи іменники І та II відмін поділяються на три групи – **тверду**, **м'яку** і **мішану**.

Від-міна	Група					
	тверда		м'яка		мішана	
I	Іменники з основою на твердий нешиплячий приголосний:	<i>Україна, весна, Микола, староста.</i>	Іменники з кінцевим м'яким приголосним основи:	<i>земля, рілля, суддя, Ілля.</i>	Іменники з основою на шиплячий приголосний ([ж], [ч], [ш], [дж]):	<i>межа, круча, душа, каша, площа.</i>
II	Іменники чоловічого роду з основою на твердий нешиплячий приголосний:	<i>гімн, друг, успіх, Петро, Дніпро, Павло.</i>	Іменники чоловічого роду з основою на м'який приголосний:	<i>край, обрій, урожай, тюль.</i>	Іменники чоловічого роду з основою на шиплячий приголосний:	<i>ключ, дощ, куш, читач.</i>
	Іменники середнього роду із закінченням -о :	<i>місто, село, озеро, добро.</i>	Іменники середнього роду із закінченням -я, -е :	<i>життя, сонце, поле.</i>	Іменники середнього роду з основою на шиплячий приголосний із закінченням -е :	<i>плече, явище, вітрище, урвище.</i>

Вправа 176. Ознайомтеся з поетичним текстом білоруського поета Максима Танка в перекладі Володимира Лучука. Запишіть усі використані в тексті іменники в початковій формі. Які з цих слів вам невідомі? З'ясуйте їх значення і граматичні характеристики (рід, число, відмінок, відміна, група).

І. П. Котляревському

Літа спливають безупинні,
а горопаха твій – Еней –
мандрує по своїй країні,
живе, як жив, серед людей.

Не багатьом співцям судилась
на світі слава, як тобі,
щоб їх герої залишились
живими і в новій добі.
Либонь, серед богів Олімпу,
з якими й товаришував,
ти справді винятком на нім був,
плохий, і ким, погляньте, став!
Ти дружбу, як найбільшу вартість,
беріг, бо добре знав ціну
вогненним танцям, сміху, жартам,
пісням веселим і вину...
І, не зважаючи на кпини,
крізь темряву, що як смола,
під серцем мову України
ніс, щоб квітучи жила.

Вправа 177. Чи погоджуєтесь ви з тим, що глибокі знання про іменники, їх граматичні норми, про словозміни, стилістичне використання у реченнях, текстах, оволодіння етикетними нормами спілкування значною мірою сприяють формуванню загальнокультурної компетентності? Висловте свою думку.

Відмінювання іменників чоловічого роду II відміни

Пригадайте теоретичний матеріал з теми «Відмінювання іменників чоловічого роду II відміни». За потреби скористайтеся теоретичною інформацією за допомогою QR-коду (с. 143–146).

Вправа 178. Запишіть іменники у формі родового відмінка однини і пояснить свій вибір. Надпишіть над кожним словом відміну і групу іменників.

Київ, явір, небокрай, вітер, учень, атом, кисень, млин, жанр, автомобіль, ідеал, Зелений Гай, Париж, підмет, бузок, якір, вугляр, двір, інженер, снігур, муляр, димар, пісняр, казкар, бригадир, сувенір, гектар, лікар, школяр, ювіляр, писар, мир, звір, сир.

Групи іменників з основою на -р

Група	Правило	Приклади
Тверда	майже всі односкладові	<i>мир, дар, твір, двір, звір, сир, вид</i>
	іншомовні на -ар (-яр) . -ир, -ур, -ор, -ір зі сталим наголосом на основі	<i>комар, долар, ювіляр, столляр, муляр, бригадир, інжир, інженер, снігур, директор</i>
М'яка	на -ар, -ир , у яких наголос при відмінюванні переходить з основи на закінчення	<i>лікар, цар, писар, кобзар, богатир, казкар, аптекар, слюсар, Лазар, димар, якір, Ігор, егер, поводитир</i>
Мішана	на -яр , що називають осіб чоловічої статі за професією чи діяльністю (наголос переходить із суфікса на закінчення)	<i>післяр, повістяр, газетяр, каменярь, вугляр</i>

Вправа 179. Створіть і запишіть текст-розповідь (10–12 речень) на тему «Моє зимове дозвілля», використовуючи іменники *подорож, тінь, радість, міццю, мати* у формі орудного відмінка. За якою відмінною змінюються ці слова?

**Стилістичне використання кличного відмінка іменників.
Кличний відмінок однини іменників I та II відмін**

Від-мі-на	Група	Значення	Закін-чення	Приклади
I	Тверда	усі	-о	Україно, дівчино, плаксо
	М'яка	більшість	-е (-е)	земле, пісне, мріє, надіє
		пестливі іменники (винятки)	-е (-е)	Насте, Катре
		пестливі іменники	-ю	матусю, доню, бабусю, Наталю, Галю, Соню
	Мішана	усі	-е (-е)	круче, душе, мише
II	Тверда	іншомовні імена на г, к, х	-у	Людвігу, Жаку, Джеку, Фрідріху, Генріху
		іменники із суфіксами -к-, -ик-, -ок-		батьку, сінку, братику, дідику, татку
	Мішана	крім основи на -ж, -р		слухачу, читачу, товаришу
	М'яка	більшість	-ю	учителю, лікарю, краю
	Тверда	безсуфіксні іменники	-е	друже, козаче, голубе
	М'яка	іменники із суфіксом -ець		кравче, хлопче, але: бійцю, знавцю, мудрецю
	Мішана	більшість		стороже, гусяре

Вправа 180. I. Утворіть форму кличного відмінка іменників. **II.** Напишіть смс-привітання або рекламне звернення у віршованій або прозовій формі, використавши доцільні для їх змісту слова з цієї вправи.

Марія, Ольга, Жак, друг, мудрець, дівчина, слухач, козак, пісня, товаришка, надія, душа, знавець, учитель, мрія, край, боєць, лікар, Настя.

§ 17. НАПИСАННЯ І ВІДМІНЮВАННЯ ВЛАСНИХ ОСОБОВИХ НАЗВ, ПРИЗВИЩ, ІМЕН І ПО БАТЬКОВІ. ПРАВОПИС СКЛАДНИХ СЛІВ. УЖИВАННЯ ВЕЛИКОЇ ЛІТЕРИ ТА ЛАПОК У ВЛАСНИХ НАЗВАХ

Вправа 181. Утворіть форми кличного відмінка від сполучень слів. Яка особливість відмінювання таких звертань?

1. Сестра Ольга, панна Сільвія, друг Дмитро. 2. Друг Гліуца, пан Іванюк, панна Анжела. 3. Тетяна Іванівна, Ігор Ярославович, Аурел Васильович.

Вправа 182. Запишіть по-українськи імена і прізвища. Одне жіноче й одне чоловіче прізвища з іменами в українському записі провідмініайте і поясніть, чи змінювалося в них закінчення.

Mihai Eminescu, Ion Creangă, Vasile Alecsandri, Ioan Slavici, Liviu Rebreanu, Grigore Vieru, Camil Petrescu, George Coșbuc, Octavian Goga, Grigore Vieru, Lucia Demetrius, Martha Bibescu, Marinela Suceveanu, Mircea Eliade, Tudor Arghezi, Doina Ruști, Dana Dumitriu, Doina Bojescu.

Написання і відмінювання власних особових назв, прізвищ, імен та по батькові

Імена по батькові	Твірна основа власного імені	Суфікс	Приклади
Чоловічі	твердий приголосний основи	-ович	<i>Ігор+ович – Ігорович, Михайл+ович – Михайлович</i>
	м'який приголосний основи (ім'я закінчується на ь)		<i>Василь+ович – Васильович</i>
	м'який приголосний основи (ім'я закінчується на й)		<i>Андрій+ович – Андрійович, Анатолій+ович – Анатолійович, Геннадій+ович – Геннадійович</i>
Жіночі	твердий приголосний основи	-івн(а)	<i>Ігор+івн(а) – Ігорівна, Михайл+івн(а) – Михайлівна</i>
	м'який приголосний основи (ім'я закінчується на ь)		<i>Василь+івн(а) – Василівна</i>
	м'який приголосний основи (ім'я закінчується на й)		<i>Андрій+івн(а) – Андріївна, Анатолій+івн(а) – Анатоліївна, Геннадій+івн(а) – Геннадіївна</i>

Запам'ятайте: Григорій – Григорович і Григорівна.

Від деяких імен можливі варіанти імен по батькові: *Кузьма – Кузьмич і Кузьмович (Кузьмівна), Микола – Миколайович і Миколович (Миколаївна і Миколівна), Сава – Савич і Савович (Савівна), Хома – Хомич і Хомович (Хомівна).*

Увага! У румунській мові імена по батькові не вживаються, але в українських документах, а також за етикетом і в деяких ситуаціях спілкування застосовують форми імен по батькові (наприклад, у школі при звертанні до вчителів, до колег тощо).

Вправа 183. Напишіть невелике есе на одну з тем: «Мій улюблений письменник» або «Читаю цікаві твори доступною мені іноземною мовою», використовуючи власні назви.

Правопис складних слів

Вправа 184. Поясніть правопис складних іменників, за потреби скористайтесь теоретичним матеріалом, поданим у таблиці.

Разом пишемо іменники	Через дефіс пишемо іменники
утворені за допомогою сполучного голосного о, е : <i>чорнозем, зорепад, водогін</i>	утворені з двох іменників без сполучних голосних: <i>купівля-продаж, інтернет-магазин, Вовчик-Братчик, хліб-сіль</i>
першою частиною яких є дієслово у формі наказового способу: <i>горицвіт, проїдїсвіт, перекотиполе</i>	назви посад, професій, спеціальностей: <i>прем'єр-міністр, генерал-майор</i> назви одиниць виміру: <i>тонно-кілометр, людино-день</i>
першою частиною яких є числівник, записаний словом: <i>п'ятикласник, сторіччя</i>	прикладки, що стоять після пояснюваного іменника й виражають ознаку, яку можна передати прикметником: <i>дівчина-красуня, хлопець-богатир, дуб-велетен (але: красуня дівчина, богатир хлопець)</i>
з першою частиною пів-, напів-, полу- : <i>пів'яблука, півогірка, напівавтомат, полумисок</i>	прикладки – видові назви, які стоять перед пояснюваним словом: <i>Дніпро-ріка, сон-трава, Ведмідь-гора</i> власні назви з частиною пів- : <i>пів-Києва, пів-Чернівців, пів-Японії, пів-Одеси</i>

Вправа 185. Запишіть правильно слова. Поясніть написання.

Місяце..хід, жук..коройд, красуня..дівчина, хлопець..богатыр, п'ят..десяти..річчя, пів..лимона, пів..Львова, художник..пейзажист, унтер..офіцер, віце..прем'єр, вовк..жадного, тонно..кілометр, член..кореспондент, аван..пост, Австро..Угорщина, сто..п'ятдесяти..річчя, авто..мото..гурток, свят..вечір, середньо..віччя, сон..трава.

Вживання великої літери і лапок у власних назвах

Вправа 186. Усно провідмініайте назви населених пунктів і поясніть, чому саме таке відмінювання кожного слова.

Київ, Сучава, Біла Церква, Кам'янець-Подільський, Зеленив, Більче-Золоте, Канів, Івано-Франківськ, Бухарест, Париж.

Пригадайте теоретичний матеріал з теми «Вживання великої літери та лапок». За потреби скористайтесь теоретичною інформацією за допомогою QR-коду (с. 159).

Вправа 187. Запишіть власні назви, обираючи з дужок велику чи малу букву.

(К,к)абінет М(м)іністрів України, (Н,н)аціональний (Б,б)анк України, (М,м)іжнародний (К,к)омітет (Ч,ч)ервоного (Х,х)реста, (З,з)бройні (С,с)или України, (К,к)онституційний (С,с)уд України, (Г,г)ора (Г,г)оверла, (Ч,ч)ернівецький (Н,н)аціональний (У,у)ніверситет, (Д,д)ень (У,у)чителя, (Т,т)уманність (А,а)ндромеди, (Ч,ч)умацький (Ш,ш)лях, (К,к)авказький (Х,х)ребет, (Ч,ч)орне (М,м)оре.

Вправа 188. Виконайте тестові завдання.

1. Усі іменники належать до жіночого роду в рядку

- А малювання, граб, річ, речення
- Б мелодія, цеце, комедія, крейда
- В нежить, директор, сіль, знання
- Г ейфорія, пролісок, дизайн, мрія

2. Закінчення -а (-я) у формі родового відмінка однини мають усі іменники в рядку

- А пейзаж, край, суфікс, хліб
- Б окріп, сніг, трамвай, дім
- В Львів, учень, місяць, вовк
- Г баскетбол, сюжет, сантиметр

3. Усі слова пишемо з великої букви в рядку

- А (Л,л)исичка-(С,с)естричка, (Ш,ш)евченкові (Т,т)вори,
(І,і)ван (П,п)етрович, (Р,р)іка (Д,д)унай
Б (К,к)вітка-(О,о)снов'яненко, (С,с)елище (П,п)'ятихатки,
(Х,х)рам (С,с)офії, (І,і)васик-(Т,т)елесик
В (І,і)вано-(Ф,ф)ранківськ, (П,п)авло (Т,т)ичина, (В,в)верхо-
вна (Р,р)ада, (М,м)атір (Б,б)ожа
Г (К,к)ривий (Р,р)іг, (П,п)резидент (У,у)країни, (М,м)іністр
(Ф,ф)інансів, (П,п)ан (К,к)оцький
Д (З,з)ахідна (Є,є)вропа, (Ч,ч)умацький (Ш,ш)лях,
(С,с)офійський (С,с)обор, (Л,л)ис (М,м)икита

4. Разом пишемо всі іменники в рядку

- А член/кореспондент, пів/Японії, купівля/продаж
Б пів/ящика, чорно/зем, авіа/рейс, кіно/актор
В віце/ректор, свят/вечір, тонно/кілометр, дизель/мотор
Г лікар/еколог, міні/футбол, екс/чемпіон, сон/трава

5. Помилки допущено в правописі власних назв у рядку

- А Святий Дух, Григорій Сковорода, Миколай
Б Європа, Президент України, «Кобзар» Т. Г. Шевченка
В Тарас Шевченко, Ярослав Мудрий, Чорне Море
Г Буковина, Чернівці, сузір'я Водолія

6. Помилку при написанні власних назв допущено в рядку

- А Карпати, родина Коцюбинських, Марко Вовчок, Олекса
Довбуш, ріка Південний Буг
Б Дністер, Буковина, Петро Сагайдачний, сім'я Кайдашів,
сузір'я Водолія
В Кирило Кожум'яка, День Незалежності України, «Кобзар»
Т. Г. Шевченка, Європа
Г Азовське Море, Київ, Ярослав Мудрий, журнал Барвінок

7. Закінчення -у (-ю) у формі родового відмінка однини мають усі іменники в рядку

- А камінь, Ужгород, рік, жаль, гараж
Б характер, олівець, театр, квадрат, штаб
В коридор, інститут, ключ, зошит, парник
Г вітер, розум, сміх, інститут, мед

8. Закінчення іменників чоловічого роду II відміни в родовому відмінку правильно подано в рядку

- А морозу, граму, борщу, вальсу
Б піску, паперу, Парижу, звуку
В мосту, портрету, вітру, експорту
Г Кавказу, інею, абзацу, Бугу

9. Усі іменники II відміни з основою на *-р* належать до м'якої групи в рядку

- А богатир, господар, лицар, командир, трактор
 Б календар, кухар, токар, пекар, бібліотекар
 В вугляр, газетяр, школяр, гусяр, вапняр
 Г інженер, злидар, орендар, тесляр, секретар

10. Установіть відповідність між словами та частинами мови, до яких вони належать

Слова	Частини мови
1 десять, двоє, сороковий, дев'ять	А займенник
2 переможеш, думаю, принесуть	Б іменник
3 гарний, розумний, осінній, синій	В дієслово
4 птах, дерево, листя, друг, осінь	Г прикметник
	Д числівник

11. Установіть відповідність між іменниками і граматичною категорією роду

Іменник	Рід
1 каліка	А середній рід
2 шимпанзе	Б жіночий рід
3 леді	В чоловічий рід
4 дівча	Г не має роду
	Д спільний рід

12. Установіть відповідність між іменниками та відмінами

Відміна	Іменники
1 перша	А мудрість, печаль, гордість, любов
2 друга	Б квасолина, лапка, причепа, сирота
3 третя	В ягня, порося, пташеня, левеня
4 четверта	Г путь, радість, свіжість, біль
	Д прізвище, явище, знання, левенятко

Вправа 189. Висловте усно свою думку про значення іменників для формування інформаційно-комунікативної компетентності людини у всіх аспектах її саморозвитку.

§ 18. ПРИКМЕТНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

Вправа 190. І. Прочитайте текст. Продовжіть цю тему усно або створіть і запишіть власний текст, виклавши свої думки про життєві плани після закінчення школи (обсяг тексту 120 слів).

II. З'ясуйте якою частиною мови є виділені слова?
Якого алгоритму (настрою теж) надають вони текстові
й читачеві?

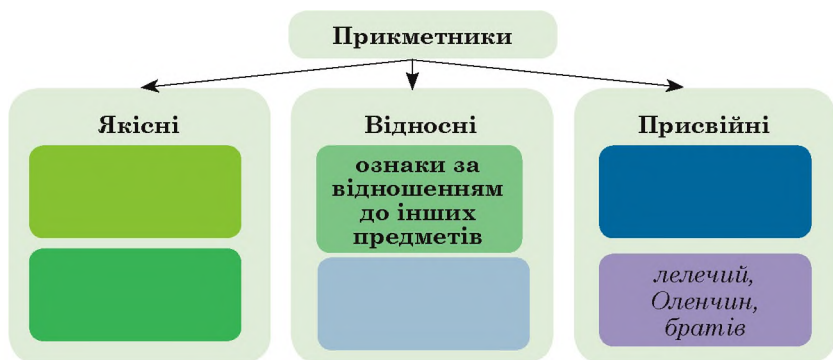
БЕРЕГ ДИТИНСТВА

Одним з **найбільших** і **найсвітліших** є почуття обов'язку перед батьківщиною. Якими вимірами, критеріями визначаємо ми цю **святую** і **непересічну** категорію? Можна назвати чимало складнощів, з яких формується комплекс **високих** рис громадянства. Але одним з **найзнаменитіших** є, безперечно, **батьківський** поріг, **розквітла** калина під вікном **рідної** хати, околиця села із **задавнілою** пам'яткою, **протоптана** стежка до сусіда, **лелече** гніздо на клуні, **усміхнене** віконце **теплої** домівки, **незрадлива** мамина усмішка із сльозами на щіці, **терпкий** запах **картопляного** диму.

Усі ці поняття предметно вкладаються в одне поняття – берег дитинства. Де б проживала людина, куди б не закинула її доля, але той **солодкий** і **коханий** дим **рідного** краю має завжди бути **присутній**, **відчутний** на дотик **незгаслої** пам'яті Берега Дитинства (За В. Скуратівським).

Вправа 191. Пригадайте вивчене про прикметник у попередніх класах і доповніть усно схеми.

Вправа 192. Виразно прочитайте поетичний текст Василя Стуса. Зверніть увагу на авторські контрасти іменників і прикметників. Чи можете знайти причину цього явища у вірші саме цього поета? Яке значення у спілкуванні має вислів «Добрий день» – це іменник із прикметником чи якась інша мовна форма? Яка саме?

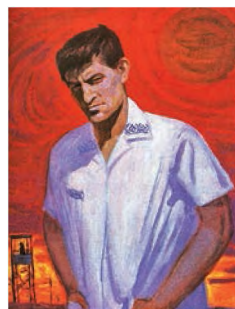
Добрий день, мій рядок кароокий,
побратиме моїх безсонь!
Зупини її, мить високу,
для моїх молитовних долонь.

Сивий голубе, біль мій зичений,
вечоровий і пелехатий,
більше чутий, аніж помічений,
більше мічений, ніж крилатий.

Слово, слово, – достиглий смут мій!
Набирай висоту,
порятуй від важкої скрути
і од радості порятуй,

поки круглі цвітуть долоні,
поки з серця ростуть пелюстки,
поки думи, як дзвони, довгі,
і як дзвони, круглі такі,

ти любов'ю мене, наче амфору,
допивай, довірай доброту.
За розквітлу купальську папороть
я пером і горбом віддарую.

І. Кулик. Стус

Вправа 193. I. Запишіть по два приклади якісних, відносних і присвійних прикметників, усно поєднайте кожен з них з іменниками певного роду і числа. Чому прикметники в реченнях називають узгодженими означеннями? II. Доберіть десять прикладів прикметників, які називають належність предметів, істот. Два приклади введіть у цікаві (для вас самих!) речення і запишіть їх.

Увага! Прикметники із суфіксом **-ськ-** належать до **відносних**: *шевченківські* вечори, *учнівський* щоденник, *учительська* нарада.

Вправа 194. Пригадайте теоретичний матеріал з теми «Ступені порівняння прикметників». За потреби скористайтеся теоретичною інформацією за допомогою QR-коду (с. 166–167). Які прикметники утворюють, а які не утворюють ступені порівняння? Наведіть по два-три приклади форми вищого простого ступеня порівняння і вищого простого та складеного ступенів порівняння за зразком. Яке фонетичне явище спостерігаємо в зразку та у ваших прикладах?

Зразок: 1) глибокий – глибший, дорогий – дорожчий, високий – вищий; 2) найстрункіший, щонайкращий, найбільш рішучий, найменш доцільний.

Вправа 195. Напишіть твір-роздум (10–12 речень) з використанням прикметників, які не утворюють ступенів порівняння: **знідий** (кінь), **попелястий**, **довготривалий**, **предобрий**, **повен**.

Вправа 196. Прочитайте виразно вголос текст. Яку настроєву тональність він викликав у вас? Чи залежало це від ужитих прикметників? Яких саме? Чи погоджуєтеся ви з автором?

Ми ж ні від кого нічого не брали, а всім давали щедрою рукою, щоб і собі залишити те, що вічне й незнищенне: життєву мудрість, душевну красу, політ мислі й молодість натхнення, бо жили й живемо на тій самій прекрасній, багатій і сонячній землі, що з арійсько-українських пелюстків, і батьківщини іншої ми ніколи не шукали.

Ми не спізнаємось, ми тільки під ударами історії на хвилиночку зупинимось, бо ж живемо на грані світів і нам дано творити нове життя (*За Р. Драгоманом*).

Вправа 197. Прочитайте строфи поетичних текстів. Випишіть у зошит поєднані тут іменники з прикметниками, визначте розряд за значенням, від якісних утворіть ступені порівняння. Чи вдалося поетесам з допомогою позитивного змісту (значення) прикметників поряд з іменниками надати текстові оптимізму?

Не будить простір нива золота,
і не туркоче трактор безупинно,
лиш в сотий раз повторюють уста:
«Волошки... Жито... Маки... Україна».

Колиску літ гойдають вітряки,
летить душа наївна та нетлінна.
І в слід за нею з тризни у віки:
Волошки... Жито... Маки... Україна.

Т. Севернюк

Янголе мудрий, як же тяжко тобі день і ніч
споглядати на світ кольорово-строкатий...
У мільйони сумних, споночілих облич...
і, набравшись терпіння, смиренно «чекати»!..

Що нарешті воскресне в людині людське,
що прозріють сліпі – і до гурту зйдуться.
Що мізерне змаліє, а чисте, святе у душі проросте...
Звідки сили у тебе беруться?

С. Богдан

Вправа 198. Прочитайте і висловіть свої думки про стилістичну роль прикметників. Чи погоджуєтесь, що вони виконують роль «вищого ступеня» привабливості? Який прикметник має форму вищого ступеня порівняння?

Боже, який цей світ зелений гарний! О, скільки в ньому є приємного, дивного, чарівного. Насамперед – люди.

Що не людина – то загадка, то особистість зі своїм внутрішнім світом, і, здається, що він у неї багатший, аніж твій. Бо важко пізнати себе, а ще важче – того, хто поруч, а хто далеко – того й поготів (*М. Брозинський*).

Вправа 199. Прочитайте текст. Чи вдалося авторові зацікавити вас і спонукати до подорожі й чи допомогли йому в цьому прикметники? Які: якісні, відносні, присвійні? Назвіть їх. Створіть туристичну рекламу свого міста чи села.

ЗНАЙОМТЕСЬ: ЗАХІДНИЙ ПАРУБОК ЛЬВІВ

На заході України живе статний і галантний чоловік. Від нього пахне кавою та шоколадом. Він знає безліч історій, які розповідає під час затяжних дощів. А після зливи, коли над його містом з'являється веселка, цей чоловік проведе тебе вузенькими вуличками і покаже незвичайне мистецтво його душі. Він сам є місто. Він – то Львів.

Що може бути кращим для одинадцятикласника чи одинадцятикласниці, ніж незабутня несподівана подорож на вихідних у великій компанії?

Вправа 200. Наведіть десять прикладів прикметників з пестливими (здрібнілими) і згрубілими (збільшувальними) суфіксами. Яку стилістичну роль можуть виконати в тексті (усному чи письмовому) такі прикметники? Запишіть з пестливими формами прикметників звертання одне до одного.

Вправа 201. Опрацюйте таблицю, доповніть її власними прикладами.

Творення присвійних прикметників

Від іменників із закінченням на -а, -я	
-ин	<i>Маринин, Танин</i>
-їн (основа на й)	<i>Марійн, Майїн</i>

Увага! Чергування приголосних **г, к, х // ж, ч, ш**:
Івга – Івжин, дочка – доччин, свекруха – свекрушин.

Від іменників із нульовим закінченням -о, -е	
Чоловічий рід	
-ів	<i>Петрів, дідів</i>
-їв (основа на й)	<i>Юрїв</i>
Жіночий, середній рід	
-ов- (тверда група)	<i>батькова, батькове</i>
-ев- (м'яка група)	<i>Ігорєва, Ігорєве</i>
-єв- (основа на й)	<i>Олексієва, Олексієве</i>

Увага! Від назв тварин присвійні прикметники утворюються за допомогою суфіксів **-ач-** (**-яч-**), **-ин-** (**-їн-**): *кошачий, кролячий, голубиний, зміїний*; **без суфіксів** – *ведмежий, вовчий, овечий*; рідше – як від назв людей: *зозулин, соловейків*.

Творення відносних прикметників

Від іменників, основа яких закінчується на		
твердий приголосний	м'який або шиплячий приголосний	
-ов-	наголос на закінченні	наголос на основі
	-ов-	-єв-, -єв-
<i>кварцовий, палацовий</i>	<i>дошовий, бойовий</i>	<i>замшевий, магнієвий</i>

Увага! Деякі прикметники залежно від значення, наголосу мають різні суфікси: *грошівий* – *грошовий*, *дієвий* – *дійовий*.

Вправа 202. Утворіть від іменників відносні прикметники, поясніть написання суфіксів.

Липень, сіль, журавель, куниця, взірець, куля, корабель, мить, калач, вуглець, вишня, плащ, матч, баржа, карамель, палац, корінець, криця, значення, глянecь.

Вправа 203. I. Правильно запишіть складні прикметники. Чи перший компонент у конструкції теж є прикметником? II. Чи географічні складні назви теж відмінюються як прикметники? Чому ці назви потрібно відмінювати інакше, аніж першу групу слів?

1. Загально/державний, суспільно/необхідний, суспільно/корисний, анти/історичний, вузько/діалектний, віце/прези-

дентський, суспільно/політичний, західно/європейський, індо/китайський, історико/культурний, народно/визвольний, політико/економічний, загально/прийнятий, соціал/демократичний, сільсько/господарський, вантажно/розвантажувальний, гірничо/збагачувальний, механіко/математичний, дванадцяти/поверховий, гіркувато/солоний, темно/синій, сіро/голубий, червоно/зелено/синій, гостро/перчений.

2. Володимир/Волинський, Кам'янець/Подільський, Переяслав/Хмельницький, Новоград/Волинський, Корсунь/Шевченківський, Камінь/Каширський, Франкфурт/на/Майні, Рава/Руська.

Пригадайте теоретичний матеріал з теми «Написання складних прикметників» за допомогою QR-коду (с. 171–172). Запишіть прикметники, написання яких вам не було відоме.

Виконайте тести он-лайн з теми «Прикметник» за посиланням

<http://yprava.at.ua/tests/2-10-0>

Вправа 204. Письмово доведіть або спростуйте думку про те, що, значно збагативши знання про прикметники, їх словозміну і значення, можна поглибити свої компетентності: 1) інформаційно-комунікативну; 2) у природознавчих науках і технологіях.

§ 19. ЧИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

Вправа 205. Прочитайте фрагмент української народної пісні (або й заспівайте усю пісню, якщо знаєте її) і поміркуйте, яке значення (роль) має для мелодики і настрою приспів пісні. Якою частиною мови є слова *раз, два, три*?

Маруся раз, два, три калина,
чорнявая дівчина
в саду ягоди рвала...

Вправа 206. Перепишіть числівники, назвіть їх розряди за значенням, граматичними ознаками та будовою. За потреби скористайтесь таблицями.

1. Один (одно, одне), два, дві, три, чотири, п'ять, шість, сім, десять, одинадцять, тринадцять, дев'ятнадцять, сорок, дев'ять, сто, п'ятдесят, двісті, п'ятсот, чотириста, сімсот, дев'ятсот.

2. Двоє, троє, обоє, обидва, п'ятеро, шестеро, семеро, одинадцятро.

3. Кількадесят, кільканадцять, кількасот.

4. Перший, п'ятий, шістдесятити, двохсотий, тисячний, тримільйонний (троєхмільйонний).

5. Вісімдесят восьмий, дев'яносто перший, двісті дев'яносто четвертий.

За значенням і граматичними ознаками числівники поділяють на	
кількісні (означають кількість предметів і відповідають на запитання <i>скільки?</i>)	власне кількісні: два, п'ять, тридцять сім; збірні: троє, десятеро; дробові: чотири восьмі; неозначено-кількісні: кільканадцять, багато
порядкові (означають порядок предметів під час підрахунку і відповідають на запитання <i>котрий? котра? котре?</i>)	перший, десятий, сто сьомий

За будовою числівники поділяють на		
прості (мають один корінь)	складні (мають два корені)	складені (два і більше простих чи складних числівників)
три, третій, мало	дев'ятнадцять, кількасот	тридцять вісім, двісті сорок шість

Вправа 207. Провідмініайте числівники **один, одна, одні; п'ять, сім, п'ятдесят, двісті, триста, п'ятсот**. Де можливо, запишіть варіанти (паралельні відмінкові форми). За потреби скористайтеся зразками.

Зразок 1

Н. в. скільки? *п'ять, сімдесят;*

Р. в. скількох? *п'яти і п'ятьох, сімдесяти і сімдесятьох;*

Д. в. скільком? *п'яти і п'ятьом, сімдесяти і сімдесятьом;*

З. в. = Н. в. або Р. в.;

О. в. скількома? *п'ятьма і п'ятьома, сімдесятьма і сімдесятьома;*

М. в. на скількох? *на п'яти і п'ятьох, сімдесяти і сімдесятьох.*

Зразок 2

Н. в. скільки? *двісті, п'ятсот;*

Р. в. скількох? *двохсот, п'ятисот;*

Д. в. скільком? *двомстам, п'ятистам;*

З. в. = Н. в.;

О. в. скількома? *двомастами, п'ятьмастами (п'ятьмастами);*

М. в. на скількох? *на двохстах, на п'ятистах.*

Вправа 208. Подані цифрами числівники запишіть у називному, давальному та орудному відмінках. Обміняйтеся зошитом із сусідом (сусідкою) по парті та з'ясуйте, чи не пропустилися помилок.

4, 13, 14, 16, 17, 40, 56, 90, 432, 6328.

Вправа 209. Доведіть, провідмінявши, що числівники **двоє, обоє, троє** в непрямих відмінках мають форми **два, оба, три, а четверо, шестеро, десятеро** і подібні мають форми відповідних кількисних числівників.

Вправа 210. Напишіть розповідь (15 речень) про перебіг спортивного змагання, наприклад, з футболу, баскетболу, регбі тощо, використавши порядкові числівники у відповідній відмінковій формі (**аут перший, десята хвилина гри...**).

Запам'ятайте! В українській мові годину завжди вказуємо порядковим числівником (*сьома, восьма...*), а хвилини і секунди – кількісним (*двадцять п'ять, десять...*).

Щоб дізнатися про час, **ЗАВЖДИ** запитуйте: «Котра зараз (тепер) година?» або «О котрій годині?».

Як правильно відповідати на запитання про час

10.00. Рівно десята година. Десята година рівно.

10.10. Десята (година) десять (хвилин). Десять хвилин по десятих. Десять хвилин на одинадцяті.

10.30. Десята (година) тридцять (хвилин). Пів на одинадцяті.

10.40. Десята (година) сорок (хвилин). За двадцять (хвилин) одинадцяті. Двадцять (хвилин) до одинадцятої.

НЕПРАВИЛЬНІ форми:

пів першої; вісім двадцять п'ять; без десяти восьма; п'ять хвилин восьмої; в десятій годині.

Вправа 211. Правильно назвіть годину і можливі варіанти показників часу. Назвіть ці ж показники румунською мовою.

0.20; 12.05; 24.00; 11.30; 11.15; 10.45; 06.14; 15.00; 20.25.

Вправа 212. Усно назвіть і правильно запишіть ювілейні дати. Пригадайте відомі вам ювілейні дати ваших близьких, пам'яток міста, села тощо. Запишіть ці дати в цікавих реченнях (чотири-п'ять речень).

Зразок: сорок+рік – сорокаріччя, двісті+рік – двохсотріччя.

Сто+двадцять+рік, сто+п'ятдесят+рік; триста+рік; вісімдесят+п'ять+рік; п'ять+рік; сім+рік; чотириста+двадцять+рік.

Опрацюйте теоретичний матеріал «Узгодження числівника з іменником» за посиланням

<http://zno.if.ua/?p=3542>

Вправа 213. Запишіть речення. Правильно відтворіть форми числівників з відповідними іменниками для точності змісту речень.

1. Одинадятикласники пишуться, що останній дзвоник для них прозвучить у день (сто+п'ятдесят+рік) рідної школи.

2. До цього дивовижного краю нам залишається їхати (три+сто+п'ятдесят+кілометри).

3. Мої батьки вчилися разом в одному класі й закінчили школу в (тисяча+дев'ятсот+сімдесят+п'ять+рік).

4. (Двадцять+день) перебування в юнацькому таборі відпочинку в Карпатах згадуватиметься як прекрасна казка.

Вправа 214. Правильно запишіть нормативні форми збірних числівників з іменниками.

Зразок: два хлопці – двоє хлопців.

Три+люди; два+діти, п'ять+кошенят; нас+вісім; вас+десять; три+окуляри; два+сани; три+міністри; два+генерали; три+сироти; п'ятеро+учні.

Вправа 215. Дайте відповіді на запитання. Наведіть приклади.

1. Які числівники відмінюємо як іменники? За зразками іменників якої відміни? Чи мають ці числівники значення чисел?

2. Які числівники відмінюємо як числівник **сорок**? Провідмінійте його.

3. Які закінчення мають іменники в поєднанні з числівниками **два, три, чотири**? Запишіть правильно.

4. Як відмінюють дробові числівники, наприклад: $1/3$ – одна третя; $3/4$ – три четверті; $9/10$ – дев'ять десятих; $2/7$ – дві сьомі.

Вправа 216. I. Прочитайте речення, вставте на місце крапок обрані вами форми дробових числівників. II. Поясніть, у реченні якої галузі знань той чи той числівник використаний.

1. Для розчинення цього порошкоподібного препарату потрібно ... склянки дистильованої води. 2. Цей будинок почали зводити два роки тому, але виконали лише ... планових завдань. 3. Я прочитав лише ... сторінок цього роману, бо надто заглибився у текст. 4. Споглядаючи зорепад, людина встигає поррахувати лише ... згаслих світлячків. 5. З англійської мови ми поки що засвоїли лише ... лексичного нормативу.

Вправа 217. Прочитайте жарти й усміхніться. Зверніть увагу на числівники.

1. – Скільки коштуватиме ремонт мого автомобіля?
– Залежно від складності. А що сталося з автомобілем?
– Не знаю.
– Тоді коштуватиме дві тисячі гривень.

2. На початку концерту, коли чоловік і жінка саме заходили до залу філармонії, конференсьє оголосив:
– А тепер – шоста симфонія Шостаковича.
– Я тобі казав – збирайся швидше, – докоряв чоловік. – Бачиш, цілих п'ять симфоній пропустили.

Вправа 218. Висловіть свою думку щодо доцільності глибоких знань про числівники (їх розряди, будову, вживання на позначення часу і дати, відмінкові форми тощо) для формування підприємливості та фінансової грамотності.

Виконайте тести он-лайн з теми «Числівник» за посиланням

<http://vprava.at.ua/tests/morfologija/2-18-0>

§ 20. ЗАЙМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

Вправа 219. Прочитайте вірш Василя Симоненка. Випишіть і провідніть як частину мови виділені слова. Чому ці слова автор використав кілька разів, який настрій самому собі створив?

Прощай, **мій** зопите!
Спасибі тобі, друже,

Василь Симоненко

що **ти** думок моїх
не відцурався,
що ти свої клітини
тепло мружив,
коли над римами
я потом обливався.

Ти їх прийняв
без жодної огуди,
єдиний мій читач
і шанувальник мій.
Чи приймуть **їх** колись
і прочитають люди –
побачимо.
Прощай, товариш мій.

Вправа 220. Запишіть розряди займенників української мови і мови румунської. Чи однакові ці займенники? Наведіть паралельно (якщо це можливо) тотожні або близькі приклади.

Пригадайте теоретичний матеріал з теми «Розряди займенників» за допомогою QR-коду (с. 185).

Вправа 221. Поділившись на групи, провідмініайте по одному прикладу займенника: 1) особовий; 2) зворотний; 3) присвійний; 4) вказівний; 5) питальний; 6) означальний. Як змінюється форма займенника у процесі відмінювання? Над яким відмінком довелося замислитись?

Вправа 222. Запишіть можливі паралельні відмінкові форми займенників. Яка стилістична роль таких паралельних форм?

Він – (на) ньому – на...; мій – (на) моєму – на...; той – (на, у) тому – на...; цей – (на, у) цьому – на...; хто – (на) кому – на...; весь (на, у) всьому – у... .

Вправа 223. Правильно запишіть складні займенники. Поясніть їх правопис.

Що\будь, що\небудь, чого\небудь, чим\будь, ні\хто, ні\на\кому, аби\який, де\хто, на\деяких.

Вправа 224. Провідмініайте числові займенники: **декілька, стільки, скільки**, за зразком числівника **два**. Чи однакові в них закінчення? Чому?

Вправа 225. Побудуйте речення із займенниками, які: 1) не мають одного відмінка в однині; 2) не мають форми множини.

Вправа 226. Прочитайте поетичні тексти – уривки з творів Віталія Колодія. Яку роль у них виконують займенники, як названі персонажі в кожному тексті – однинні чи множинні?

1. Навчіть, як Ви,
терпіти і рости
над кожен знак
вкарбований роками.
Навчіть мене
свої висоти –
незрушної і гордої
над нами.

2. Я випустив слова у світ,
вони гайнули прудко
у свій розгонистий політ
з весняного пробудку.
Злетівши у небесну синь,
гучний вчинили галас.
На всі кричали голоси,
крильми перемовлялись.

Вправа 227. Прочитайте речення, знайдіть у них займенники і виправте, якщо потрібно, граматичні та стилістичні помилки. Що спричинило ці помилки?

1. А я ви так давно не бачила! 2. Чому я ти не можу зрозуміти з першого разу? 3. Я не знаю тієї параграфи з підручника математики. 4. Ми і тоті волейболісти подружилися. 5. А вони хто такий? 6. А вони були чими друзями?

Вправа 228. Напишіть лист (не SMS!) за вашим вибором: 1) мамі; 2) сестрі (братові); 3) подрузі (другові); 4) редакторові молодіжного журналу або газети. Обсяг тексту 20–30 речень. Сенс вашої творчості – довести граматичне і змістове володіння займенниками: 1) особовими; 2) присвійними; 3) означальними, питальними.

Вправа 229. Виконайте тестові завдання.

1. Особовий займенник 2-ї особи множини вжито в реченні

А Ти вся – як перший сніг і перший цвіт!

Б Пролягла між нами відстань, довша, ніж до смерті, більша, ніж на Марс.

В ...Рвучкі вітри історії вас звіють в небуття...

Г ...Нас чекає кіцманська діброва й розквітле поле з жайвороном у небі.

2. Присвійний займенник у родовому відмінку множини вжито в реченні

А Твої ж незграбні ластів'ята, ще голі й ротаті, пищали у гнізді.

- Б І знову прилітають пташки моїх весняних дум.
 В Бери очі й мої, щоб видніше було, бери слово й моє, щоб
 ясніше було.
 Г Довкола мене блукають тисячі сопілок, в Черемоші спливають
 тисячі скрипок, я їхню мову одягаю у святкове убрання
 абетки і подаю до людей.

3. Займенник 3-ї особи, що має приставний *н*, містить словосполучення

- А познайомився з (вони)
 Б відвідав (вони)
 В побачив (він)
 Г любити (вона)

4. До одного й того ж розряду належать усі займенники рядка

- А той, будь-де, чийсь
 Б всякому, кожному, цьому
 В чогось, кому, йому
 Г її, мій, ваш

5. Усі займенники заперечні в рядку

- А ми, йому, вам, його
 Б ніхто, ніякий, ніскільки
 В цей, всякий, кожен, нічого
 Г жодний, свій, вас, ніякий

6. Усі займенники неозначені в рядку

- А десь, хтозна-який, вам, його
 Б ніхто, їхній, ніскільки, дехто
 В хтось, будь-хто, деякий, казна-що
 Г жодний, чийсь, абихто, ніякий

7. Усі займенники вжиті в давальному відмінку в рядку

- А тебе, йому, цим, кожному
 Б нам, стільки, її, ніким
 В його, комусь, цьому
 Г собі, мені, всякій

8. Питальний займенник у родовому відмінку вжито в реченні

- А Чого ви хмуритесь? Я ж не боюся вас – у мене профіль
 Довбуша Олексі...
 Б А де ж твоя могила, мій татусю?
 В Ти ж був людиною, яку могла по імені назвати кожна
 вуличка села!
 Г Кому повім печаль свою, і жах, і горе?

9. Правильне твердження вміщено в рядку

- А Особові займенники змінюються тільки за відмінками, а займенник **він** – ще й за родами.
- Б Питальні займенники **хто, що, скільки** (і відповідні їм відносні) змінюються за родами й відмінками.
- В Займенники **той, цей, такий** змінюються як іменники твердої групи.
- Г Неозначені займенники утворюються від питально-відносних із додаванням префіксів **де-, аби-, будь-, казна-, хтозна-** та суфіксів **-сь, -небудь**.

10. Продовжити фразу: «Заперечні займенники пишуться...» може твердження

- А ... з **ні** разом
- Б ... з **ні** через дефіс
- В ... окремо, якщо між **ні** та займенником, від якого він утворився, уживається прийменник
- Г ... так, як вказано у відповідях А і В

Вправа 230. Пригадайте, які займенники використовуються як **етикетні** в різних відмінкових формах і при звертанні до людини в питальному реченні. Напишіть кілька відповідних речень листа або звернення до офіційної особи, до поважної за віком людини (зокрема в діалозі).

§ 21. ДІЄСЛОВО ЯК ЧАСТИНА МОВИ

Вправа 231. Прочитайте виразно текст пісні Наталії Май. Випишіть слова, які позначають дії. З'ясуйте, у якій формі вони вжиті (за потреби скористайтеся таблицею, поданою після вправи). Запишіть ці слова у їх початковій граматичній формі, поставте до них запитання.

МАМИНА СОРОЧКА

Мені сорочку мама вишивала,
неначе долю хрестиком вела.
Щоб я лихих стежинок не шукала
і до людей привітною була.

«Виконуй, доню, – мама говорила,
закони Божі – істини прості:
не зраджуй землю, що тебе зростила,
не залишай нікого у біді».

Приспів:

А сорочка мамина біла-біла,
а сорочка мамина серцю мила,
а сорочка мамина зігріває,
я її до серденька пригортаю.

Літа неначе птахи пролітають,
вже донечки, як квітки навесні.
Я їм сорочку білу вишиваю,
як вишивала матінка мені.

На тобі сорочечку білу-білу,
на тобі сорочечку серцю милу,
будеш її зраночку зодягати,
буде тебе серденько зігрівати.

Приспів.

Форми дієслова		
початкова форма, неозначена (інфінітив)	формальний її показник – суфікс -ти (або його фонетичний варіант -ть)	<i>навчати, перегорнути, спостерегти, (не) здо- лать (його), забудь (не в змозі я), одягатися, ті- шитися</i>
способові форми	дійсного, умовно- го чи наказового способів	<i>пишу, пишуть, напишу, напишуть, писатиму, буду писати, пиши!, пи- шіть!</i>
особливі форми	дієприкметник і дієприслівник	<i>діючий, стоячий, подола- ний, помитий; роблячи, зігравши, дбаючи, мрію- чи, спікши</i>
безособові форми	безособові діє- слова і форми на но, то	<i>дощить, гримить, вечо- ріє, щемить; написано, сказано, розбито, роз- крито</i>

Вправа 232. Прочитайте текст, випишіть виділені слова. Скажіть, у якому часі – минулому чи теперішньому – описані етапи життя румунського композитора Тудора Флондора.

Тудор Флондор (1862–1908) після закінчення вищої гімназії **навчався** на юридичному факультеті Чернівецького університету і водночас **брав** уроки музики у відомих чеських музикантів Й. Звонічека і А. Гржімалі. **Вів** активне

мистецьке життя краю, **диригував** хорами, оркестрами, **співав** на сцені (мав гарний голос). Протягом 1884–1886 років **навчався** у Віденській консерваторії, **писав** музику. Його основні твори – пісні й романи: «Пісня моряків», «Спить закоханий місяць», «Мисливська пісня» та інші, на вірші М. Емінеску, оперети «Парі», «Селянське весілля», на тексти В. Александри, музика до водевілів...

Т. Флондор неодноразово **обирався** депутатом буковинського сейму та віденського парламенту (*Зі збірника «Буковинські композитори», укладеного А. Плішкою*).

Вправа 233. Доберіть і запишіть точні українські відповідники до румунських дієслів. У дужках вкажіть спосіб дієслів (дійсний, умовний чи наказовий).

(Eu) știu, (ea) va avea, (el) are să vizioneze, (noi) realizăm, (el) transcrie, (noi) vom merge, (voi) ascultați, (ea) rășadește, (noi) aflăm, (el) are să povestească, (el) pornește, (ei) se apropie, (el) observă, (voi) veți hotărî, (eu) promit, (tu) ai să prezinți, (ei) vor vedea, (ele) studiază.

Вправа 234. Запишіть подані у формах минулого часу чоловічого роду дієслова **віз, ніс, стеріг, зберіг, волів, пік** у початковій формі. Зверніть увагу на чергування **о, е з і**. Поєднайте ці форми дієслів з іменниками.

Вправа 235. Скажіть, чи відповідає перелік граматичних форм дієслів порядку, за яким ви вивчали дієслова. Запишіть послідовність граматичного розбору дієслів і наведіть два-три приклади до кожного пункту.

1. Способи дієслів: дійсний, умовний, наказовий. 2. Невизначена форма дієслова. 3. Дієвідміни дієслів: перша і друга. 4. Теперішній, майбутній і минулий часи дієслів.

Вправа 236. Прочитайте текст. Випишіть з нього дієслова і запишіть їх у початковій формі та у формі однини наказового способу. Чи змінили б такі форми тональність звернення до зацікавлених екскурсантів?

Зразок: поспішайте – поспішати – поспішай.

ЛЬВІВ ДО ШОСТОЇ

Якщо Ваш потяг або автобус прибуває до Львова ще до сніданку, не поспішайте засмучуватися, а беріть своїх товаришів і прямуйте на прогулянку, насолоджуючись красою міста,

яке тільки прокидається. А якщо ж ваш живіт наполегливо протестує, то загляньте на сніданок у «Щось цікаве». Тут немає вишуканого та розлогого меню у шкіряній обкладинці, але, повірте, нагодують вас по-домашньому смачно. Цей маленький куточок – справжнісінька галерея просто неба та крамничка художнього скла. Якщо ж ви потрапите в це дивовижне місто ввечері, то матимете можливість почути музику з платівок старого програвача.

Вправа 237. Прочитайте пари дієслів і запишіть до кожної пари точні словосполучення. Чи вдалося досягти належного рівня стилістичної правильності?

Зразок: лічити до **ста** – рахувати **голубів**; приймати **нагороду** – брати **зобов'язання**.

Давати – надавати; отримувати – присвоювати; повинен – має; знаходити – розташовувати; бути – відбуватися.

Доказувати – доводити; поліпшити – покращити; привести – призвести; застерегти – запобігти; зазначити – відзначити.

Усміхатися – посміхатися; слідкувати – стежити; користуватися успіхом – мати успіх; користуватися попитом – мати попит; попадати – потрапляти.

Вправа 238. Прочитайте уважно текст. Замисліться над змістом. Випишіть пов'язані змістом іменники з дієсловами. У дужках до дієслова напишіть усі його граматичні значення, які пам'ятаєте. Зачитайте в класі й виправте помилки. За потреби скористайтесь теоретичним матеріалом за допомогою QR-коду (с. 193).

Зразок: **людина зустрічається;** дійсний спосіб, теперішній час, однина, перша дієвідміна, доконаний вид, присудок.

ГІДНІСТЬ

Є така тонка і ніжна, сильна і мужня, недоторканна і незалежна річ – гідність людської особистості. У житті людина зустрічається з красою і підлістю, радістю і горем; у її житті бувають торжества і години страждання; душу її стрясають всепоглинаюча любов і відчуття мерзенності. Бувають такі повороти і збіги обставин, коли треба відмовлятися від задоволення і піти на жертву в ім'я рідної, близької людини,

особливо блага дітей, треба підвестися силою своїх думок, переконань над почуттями й емоційними поривами.

Усе це вимагає гідність. Треба з гідністю жити, працювати, переживати радість і горе... За найважчих обставин – навіть тоді, коли життя здається неможливим, – не можна переступати ту межу, за якою кінчається владарювання розуму над нашими вчинками і починається темна стихія інстинктів і егоїстичних бажань.

Гідність – це мудра влада тримати себе в руках... Гідність повинна стати суттю твоєї культури (В. Сухомлинський).

У теперішньому і простому майбутньому часі виділяють дві дієвідміни: **I дієвідміна** – дієслова, які в закінченнях 2-ї та 3-ї осіб однини, 1-ї та 2-ї осіб множини мають голосний **е (є)**, а в 3-й особі множини – закінчення **-уть (-ють)** (*хочеш, несеш, гніваєшся, хочуть, несуть, гніваються*);

II дієвідміна – дієслова, які в 2-й і 3-й особах однини, 1-й і 2-й особах множини мають голосний **и (ї)**, а в 3-й особі множини закінчення **-ать (-ять)** (*тривожиш, бачиш, любиш, гоїш – тривожать, бачать, люблять, гоять*).

До жодної дієвідміни не належать дієслова *дати, їсти* і дієслова з архаїчним компонентом **вісти**: *розповісти, відповісти*.

Вправа 239. Запишіть дієслова і провідмінійте їх. За якими ознаками ви визначили I і II дієвідміни?

1. Кликати, натякати, приїхати, сяяти, побагатшати, відкритись, бігти, залишати, вартувати. 2. Завойовувати, омріяти, вибілювати, випробувати, навчати, кричати, сказати, протоптати, встати.

Вправа 240. Перепишіть слова, підкресліть у них букву особового закінчення, яка є показником дієвідміни дієслова, вкажіть дієвідміну. З виділеними дієсловами побудуйте і запишіть речення (форму особи можна змінити).

Зразок: біжиш (II), можемо (I).

Кажемо, знаєш, дозволиш, **бережете**, славимо, досягає, **мрієте**, загойш, здолаєш, долаєте, стережемо, вдаємося, кричите, допомагаєш, **домагаєтесь**, зустрінеш, терпите, любимо, чистимо, сипле, хочемо, споганюєш, ллється, стоїш, **дорожимо**, ловиш, клеплеш (клепаєш), ляжете.

Вправа 241. Прочитайте речення, випишіть з них у колонку румунські форми дієслів, перекладіть їх українською мовою. Визначте, до якої дієвідміни належать дієслова в мові румунській і мові українській. Якого висновку за своїми спостереженнями можете дійти? Чи важливо це для перекладацької справи? А що особливо важливо знати перекладачеві про дієслова в цих двох мовах?

1. Voi fi bătrân și singur, voi fi murit de mult (*M. Eminescu*). 2. Greu vei fi clădit tu, mamă, casa noastră cea de lut (*Gr. Vieru*). 3. A fi patriot nu e un merit, e o datorie. Numai cine nu socoate iubirea de țară drept o datorie e în stare să se laude cu ea (*G. Topârceanu*). 4. Mâine va avea loc acordarea de premii elevilor. 5. Așa-i când tace cocoșul lăsând să cânte găina (*B. P. Hasdeu*). 6. Trăind și nemurind, ai să vezi cine sunt eu (*I. Creangă*). 7. Muștrarea nu mă oprește de a trăi cum pot (*V. Alecsandri*). 8. Murgul scutură din coamă, zboară vesel, fuge sprinten (*B. P. Hasdeu*). 9. Primăvara ziua crește, însă noaptea e tot lungă (*Al. Macedonski*). 10. Eu știu a tăcea când visul a murit (*T. Arghezi*).

Повторіть правила «Чергування приголосних в особових формах дієслова», перейшовши за QR-кодом:

Вправа 242. Запишіть дієслова в початковій формі й допишіть до них форму 1-ї особи однини теперішнього часу. Які звукові зміни відбулися в цих словах при зміні форми? Допишіть п'ять своїх прикладів таких дієслів у формі, яку запропоновано.

Возити, водити, ладити, ходити, сходити, могти, їздити, вимостити, зв'язати, чистити.

Вправа 243. Наведіть по п'ять прикладів дієслів а) доконаного, б) недоконаного виду, пригадавши, що дієслова доконаного виду називають завершену, обмежену в часі дію та відповідають на запитання *що зробити? що зроблю? що зробив? що зробивши?*, а дієслова недоконаного виду називають незавершену, не обмежену в часі дію без вказівки на її закінчення, й відповідають на питання *що робити? що робимо? що робив? що робитиму? що роблячи?*

Зразок: поспілкуватися, поспілкувавшись (док. вид), спілкуватися, спілкуємось, спілкуватимусь (недок. вид).

Вправа 244. I. Напишіть спогад про свій відпочинок минулого літа (12 речень), використавши в кожному реченні одне-два дієслова теперішнього, майбутнього чи минулого часу, а також дієслова умовного способу. II. Розкажіть, чи поглибилася ваша загальнокультурна компетентність і компетентність інформаційно-комунікативна після відпочинку.

Вправа 245. Прочитайте слова. Як називають ці форми дієслова, яка їх стилістична роль? Поміркуйте і доведіть на прикладі трьох-чотирьох речень.

Сказано, зроблено, згадано, виміряно, задумано, придбано, збито, зайнято, перевернуто, зігріто, сповито.

Вправа 246. Прочитайте текст-зізнання і поетичний текст викладача-мистецтвознавця Анатолія Добрянського. Випишіть з них (за своїм вибором) дієслова і використайте їх для створення власних речень. Визначте синтаксичну роль іменника і відповідного дієслова, тобто вкажіть підмет і присудок.

1. «...Я задихаюсь від лютого безсилля перечитати все, що приношу з книгарень, або ж хоча б ґрунтовно переглянути нові книги. Вони дивляться на мене з полиць, як закляті вороги, аж поки я не познайомлюся з ними».

2. Помахують крилами стомлено-стомлено

південні вітри з відлигами,

усі мої дні заповнені

лиш музикою і книгами.

Класичні стрункі мелодії

буденні наспіви змінюють.

О, скільки то є в природі їх,

що радість ясну випромінюють!

Озався снігур за хатою,

а ось за шибками віконними

із стріхи дзвіночки капають

криштальними передзвонами.

Сокири дзвенять над зрубами,

розтягає гармонію

і небо блакитними трубами

вінчає земну симфонію.

Виконайте тестові завдання з теми «Дієслово», перейшовши за QR-кодом:

§ 22. ДІЄПРИКМЕТНИК І ДІЄПРИСЛІВНИК ЯК ОСОБЛИВІ ФОРМИ ДІЄСЛОВА

Значення дії може в українській мові поєднуватися з означальним чи обставинним значенням. Як наслідок утворюються особливі форми дієслова: **дієприкметник** або **дієприслівник**.

Вправа 247. Прочитайте слова і поясніть, особливою формою якої частини мови називають ці слова і чому. На які запитання відповідають ці слова?

Написаний, намальований, зібраний, побілілий, розквітлий, квітучий, зачарований, освітлений, керований, промерзлий, знайдений, працюючий, змоклий, початий, пережитий.

Вправа 248. Запишіть слова з вправи 247 у формах жіночого і середнього роду й у формі множини. Які запитання ставимо до цих слів? Поєднайте їх з іменниками відповідного роду і числа.

Зразок: зачарований ліс; зачарована (музикою) дівчина; зачароване (кішечкою) дитя; зачаровані (горами) туристи.

Вправа 249. **I.** Прочитайте речення, випишіть з них дієприкметники у дві групи: 1) ті, що виражають ознаку за дією, яку предмет виконує; 2) ті, що виражають ознаку, спрямовану на предмет. **II.** Прочитайте й осмисліть таблицю, надпишіть над кожним дієприкметником у вправі його стан: активний чи пасивний.

1. Списані зошити Георгій зберігає ще від початку десятого класу. 2. Зламана гілка калини наче плакала на землі. 3. Несподівано принесений циклоном буревій зашкочив нам піти в гори. 4. Придбані для школи комп'ютери надані класам, учні яких почали вивчати інформатику. 5. Залиті сонцем пляжі були заповнені відпочивальниками. 6. Засаджений молодими деревцями пагорб виглядає як дитсадок. 7. Людина народжена для щастя. 8. Зачаровані музикою скрипаля одинадцятикласники не поспішали продовжувати свою екскурсію. 9. Завантажені підготовкою до ЗНО одинадцятикласники все ж взяли участь у театральному вечорі.

	Активні дієприкметники		Пасивні дієприкметники
	вказують на ознаку предмета, зумовлену дією того самого предмета		вказують на ознаку предмета, зумовлену дією іншого предмета, або на ознаку предмета за дією, спрямованою на цей предмет
Час	теперішній час	минулий час	минулий час
Вид	недоконаний вид	доконаний вид	доконаний і недоконаний вид
Суфікси	-уч- (-юч-), -ач- (-яч-)	-л-	-н-, -ен-, -т-
Приклади	<i>лежачий, сидячий, стогну-чий, знаючий</i>	<i>зітлілий, спраглий, зболілий, зів'ялий</i>	<i>написаний, спалений, обговорюваний, розбитий, зігрітий, розвинений</i>

Вправа 250. Прочитайте текст, знайдіть у ньому активні дієприкметники (вони виражають ознаку предмета за його дією). Доведіть, що такі дієприкметники мають форми теперішнього і минулого часу (наприклад: *гарцюючий кінь, пожевклий стел*).

Я пішов зустрічати сестру до околиць села. Хотів першим зустріти її і привітати зі вступом до омріяного університету. Пожовкла трава стелилася килимком, а достигла кукурудза дарувала аромат стиглості. Хоч би швидше прибув той автобус! Пережиті хвилини змінювалися вимріяними планами опіки молодшої сестрички в новому для неї місті. Пережита перед очікуванням результатів вступу тривога віддалилась... Зате вселилась переконлива впевненість, що я, як старший брат, причетний до освітянської долі сестрички.

А ось і очікуваний автобус! Еврика! Йду зустрічати! (З журналу).

Вправа 251. Завершіть і запишіть речення з пасивними дієприкметниками (вони виражають ознаку предмета за дією, яка зумовлена дією іншого предмета над названим). Визначте синтаксичну роль дієприкметників.

1. Посіяна в сухий ґрунт 2. ... давно створений історичний роман. 3. Зрубані старі сосни 4. ... були збудовані

майстерно. 5. Вислухане завчасно застереження ... 6. ... створений, безумовно, у давні часи, й донині прекрасний.

Вправа 252. I. Утворіть і запишіть дієприкметники від поданих дієслів. II. Виділені дієслова випишіть окремим рядком. Утворіть від них дієприкметники, які мають варіанти, форми (наприклад: *замкнений – замкнутий*).

Розвинути, повернути, замкнути, **усунути**, **кинути**, **коло́ти**, **поро́ти**, молоти, варити, вразити, дарувати, копіювати, погасити, запрягти, **замкнути**, засидіти, вигоїти.

Вправа 253. Побудуйте сім речень з дієприкметниковими зворотами (дієприкметник + залежні від нього слова).

Вправа 254. Запишіть дієслова неозначеної форми і допишіть до них форми дієприкметників, скориставшись довідкою.

Зразок: змити – зми + тий (*активний стан, минулий час*), проспівати – проспів + аний (*пасивний стан, минулий час*).

Мобілізувати, зростати, організувати, перетворити, працювати, нависнути, почорніти, сховати, пофарбувати, створити, помічати.

Довідка: *активний стан, теперішній час:* на **-чий (-а; -е)**; *минулий час:* на **-лий (-а; -е)**; *пасивний стан, минулий час:* на **-ний (-а; -е), (-аний; -яний; -ений; -ений; -ований; -йований; -ьований; -уваний; -юваний)**, на **-тий (-а; -е)**.

Вправа 255. Поясніть, чому дієприкметник називають особливою формою дієслова. У чому полягає ця особливість? Своє пояснення доведіть реченнями з дієприкметником пасивного стану і з дієприкметником активного стану.

Вправа 256. Скажіть, чи є в румунській мові дієприкметникові форми. Як у румунській мові можна передати ознаку предмета за його дією й ознаку предмета за дією, зумовленою іншим предметом на цю дію. Напишіть кілька речень, щоб проілюструвати, як відбувається пояснення такої дії.

Вправа 257. Перекладіть (усно) подані речення румунською мовою і поясніть, як перекладаємо дієприкметники разом із залежними від них словами. Поясніть розділові знаки.

1. Утомлена щоденними довгими переходами, туристична група мріяла про базу відпочинку. 2. Щойно натягнута струна співала якимсь новим високим звуком. 3. Він був

засмаглий і від того здавався старшим. 4. Листок останній, зірваний упертим вітром, повис у повітрі. 5. Вони знайшли б і серед ночі цю добре втоптану стежину. 6. Сонце здавалося нам розколотим на шматки. 7. Стелиться туман понад річкою, затиснутий її високими берегами. 8. Чому ти, залюблений у пісню, не навчив співати свого сина?

Вправа 258. Прочитайте текст. Випишіть з нього речення з дієприкметниковими зворотами, поясніть їх змістову роль. Які ще неособові форми, крім дієприкметника, є в цьому тексті?

То був рідкісний для нашого краю пес – хаскі. Звичклий до снігів і морозів, він недобре почував себе в дощову погоду. Знаючи це, ми не звернули увагу на клубочок шерсті, що, до половини сховавши себе в опалі листя, почорнілий від глини, стогнав.

Придивившись, упізнали сусідського улюбленця. Як до нього підійти? Адже такі собаки не приютлюють.

Навислий над землею осінній дощ, мальовані ним озерця на листі, і людині настрій псує.

Вирішили зателефонувати господареві. Прибіг. Почате ним обурення, що пес посмів утекти з подвір'я, ми легко зупинили, сказавши: «Другові дарована ласка – це бальзам у власній душі».

Пригадайте теоретичний матеріал з теми «Безособові форми на **-но**, **-то**» за допомогою QR-коду (с. 213).

Вправа 259. Перепишіть вірш, визначте синтаксичну роль дієслів, ужитих у ньому. Чи є в тексті дієслівні безособові форми на **-но**, **-то**? Якщо так, то з'ясуйте, як вони утворились.

Прийду і скажу:
оце і все,
зібрано чемодани,
фіранки на вікнах зібрано
і зітерті сліди. Усе.
Зосталось глянути у вічі
так,
щоб не бризнуло сльозою.

Зосталось мовить «прощай»
так,
щоб не зойкнуло серце.
Зосталось шепнути «прости»
так,
аби стало сил піти.

К. Міщенко

Вправа 260. Прочитайте текст і з'ясуйте, що спільного між виділеними словами і дієсловами як частиною мови. Якою формою дієслова є ці слова.

КНЯЗЬ СВЯТОСЛАВ

«Літописець оповідає: князь Святослав ходив легко, як барс, – сказала Уляна, звертаючись до учнів. – Він ніколи не брав у походи ні возів, ні м'яса не варив, але, **покраявши** яловичину, пік на жару. Ні намету не мав, ні постелі й ніколи не рушав на ворогів, не **оголосивши** війни. Благородний і простосердечний слов'янин, він завжди попереджав про свій похід: “Хочу йти на Ви”. Він виріс тут, де й ми. Ось там за горою, у Вишгороді, жила його мати Ольга. Ось тут за вікном стоїть Троянова хата, паслись його коні тисячі років тому...»

Уляна зробила невелику паузу, **тамуючи** хвилювання. Клас слухав, **не спускаючи** з неї очей. Було так тихо, що, здавалося, чути рух крові в серці (За О. Довженком).

Ольжин град (макет). Історичний музей у Вишгороді

Творення дієприслівників

Дієприслівники недоконаного виду утворюють від основи дієслова теперішнього часу за допомогою суфіксів **-учи, -ючи, -ачи, -ячи**: *несучи, читаючи, бачачи, люблячи*.

Дієприслівники доконаного виду утворюють від основи неозначеної форми дієслова за допомогою суфіксів **-вши, -ши**: *добігши, написавши*. Дієприслівники потрібно відрізняти від однозвучних з ними дієприкметників у формі називного відмінка множини: *А ми лежачі, як сніг поспулі. – Лінивий сидячи спить, а лежачи робить* (Народна творчість).

Вправа 261. Утворіть і запишіть чотири речення з дієприкметниковими зворотами і чотири речення зі зворотами дієприслівниковими. Поясніть відмінність синтаксичної ролі цих зворотів у реченнях. На які запитання відповідають дієприкметники і на які дієприслівники?

Вправа 262. З'ясуйте, від основи яких дієслів, якого часу, числа, якого дієвідмінювання, виду (доконаного чи недоконаного) утворені ці дієприслівники.

1. Писати – пишучи; написати – написавши; купити – купивши; купувати – купуючи; принести – принісши; нести – нісши; спекти – спікши.

2. Зробити – зробивши; робити – роблячи; бігти – біжучи; прибігти – прибігши; одягати – одягаючи; одягнутись – одягаючись; нести – несучи.

3. Узяти – узявши; брати – беручи; вставати – встаючи; встати – вставши; одягнути – одягнувши; мити – миючи; летіти – летючи.

Вправа 263. Поясніть на прикладах, від чого залежить використання суфіксів **-учи (-ючи), -ачи (-ячи), -ши (-вши)** при творенні форм дієприслівника. Наведіть по два-три приклади.

Вправа 264. I. Прочитайте текст. Випишіть виділені слова, утворіть з них форми дієприслівників теперішнього часу. II. Випишіть для себе і знайдіть у словнику переклад слів **урвище, громада, нуртувати, ненаситець** румунською мовою.

КОЗАЦЬКОМУ РОДУ НЕМА ПЕРЕВОДУ

Над урвищем, над берегом Славути, над скелями порога
Ненаситця завмер у думній думі вершник...

Усе там ревло вниз,
стогнало, ринуло поміж
громадям, а той не-
зрушний козарлюга зда-
вався чи не витесаним з
каменю порогів.

Раптом, **торкнув-
шись** вороного білогрив-
ця, козак, ніби **оживши**,
рушив через біснувату
воду навпростець, на
лівий берег і, **поплив-
ши** конем через вир,

О. Васякін. Козак Кривий Ріг

вирвавшись Дніпром на простір Низу, кипів і нуртував між чорним камінюччям, звідкіль не поверталось живим ніщо живе... *(Переказано за текстом О. Єльченка).*

Вправа 265. Випишіть з цікавого для вас художнього твору п'ять речень з дієприкметниковими і п'ять з дієприслівниковими зворотами. Висловіть своє розуміння ролі цих граматичних одиниць у сприйнятті змісту читаного (або вже прочитаного) тексту.

Вправа 266. Перекладіть (усно) речення румунською мовою, поясніть особливості перекладу дієприслівникових зворотів. На що треба звертати увагу при перекладі?

1. Відповідаючи на запитання, учні намагалися не говорити словами з підручника. 2. А ми, згадавши про попередню домовленість з турбазою, поспішили на вранішній автобус. 3. Тим часом, долаючи почуття сорому за недотримане слово, вона підходила до знайомого будинку. 4. І дівчина, повіривши у свою щасливу долю, їхала за хлопцем у чуже для неї село. 5. Чи ж я тобі, друже, зла бажала, розкривши очі на її зрадливість?

Вправа 267. Напишіть розповідь (15 речень) про вашу улюблену пору року, про улюблені заняття і сплановані задуми, використавши три дієприслівники теперішнього часу і три минулого часу. Як вони увиразнили ваш текст?

Виконайте тестові завдання з теми «Особливі форми дієслова», перейшовши за QR-кодом:

§ 23. ПРИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

Вправа 268. Прочитайте текст, выпишіть з нього виділені слова разом зі словами, що пов'язані з виділеними граматично. Дайте визначення виділених слів і назвіть, якою частиною мови є слова, пов'язані з виділеними.

СПОГАД

Донині пригадую, як шеміло серце, коли покидала рідний дім. **Відтоді** минули роки, а **все одно** виникає відчуття провини, що не сфотографувала дитячого кубельця, у якому **вперше** стала на ноги, ведена мамою. «**Нащо** так побивати-

ся, пам'ять мучити?» – дратувалася бабуса. І **недарма** вона мене заспокоювала.

Виникла в мене ідея попросити колишнього однокласника, а нині художника, описати батьківську хату з мальованими вікнами. «**Заразом** увесь дім тобі змалювати? – запитав. – Давай опишу тобі стежку, хвіртку, поряд мальви, поріг до східців і відчинені двері... От і ходитимеш, коли згадуватимеш дитинство. Пора дорослішати **потроху!**»

Тим часом повернувся бабусин брат з Канади. І – (о диво!) привіз кілька родинних альбомів. Фото нашого рідного дому також (*З журналу*).

В. Федоров. З любов'ю до Батьківщини

Вправа 269. Доберіть і запишіть по два приклади прислівників, які відповідають на запитання *як? де? звідки? наскільки? куди? якою мірою? доки? відколи? яким способом? яким чином?*

Вправа 270. Створіть п'ять речень з різними прислівниками, поставте до них запитання й усно поясніть, яким членом речення є прислівники.

Вправа 271. І. Запишіть у колонку по два приклади прислівників за: розрядом (означальні, кількісно-означальні, кількості та міри, способу, місця, часу, мети, причини); ступенем порівняння (вищий і найвищий – проста і складена форми). **ІІ.** Від яких прислівників ступені порівняння не утворюються? Як утворюється проста форма прислівника; наведіть приклади.

Вправа 272. Опрацюйте таблицю. Запишіть власні приклади прислівників і в дужках до кожного вкажіть, яким сполученням прислівник утворений.

Зразок: *дотепер* (прийменник з прислівником); *вбік* (прийменник з іменником); *заново* (сполучник із прислівником); *надвоє* (прийменник+числівник); *за що* (прийменник із займенником); *завдовжки* (сполучення кількох прийменників з будь-якою частиною мови); *босоніж* (з кількох основ); *абияк* (сполучення часток).

Разом пишемо прислівники			
утворені сполученням прийменників з іменниками, прикметниками, числівниками, займенниками, прислівниками	утворені сполученням кількох прийменників з будь-якою частиною мови	утворені з кількох основ (із прийменником чи без нього)	утворені сполученням часток аби-, де-, -сь, ані-, як-, чи-, що- з різними частинами мови
<i>безвісти, довкола, зрештою, вручну; віддавна, напевне, помалу, сповна; уперше, надвоє, учотирьох, водно; внічию, втім, нащо, передусім; віднині, дотепер, отак</i>	<i>завбільшки, знадвору, завчасу, навкруги, навпаки, навтікача, позавчора, навприсядки, навскач, тимчасово</i>	<i>босоніж, водночас, горілиць, ліворуч, мимо волі, мимохідь, мимохіть, насамперед, обабіч, очевидно, повсякчас, стрімголов, чимраз</i>	<i>абикуди, абияк, дедалі, деінде, звідкись, якось, аніскільки, анітрохи, якомога, якось, чимало, щодня, щосили, щоправда</i>

Через дефіс пишемо прислівники		
утворені від прикметників, числівників, займенників за допомогою прийменника по та суфіксів -е, -и, -ому, -ему, -ему, -ки	утворені за допомогою часток будь-, небудь, казна-, хтозна-, бозна-, -то, -от, -таки	утворені повторенням слова чи основи, синонімів чи антонімів
<i>по-перше, по-друге, по-третє; по-батьківському, по-моєму, по-людськи, по-материнськи, по-сусідськи</i>	<i>будь-де, коли-небудь, казна-звідки, бозна-як, так-то, все-таки</i>	<i>далеко-далеко, ледве-ледве, вряди-годи, десь-інде, сяк-так, тишком-нишком, часто-густо</i>

Запам'ятайте прислівники, які пишемо з двома дефісами: *віч-на-віч, усього-на-всього, де-не-де, коли-не-коли, будь-що-будь, пліч-о-пліч, як-не-як, хоч-не-хоч*.

Запам'ятайте написання ще й таких слів: *до чого, за віщо, за що, по-латині, на-гора*.

Завчіть прислівникові сполуки, які стоять у різних відмінках з прийменниками і пишуться окремо: *від ранку до вечора, з боку на бік, з дня на день, з краю в край, з року в рік, з роду в рід, день у день, один в один, раз у раз, рука в руку, крок за кроком, ніч крізь ніч*.

Окремо пишемо прислівникові сполуки

утворені з прийменника та іменника, який зберігає конкретне лексичне значення та граматичну форму, між ними можна вставити означення	утворені від прийменника з прикметником чоловічого роду або прийменника по зі збірним числівником	утворені від двох слів, які вжиті в різних відмінках
<i>без (мого) відома, до (моєї) вподоби, до (твого) лиця, до (твого) смаку, на (наше) щастя, на (мій) жал</i>	<i>в цілому, в основному, по двоє, по троє, по четверо</i>	<i>кінець кінцем, сама самотою, одним одна</i>

Увага! Розрізняйте **прислівники** (прийменник, частка + різні частини мови), які **пишемо разом**, і прийменники та частки, які **пишемо окремо** з різними частинами мови: *бережи здоров'я замолоду і за молоду маму*.

Вправа 273. Випишіть з українського правопису або з електронних ресурсів прислівники, яких ви дотепер не знали. З'ясуйте їх значення.

Вправа 274. I. Запишіть прислівники (словосполуки) прийменника та іменника, виправивши помилки. Усно поясніть написання.

Без кінця, безкраю, без пуття, в міру, в обріз, докраю, допня, довподоби, з краю в край, навіку, на ніщо, увісні, у стократ, за дня, безліку, без жалю, до пари, на весні, за світла.

II. Запишіть прислівники, утворені від прикметників і займенників за допомогою прийменника **по** та закінчення **-ому** або **(-к)и**, виправивши помилки.

По-українськи (і: по-українському), по латині, по своєму, по-братньому, по іншому, по-сусідському, по людськи, по братерськи, по-бойовому, погосподарськи, по-нашому.

III. Поясніть будову словосполук і запам'ятайте їх написання.

1. Один в один, раз у раз, з дня на день, рік у рік, час від часу, з боку на бік, по двоє, по троє, по десятеро.

2. Уряди-годи, десь-інде, десь-колись, десь-інколи, сяк-так.

3. Будь-що-будь, коли-не-коли, ледве-ледве, пліч-о-пліч, хоч-не-хоч, як-не-як.

Вправа 275. Сформулюйте вичерпно визначення прислівника як члена речення (перелічіть усі властиві йому ознаки). Наведіть чотири приклади речень – ілюстрацій до вашого визначення.

Вправа 276. Напишіть текст-опис (десять речень) своїх вражень від поїздки на далеку відстань сучасним або давнім видом транспорту. Перекажіть цікаві або неочікувані враження. Використайте доцільні прислівники. Поясніть їх правопис.

Вправа 277. Виконайте письмово завдання з теми «Прислівник».

1. Знайдіть якісно-означальні прислівники, випишіть їх, утворіть від них вищий і найвищий ступені порівняння. З одним утвореним із дібраних прислівників у їх вищому ступені порівняння складіть речення:

А глибоко, ясно, зовні, надовго, значно, вузько;

Б дотепер, низько, погано, вголос, мало, насамперед;

В знизу, цікаво, понині, ближче, мовчки, високо;

Г важко, згори, знадвору, тепло, повсюди, широко.

2. Випишіть окремо прислівники місця, часу, мети. З одним із прислівників кожної групи утворіть речення. Яку синтаксичну роль виконують ці прислівники?

Навколо, щосили, анітрохи, навмисне, ніколи, наперекір, сьогодні, вранці, на зло, добре, весело, дуже, розумно, уночі, додому, усімох, управно, десь, там, звідти.

3. Випишіть окремо прислівники якісно-означальні, кількісно-означальні та способу дії. З одним із прислівників кожної групи створіть і запишіть речення.

Упевнено, багато, вчора, трохи, сюди, навмисне, тихо, надзвичайно, вголос, знизу, назирці, нашвидкуруч, завтра, дуже, яскраво, сумно, там, тоді, наперекір, двічі.

4. Запишіть прислівники, знявши ризику.

Аби/як, кінець/кінцем, по/дружньому, до/тепер, як/не/як, з/діда/прадіда, колн/небудь, хтозна/як, в/до/світа, де/колн, по/третє, від/

давна, с/під/лоба, що/дня, ані/як, з/роду/віку, ялось/то, куди/таки, мало/по/малу, ні/звідки, за/одно, віч/на/віч, будь/що/, за/багато, по/де/куди, раз/у/раз, ані/трохи, будь/коли.

5. Запишіть слова, вставляючи пропущені букви.

Натхне..о, попідвіко..ю, зра..я, невинправа..о, стурбова..о, від-да..о, щоде..о, зваже..о, повсякде..о, стривоже..о, засмуче..о, со..о, життєдай..о, бездога..о, невпевне..о, непрнхова..о, сумлі..о, зако..о, закоха..о, осмисле..о.

6. Виконайте одне із завдань (на ваш вибір).

Створіть текст (п'ять-сім речень) про необхідність турботи про сад (город), використавши три-чотири прислівники способу дії.

Створіть опис (шість-вісім речень) однієї зі своїх подорожей, використавши два-три прислівники місця.

Напишіть, використавши три-чотири прислівники різних розрядів за значенням, роздум (шість-вісім речень) про те, як ви будете реалізовувати свої улюблені види діяльності.

Напишіть розповідь (шість-сім речень) про значення для вас духовного храму. Використайте прислівники міри, ступеня і мети.

§ 24. СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ. ВИГУК

Прийменник

Прийменником називається службова частина мови, яка разом з відмінковими закінченнями іменників або займенників (при іменах) служить для вираження підрядних зв'язків між словами в реченні. Наприклад: *Ластівка щебече **під** моєю **стріхою**, **з** вечора **до** ранку човником снує* (М. Ткач). У цьому реченні прийменник **під** з іменником в орудному відмінку *стріхою* виражає значення місця, а прийменники **з** і **до** з іменниками — значення часу, точніше, проміжку часу. Без прийменників речення не мало б змісту.

Усі прийменники стоять перед іменниками (займенниками) і пишемо їх окремо.

Вправа 278. Прочитайте текст. Випишіть прийменники разом з іменниками в непрямих відмінках (Р. в.; Д. в.; Зн. в.; О. в.; М. в.). Доведіть, що від прийменника залежить граматичне значення (яке саме?) слова в реченні та словосполученні.

ЖІНКА-МИТЕЦЬ

Г. Кальченко.
Леся Українка

З-поміж тих високоталановитих жінок, які працювали в нашій культурі, постать Галини Кальченко одна з найпоетичніших.

Любов наснажувала її творчість, з любові виникали чудові образи то композитора Леонтовича, то Нечуя-Левицького, і, нарешті, вінець мистецького злету скульптури – образ Лесі Українки, чия поезія упродовж багатьох літ супроводила Галину Кальченко як сила заповітна, як її нетьмарна духовна зоря.

Щоранку, коли погляд ваш затримується на пам'ятникові Лесі Українки в Києві, чи коли ви зупиняєтесь в алеї придніпровського парку перед бронзовою постаттю Марії Заньковецької, неминуче, мабуть, подумається вам, що в цих прекрасних образах щось і від неї самої, від авторки, від натхненної жінки-митця Галини Кальченко (*Олесь Гончар*).

Пригадайте теоретичний матеріал з теми «Прийменник» за допомогою QR-коду (с. 230).

Вправа 279. I. Запишіть прийменники за такими групами: первинні прості, первинні складені, вторинні прості. II. Прийменники за походженням (способом творення) ще називають похідними або непохідними. Чому така назва? Наведіть приклади і підтвердіть назву.

У (в), для, серед, на, задля, з-під, з-посеред, окрім, напередодні, під кінець, у разі, услід, щодо, кінець, між, через, під, зі, із, проміж, край, протягом, назустріч.

Вправа 280. Прочитайте речення. Поясніть, чи лише іменник як частина мови набуває разом із прийменниками відповідного граматичного значення в реченні та словосполученні, чи ще якісь слова можуть набувати таких значень? Які? Чому прийменник має таку назву?

1. У мене сьогодні зустріч з однокласниками, з якими навчалися в дев'ятому класі. 2. Вистава у філармонії почнеться за десять десятя. 3. З вас виростуть гарні й мудрі люди. 4. Із-за гори та з-за крутої ясне сонце випливало. 5. Під час підготовки до ЗНО дуже важливо скласти раціональний графік роботи. 6. Наприкінці семестру хочеться відпочити на повітрі. 7. Через рік ви вже будете студентами. 8. До центру столиці не дуже близько.

Вправа 281. Побудуйте і запишіть по два речення з прийменниками, які в поєднанні з 1) іменником, 2) займенником, 3) числівником виражають такі значення: рух, місце, час зустрічі, причину якоїсь події, мету, засіб дії.

Вправа 282. Поведіть діалог про перспективу обрання майбутньої спеціальності (не менше шести реплік кожен), використавши у своїх фразах не менше чотирьох прийменників (**напередодні, щодо, окрім, упродовж, замість, під час, у разі, щодо, наприкінці**).

Вправа 283. Запишіть прийменники, виправивши помилки.

Щодо, навпроти, із під, на, уздовж, за для, в напрямі, підчас, знагоди, з метою, поза, по під, з поза, уперек, коло, край, на вколо, обабіч, по між, поперед, слідом за, що ж до, уразі, посеред, унаслідок, замість.

Вправа 284. Дайте усно відповіді на запитання.

1. Разом з якою частиною мови прийменник виконує роль члена речення? Наведіть приклад.

2. Від чого утворюються складні прийменники? Наведіть три-чотири приклади.

3. Чи виконує прийменник роль члена речення, якщо він поєднаний з невідмінюваним іменником? Доведіть свою тезу прикладом.

Сполучник

Вправа 285. Прочитайте текст і поясніть, яку роль у реченнях виконують виділені змістові одиниці. До яких частин мови належать виділені одиниці?

ПИСАНИЙ КАМІНЬ

На Гуцульщині кожна ґруня, полонина, плай, потічок, печера, звір, мають свою наукову назву, а з нею історію і ле-

генду. Отож і скелю над Чорним Черемошем віддалік гірського села Криворівні величають Писаний Камінь. Чудова тут місцина! Можна годинами милуватися горами **і** особливо в час, коли полонини вкриваються червоно-білими полотнами. То зацвітають маки **й** ромен. А ще слухати невтомну мелодію Чорного Черемоша. Цей чарівний куточок любимо **не тільки** ми – він був давно улюбленим місцем **також** Івана Франка. Письменник приходив сюди з дітьми **або** сам. Тоді клав на коліна зошит **і** щось писав. **Або**, підперши рукою підборіддя, довго дивився у мрійну долину, **не тільки** на Черемош.

На цій скелі, як і всі, хто побував тут, знають залишений автограф великого Каменяра... (За В. Вільним).

Вправа 286. Створіть речення зі сполучниками. Усно назвіть групи сполучників за значеннями (за функцією): єднальні, протиставні, розділові, підрядності. За потреби скористайтесь таблицею.

1. І (й), також, і...і, не тільки (не лише)... а, й. 2. Але, зате, усе ж. 3. Або, чи, не то...не то. 4. Що, щоб, для того щоб, незважаючи на те що.

За значенням (за функцією) сполучники поділяють на	
сполучники сурядності – з'єднують однорідні члени речення або рівноправні речення	сполучники підрядності – приєднують підрядну частину речення до головної
єднальні: <i>і (й), та</i> (в значенні <i>і</i>), <i>також, і...і, ні...ні; як...так, не тільки (не лише... а й</i>	з'ясувальні: <i>що, як, щоб</i>
	міри і ступеня: <i>аж, що, що й</i>
протиставні: <i>а, але, та</i> (в значенні <i>але</i>), <i>зате, проте, однак, усе ж</i>	наслідку: <i>так що</i>
	часові: <i>як, коли, щойно, після того як, тимчасом як</i>
розділові: <i>або, чи, або...або, чи...чи, то...то, не то... не то, чи то... чи то</i>	порівняльні: <i>мов, немов, наче, неначебто, ніби, гейби</i> (архаїчний)
	причинові: <i>бо, тому що, через те що</i>
	допустові: <i>дарма що, незважаючи на те що, хоч...але</i>
	мети: <i>для того щоб, аби</i> (розм.)
	умови: <i>якщо, якби, коли б</i>
	пояснювальні: <i>тобто, або, а саме, як-от</i>

Вправа 287. I. Запишіть по три приклади сполучників за їх будовою (прості, складні, складені). II. Уведіть у свої три речення по одному зі записаних сполучників.

Вправа 288. Пригадайте правила правопису сполучників і наведіть якнайбільше з пригаданих вами прикладів до кожного правила.

Правила: I. Окремо пишемо 1) сполучники з частками **б, би, ж, же**; 2) складені сполучники (наприклад: **для того щоб**). II. Разом пишемо: складні сполучники з частками або прийменниками (наприклад: **отож-бо, тільки-но...**; винятки: **мовбито, начебто, тобто, цебто**).

Пригадайте теоретичний матеріал з теми «Правопис сполучників» за допомогою QR-коду (с. 236–237).

Вправа 289. Поясніть, як ви розумієте таке положення: «Сполучне слово приєднує підрядне речення і водночас є членом підрядного речення. Сполучні слова відповідають на запитання, а сполучники ні». Доведіть це прикладами речень.

1. Треба у воду лізти, якщо хочеш рибку з'їсти. 2. Коли б то все, що ви говорили, справдилося. 3. Я не можу розраховувати на вас, тому що у вас своїх клопотів чимало.

Вправа 290. Доведіть на прикладах речень, що лише три слова: **що, коли, як** можуть бути і сполучниками, і сполучними словами.

1. Що буде, коли снігу прибуде? 2. Що тобі відомо про дату контрольної роботи? 3. Я знаю, що знаю мало. 4. Як тобі подобається? 5. Як можна так помилитися? 6. Скажи, коли прийдеш. 7. Коли ви подорослішаєте?

Вправа 291. Перепишіть речення, замінюючи, де можливо, сполучник на його синонім такої ж функції або значення.

Зразок: Я прийшов, **бо** обіцяв взяти участь у конкурсі. – Я прийшов, **тому що** обіцяв взяти участь у конкурсі.

1. Мама й досі хвилюється, коли я затримуюсь допізна у школі. 2. Треба подбати, щоб розуміння ролі мови було сві-

доме. 3. Мені сумно тому, що весело тобі. 4. Щасливий син, який сягнув вершин. 5. У липні на дворі пусто, зате в полі густо. 6. Не зате вовка б'ють, що сірий, а за те, що вівцю з'їв. 7. Як би не біг, а від долі не втечеш.

Вправа 292. Прочитайте визначення сполучних слів. На підставі власних прикладів поясніть, як розмежовувати в реченнях ці групи.

Сполучні слова – це займенникові слова, які виконують функції сполучників, позначаючи залежність підрядної частини у складнопідрядному реченні та члена речення у складі підрядних частин; займенникові та прикметникові слова **який, котрий, чий, де, куди, звідки, коли, чому, навіщо**; займенникові прислівники; займенникові іменники **хто, що**; займенниковий числівник **скільки**.

Частка

Вправа 293. I. Ознайомтеся з інформацією про особливі словоформи **частки** за «Енциклопедією української мови».

Частка як термін з'явилася 1926 року і була калькою, тобто переназвою слова *partikula*. Частка надає словам чи реченням додаткових смислових відтінків, емоційно-експресивних значень.

II. Скажіть, чи відомий цей термін мові румунській, чи використовується щось споріднене з часткою для створення смислових відтінків, емоційно-експресивних значень у румунських реченнях.

Вправа 294. Прочитайте текст, назвіть, якою частиною мови є кожне слово. Які є частки в цьому тексті? За потреби скористайтесь таблицею.

Слова вмирають? Блякнуть? Ні, не блякнуть!
 Іще століття перед нами вклякнуть...
 Розведені на кривді і крові,
 є храми і живі, і неживі...
 Чи слово тільки виросло з любові?
 Світися, правдо, в батьківському слові!
 Нехай те слово, слово золоте,
 печалиться, сміється – і цвіте.

Р. Лубківський

Словотворчі (аби, де, сь, ні, казна, хтозна, будь, небудь) – використовуються для творення	Формотворчі – з їх допомогою можуть утворюватися форми	Модальні – надають слову чи висловлюванню певного смислового відтінку	Фразові – використовуються для оформлення різних видів висловлювань
займенників: <i>абихто, деякий, ніщо, ніхто, будь-який, казна-хто, щось, котрийсь</i>	дієслів умовного способу (би, б): <i>пішов би, знала б, подарували б</i>	підсилювально-віддільні: <i>навіть, тільки, лише (лиш), хоч, хоча б, аж, же (ж), таки, то, все, ще, вже, вже й, собі, та</i>	стверджувальні: <i>так, еге, еге ж, авжеж, аякже, атож, ага, гаразд</i> заперечні: <i>не, ні, ані</i>
прислівників (ті ж самі, що й для творення займенників, і частка що): <i>абиде, десь, де-не-де, будь-коли, коли-небудь, колись, ніколи, щодня, щодуху</i>	дієслів наказового способу (хай): <i>хай побачу, хай знає, хай подолають</i> зворотних дієслів (-ся): <i>турбуються, вчаться, грався, змагався</i>	уточнювальні (щодо міри точності або правдивості повідомлення; їх ще називають власне модальними): <i>саме, якраз, справді, точно, власне, майже, приблизно, десь, мало не, трохи не, ледве не, ледве чи, навряд чи, наче, мов, мовби, буцім</i>	питальні: <i>чи? хіба? невже? що за? га? та ну?</i> спонукальні: <i>бодай, давай, годі, ну, на, бо, но</i> окличні: <i>що за, що то за, ну й</i>
деяких інших повнозначних слів з новим значенням (не): <i>нещастя, ненависть, недобрий, ненавидіти</i>	найвищого ступеня порівняння прикметників/прислівників (най): <i>найкращий, найвдаліше</i>	вказівні (привертають увагу до чогось): <i>то, ото, от, це, оце, ось, осьде, он, онде, ген, воно</i>	приєднувальні: <i>теж, також, до того ж, ще й, адже, отже, тож, значить, так, то</i>

Вправа 295. Уважно прочитайте правила правопису часток, перейшовши за QR-кодом. Які пояснення правил виявилися для вас складними?

Вправа 296. I. Запишіть правильно частки. Взаємоперевірку виконайте із однокласником/однокласницею (через ряд парт). Оцініть самі себе після перевірки вчителем. **II.** При-

гадайте, яку частку пишемо окремо від слів, яких вона стосується; які частки, що стоять після слів, до яких частки відносяться, пишемо з цими словами через дефіс.

Будь/що, все/таки, де/з/чим, що/до, що/ж, де/б/таки, або/що, бозна/як, аби/то, як/от, аніскільки/то, усе/ж, будь/де, так/он, як/то, отакий/то, аніскільки/то, пиши/но, якось/то, важкий/таки, все/таки, дістав/таки.

Вправа 297. Перепишіть речення, підкресліть у них частки, позначте їх семантико-функціональні групи і частини мови, для створення яких частки використовуються.

Довідка: за семантико-функціональними і стилістичними ознаками частки поділяються на такі групи: 1) словотворчі: **аби-, десь-, -сь, ні-, казна-, хтозна-, будь-, -небудь**; 2) формотворчі; 3) вказівні (привертають увагу до чогось), 4) фразові (використовуються для різних видів висловлювань, стверджень, заперечень, питань, спонукань, приєднань, оклику. (Більше інформації див. у таблиці після вправи 294).

1. Не спитавши броду, не лізь у воду (*Народна творчість*).
2. Гнуться мало не до землі струнки білі берези (*І. Франко*).
3. Чи пан, чи пропав (*Народна творчість*). 4. Чи совам зборкати орла? Чи правду кривді подолати? (*М. Рильський*). 5. Ні, сили на землі нема, і сили на землі не буде, щоб потягти нас до ярма, щоб потоптати наші груди (*ІІ. Тичина*). 6. Як парость виноградної лози, плекайте мову (*М. Рильський*). 7. Оце ж я ніби маю в Італію їхати (*Леся Українка*). 8. Прийди хоч уві сні й нахилися до мене (*В. Сосюра*). 9. Коли робочий люд рече, навряд чи буде пану сміх (*Василь Еллан-Блакитний*). 10. Невже справжній смак свободи можна відчуті лише в обмеженнях її? (*Олесь Гончар*). 11. Що вас єднає? Адже ви такі різні? (*Є. Гуцало*). 12. Отак-то, друже мій, живи, то й весело на світі буде (*Т. Шевченко*).

Вправа 298. Створіть (запишіть) таблиці з правилами правопису частки **не** з дієсловами, дієприкметниками, дієприслівниками та з формами на **-но, -то**, скориставшись відповідними джерелами інформації. Вкажіть ці джерела. Доберіть до кожного правила правопису і винятків з нього по два приклади.

Вправа 299. Перекладіть (усно) текст українською мовою. Знайдіть у перекладі частки, випишіть і (усно) поясніть їх формально-граматичну особливість.

- Tu la concursul de mâine? A zis pufnind de răs Niță.
- Da, eu.
- La concursul de mâine?
- Ei! Da.
- Da' tu știi pentru ce loc e concurs, Ghiță?
- Nu...
- Pentru un loc de perfect caligraf, amice Ghițică!
- Apoi, dacă mi-a ordonat ministrul să merg... se poate?
- Apoi mă prezint și eu, Ghiță.
- Bine, prezintă-te și tu.
- Cu mine! La caligrafie, Ghițică?
- Cu tine la caligrafie...
- Bine! (*I. L. Caragiale*).

Вправа 300. Виконайте тестові та творчі завдання з теми «Службові частини мови».

1. Запишіть сполуки слів, вибравши з дужок потрібні сполучники і прийменники. Якщо можливі варіанти, наведіть їх.

- А** Він (і, й) вона, вийти (з, із, зі, зо) автобуса, пірнути (у, в) озеро, дивитися (у, в) вічі, зозуля (і, й) соловей, ти (з, із, зі, зо) мною, прибрати (у, в) хаті, спалахує (і, й) горить, земля (під, піді) мною.
- Б** Грім (і, й) блискавка, вітер (у, в) обличчя, (з, із, зі, зо) врахуванням обставин, побувати (у, в) Англії, красиве (і, й) корисне, Марія (і, й) Олег, прибрати (з, із, зі, зо) столу, небо (над, наді) головою.
- В** Був (у, в) Києві, зайти (і, й) повідомити, зустрічатися (з, із, зі, зо) колегую, підеш (з, із, зі, зо) мною, сидіти (під, піді) вербою, ти (і, й) я, зайти (і, й) повідомити, зліпити (з, із, зі, зо) снігу, зорі (над, наді) мною.

2. Запишіть сполуки, вибравши з дужок потрібні варіанти часток. Які існують закономірності для вживання того чи іншого варіанта і чим вони зумовлені?

- А** Розповідай (же, ж), зрозуміли (б, би), працюймо (ж, же), перебрала (б, бн), знову (ж, же), повідомив (б, бн), кажи (ж, же), слухаймо (ж, же), починайте (ж, же), відчула (б, бн), ото (же, ж).
- Б** Засмутилася (б, бн), знов (же, ж), порадь (же, ж), знали (б, бн), упізнала (б, бн), читай (же, ж), хто (б, бн), ходімо (же, ж), з ким (же, ж), дізналась (б, бн), прокинись (же, ж), чим (же, ж), їдь (же, ж), якщо (б, бн), заходь (же, ж).

3. Виписіть слова, знявши ризик. Вкажіть, до яких частин мови належать ці слова.

А 1. Ой на/горі та й жєнці жнуть. 2. В/день такий всюди радість сія. 3. І в/день і в/ночі там кипить робота. 4. Ми слухаємо про/те, як розписують писанки. 5. Ми впевнені, про/те не перестаємо повторювати. 6. Як/же я тобі можу допомогти?

Б 1. Як/би хто не намагався, нас не посварити. 2. Як/би мені не треба бавити сестричку, я б поїхала з вами. 3. Ми вчилися, що/б бути освіченими. 4. А я їй вірю, що/б там не казали. 5. Пастухи з великими зусиллями піднімаються на/гору з отарами. 6. – Ти це знав? – А/як/же!

4. Виконайте одне із завдань (на ваш вибір).

1. Створіть текст (шість-сім речень) на цікаву для вас тему, використавши слова *незнаний, небагато, невідомо, не згадували*.
2. Створіть діалог (по чотири репліки кожного співрозмовника), використовуючи питальні, заперечні та формотворчі частки.
3. Створіть опис (шість-сім речень) центральної площі вашого міста (села), будуючи складні речення зі сполучниками сурядності та сполучниками підрядності.
4. Напишіть розповідь (шість-сім речень) про концерт (театральну виставу, художню виставку; виставку учнівських робіт тощо), на якому ви недавно побували, використавши одну-дві частки, два складні прийменники, два сполучники підрядності.

Вигук

Вправа 301. Прочитайте визначення (за енциклопедією «Українська мова») особливої групи одиниць і пригадайте, коли і як ви ними користуєтесь.

Вигук – особливий лексико-граматичний клас (розряд) незмінюваних слів, які не належать ні до повнозначних, ні до службових слів. Вони є засобом вираження (не називання) емоцій, експресивних оцінок, вольових спонукань мовців. Значення вигуків розкривається у контексті, у зв'язках з іншими словами, за допомогою інтонації, може доповнюватися мімікою.

Вправа 302. **I.** Запишіть групи вигуків. Пригадайте назви груп вигуків, які використовуємо в мовленні. Надпишіть над кожною групою її назву за семантикою. **II.** Уважно читайте або промовляйте вигуки. Наведіть приклади: а) первинних (непохідних) вигуків, б) вторинних вигуків, в) похідних (від повнозначних слів) – з особливою інтонацією.

1. О! е! ах! Ну! А-а! О-о! Е-е-е!

2. Агов! Ну! Гей! Геть! Годі! Е! Марш! На! Нум! Пробі! Рятуйте! Стоп! Тс! Чш!

3. Бувай! Будь здоров! Будь ласка! Будьмо! Вибач(те)! Даруй(те)! Добридень! Добраніч! Добривечір! Добрий день! Доброго здоров'я! До побачення! Дякую! На все добре! Пробач(те)! Перепрошую! Прошу! Ласкаво просимо! Уклінно просимо! Смачного! Спасибі! Хай щастить! Чолом! Щасливо!

4. Агу! Ату! Дзусь! Бир-бир! Вйо! Гаття! Гей! Гиля! Ньо! Ёиш! Киць-киць! Таць-таць! Тю-тю! Ціп-ціп! Аванс! Апорт! Ар'єр!

Довідка: вигуки є емоційні, спонукальні, етикетні, вокативні (команди свійським тваринам, прокляття тощо).

Вправа 303. Прочитайте речення, підкресліть у них власне вигуки (однією рискою) і подібні до них звукокомплекси як члени речень – двома рисками. Які члени речення ви виділили?

1. А-а! Це Ви, дружище? 2. Гучне «ура» пролунало над полігоном. 3. Її постійне «е-е-е» починало мене дратувати. 4. «Мерщій до буди!» – гукнув дідусь. 5. Мамине «дякую» я пам'ятатиму все життя. 6. Чи всі молоді сучасні люди знають привітання «чолом»? 7. Мій пес дуже ображається на «марш!». 8. Оксанине «на все добре!» було якесь сумне.

Вправа 304. Поверніться до вправи 302. З'ясуйте, хто з однокласників бажає промовити вигуки тієї чи тієї групи (працюватимуть четверо учнів – відповідно до кількості груп). Промовляйте відповідною інтонацією або й кількома її варіантами, які виникають за різних емоційних станів мовця. Не бійтеся викликати сміх – це позитивне сприйняття.

Вправа 305. Із вправи 302 виписіть групу українських етикетних вигуків, які виражають почуття *морально-етичних обов'язків мовця перед співрозмовником*. Пригадайте і запишіть із сучасного румуномовного етикету і з давніх мовних традицій етикетні вигуки (незмінювані слова). Хто з вас записав найбільше подібних за змістом вигуків української і румунської мов?

Вправа 306. Перепишіть речення, поставте правильно розділові знаки. Поясніть, як ви виділили вигукви і чому використали саме такий розділовий знак.

1. О як цей світ очистити від скверни як захистити від безглузвих втрат! (*В. Сторожук*).
2. Гей сідаймо коней козаченьки милі гей ходімо браття волю боронить! (*С. Литвин*).
3. Ех життя! Усі ми в ньому учні спішимо новий пізнати день (*В. Кобець*).
4. О пісню про Україну розкажи вона співає нині а не стогне (*В. Козак*).
5. Ой ти Петруню ой ти серце намери води у відерце (*Народна пісня*).
6. Ой чого ти тополенько не цвітеш чом пожовклу головоньку хилиш-гнеп? (*Олександр Олесь*).
7. Раптом у тиші садів твох твох солов'їна пісня прозвучала (*З газети*).
8. Кап-кап почулося за вікном (*З журналу*).
9. Те х-ха зупинило його серед хати (*М. Коцюбинський*).

Ой ти, Петруню...

Мовний тренінг з теми «Частини мови»

» Перегляньте за допомогою QR-кодів лайфхаки з української мови:

► Виконайте тести он-лайн, перейшовши за QR-кодами:

Перевір себе

1. Які труднощі відмінювання іменників ви остаточно подолали, повторивши їх відміни, групи, число і т. д.? Що є запорукою вашого успіху?

2. Що особливо важливо пам'ятати при відмінюванні незмінюваних і змінюваних іменників іншомовного походження? Доведіть це прикладами.

3. Чому треба бути уважним при написанні іменників власних назв, відмінюванні особових назв, прізвищ, імен і по батькові?

4. Чи навчилися ви безпомилково визначати розряди прикметників, чи оволоділи навичками утворювати різними засобами ступені порівняння якісних прикметників, написання складних прикметників?

5. Якими є особливості відмінювання числівників? Чн важко поєднувати іменник з числівником? Які помилки можуть трапитися при відмінюванні числівника?

6. Яких помилок при використанні в реченнях займенників ви раніше припускалися, а тепер позбулися?

7. Які особливості дієвідмінювання дієслів? Які помилки можуть трапитися при дієвідмінюванні?

8. Чн є в румунській мові дієприкметники і дієприслівники? Якщо є, то чим вони відрізняються від українських?

9. Чн мають прислівники ступені порівняння? Які прислівникові сполучення ви знаєте? (Наведіть приклади).

10. Які вам відомі складні випадки написання прийменників?

11. Яку роль у мовленні та творенні текстів виконують вигук?

СИНТАКСИЧНА Й ПУНКТУАЦІЙНА НОРМИ

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- глибоко **зрозуміти** суть понять «синтаксична норма», «синтаксична помилка», «пунктуаційна норма», «пунктуаційна помилка»;
- правильно **використовувати** словосполучення та речення різних конструкцій у мовленні;
- правильно **визначати** граматичну основу речення і тип речення;
- **не помилятися** у визначенні форм підмета і присудка, правильно узгоджувати їх у реченні;
- **закріпити** навички визначення видів односкладних речень (зокрема в межах складних речень);
- правильно і доречно **використовувати** неповні речення у мовленні;
- **розрізняти** складні речення різних типів, визначати їх структуру і засоби зв'язку між їх частинами;
- правильно **ставити** розділові знаки в простих і складних реченнях, **обґрунтовувати** їх уживання за допомогою правил;
- правильно **ставити** розділові знаки при прямій мові, діалозі, цитаті;
- **знаходити** і **виправляти** помилки на вивчені правила;
- **висловлювати** власну думку на запропоновану тему, дотримуючись синтаксичних і пунктуаційних норм;
- **усвідомлювати** і **визначати** мотив і мету власної пізнавальної і життєтворчої діяльності;
- **планувати** діяльність для досягнення мети, розподіляючи її на етапи, **визначати** зміст кожного етапу.

Кожне слово, належачи до самостійної чи службової частини мови, виявляє своє значення та відіграє свою роль, зокрема емоційну, лише в **контексті**. Контекст може бути мінімальним (словосполучення) і максимальним (текст). Між ними знаходиться оптимальна змістова одиниця – **речення**.

Синтаксис – розділ мовознавства, що вивчає словосполучення та речення.

Синтаксичні норми – це загальноприйняті правила побудови синтаксичних конструкцій (словосполучень і речень), які вивчає синтаксис. Дотримання синтаксичних норм – найважливіша умова правильності мови.

Синтаксичні помилки полягають у неправильній побудові словосполучень, у порушенні структури простих, ускладнених і складних речень.

Пунктуаційні норми – це система правил, які регулюють уживання розділових знаків: крапки, трьох крапок, знака оклику, знака питання, коми, крапки з комою, двокрапки, тире, лапок, дужок, абзацу.

Пунктуаційною помилкою вважається пропуск потрібного розділового знака, написання зайвого розділового знака, невиправдана правилами заміна одного знака іншим, неправильна послідовність розділових знаків при їх сполученні.

Вправа 307. Прочитайте текст, дайте відповідь на запитання, що послужило назвою тексту.

ДЛЯ ЧОГО ПОТРІБНІ РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ?

Чоловік загубив кому і почав боятися складних речень. Він підшукував прості фрази, а за нескладними фразами прийшли нескладні думки.

Потім він загубив знак оклику і почав говорити тихо, з однією інтонацією. Його вже ніщо не бентежило, не радувало, він до всього ставився без емоцій.

Потім він загубив знак питання і перестав запитувати, жодні події не викликали в нього цікавості.

Ще через кілька років він загубив двокрапку і перестав пояснювати людям свої вчинки. Урешті в нього залишилися самі лапки. Він не міг висловити жодної власної думки, а лише когось цитував – так він зовсім розучився думати та дійшов до крапки (За О. Канівським).

§ 25. Словосполучення.

Граматичні особливості будови словосполучень

Вправа 308. Запишіть словосполучення і в дужках зазначте запитання від головного до залежного слова. Чи має значення порядок розташування головного і залежного слова?

Святковий дзвін, завчасу прийшли, підемо додому, знай наших, пишно вбрана, його перемога, широко дякую, працювати головою, зерно добірне, голуб білий, їх багато, щасливі діти, втомлений дідусь, найкращий футболіст, прикладна математика, необачні кроки.

Вправа 309. Погрупуйте словосполучення за будовою і запишіть. Узагальніть особливості будови словосполучень, схарактеризуйте (поясніть), які відмінності ви помітили. За потреби скористайтеся таблицею, вміщеною після вправи.

Рідне місто; батькові батьки; учорашні зустрічі; берегти здоров'я; вивчити англійську мову; говорити лише правду; скористатися маминою порадою; відстань та не близька; мотокрос за містом; перша зустріч однокласників; завжди готовий; або блискавка, або злива; незнищенна сила волі; чіткі рекомендації тренера; безпорадність в часи лихоліття.

Словосполучення розрізняємо		
За будовою	прості (складаються з двох повнозначних слів, між якими один вид синтаксичних відношень); складні (два чи більше компонентів, між якими два чи більше синтаксичних відношень)	погожа (яка?) днина, бачу (що?) море (чиє?) мос (яке?) щасливе (що?) дитинство (який?) вищий за мого (чийого?) (кого?) батька
За поєднанням компонентів	вільні (кожного разу утворюються за певною моделлю; кожний компонент – окремий член речення); невільні (виступають одним членом речення), або синтаксично нерозкладні	дбати про сім'ю, вчитися на «відмінно», гордитися тобою, гарний з лица, надзвичайно добрий; дехто з нас, інфаркт міокарда, Зелений Гай, пасти задніх, носити камінь за пазухою

За головним словом (ГС)	іменні (ГС – іменник, прикметник, числівник, займенник) дієслівні (ГС – форми дієслова) прислівникові (ГС – прислівник)	дружна сім'я, гарна погода, гордий характер, високий на зріст, щось приємне, два століття бути на висоті, дбати про дітей, втомлений дорогою, зажурившись відтоді дуже важко, надзвичайно мудро, надміру вимогливо, особливо прикро
За способами підрядного зв'язку	узгодження керування прилягання	пізній вечір, замовлений вальс, добрий звичай, кожен день, сьомий день рахуватися з думкою, думати про інших, зігрітий любов'ю, чутливий до чужої біди бачити далеко, мріяти разом, доречно згадані

Вправа 310. Прочитайте вірш Василя Симоненка. Назвіть 1) словосполучення, їх групи; 2) виявіть групи слів, які не є словосполученнями, і поясніть чому. Які ще поєднані за змістом слова усе ж не є словосполученням? Наведіть три-чотири приклади.

Найогидніші очі порожні,
найгрізніше мовчить гроза,
найнікчемніші дурні вельможні,
найпідліша брехлива сльоза.

Найпрекрасніша мати щаслива,
найсолодші кохані вуста,
найчистіша душа незрадлива,
найскладніша людина проста.

Але правди в брехні не розмішуй,
не ганьби все підряд без пуття,
бо на світі той наймудріший,
хто найдужче любить життя.

Вправа 311. Обміркуйте уважно і створіть текст-роздум про засоби матеріального і фінансового забезпечення родини. Використайте подані словосполучення (можете доповнити перелік).

Технічний розвиток країни, удосконалення економічних джерел, високоосвічені фахівці, економна економіка, сімейна злагода, взаємодопомога у скрутній ситуації, відчуття міри потреб.

Вправа 312. Створіть, поділившись на групи, чотири тексти (по десять речень) на обрані вами (цікаві для вас) теми, використавши в кожному тексті: а) іменникове, б) дієслівне, в) прикметникове, г) прислівникове словосполучення. Усно назвіть, якою частиною мови є слово, залежне від слова опорного (головного).

Вправа 313. Спишіть текст, підкресліть у реченнях словосполучення і надпишіть їх назву, яка залежить від граматичного класу головного слова (наприклад, іменникове, прикметникове).

«Моя земля, мій край, моя кохана сторона», – мовить кожна людина про свою Вітчизну. Це Божий закон любові до роду. Українці теж мають свою Вітчизну, в якій знайшли притулок і багато представників інших національностей. Це край, де широка й довга синя стрічка Дніпра оперізує жовті лани пшениці, де бездонна блакить неба купає золотосяйне сонце... (*За збірником диктантів*).

Вправа 314. Прочитайте речення, виявіть у них семантично пов'язані групи слів, які не є синтаксичними словосполученнями. Запам'ятайте ці відхилення від правила.

1. Прийшла зима. Випав сніг, наступили морози і покрилися кригою ріки (*О. Воронай*). 2. Олександр Довженко – письменник, кінорежисер, всебічно освічена людина, універсальний таланти у багатьох галузях мистецтва (*О. Бабишкін*). 3. Ми горіли бажанням допомогти дереву, але не знали як (*В. Скуратівський*). 4. Не виростуть на вербі груші (*Народна творчість*). 5. Не мій кінь, не мій віз, хай туркоче, куди хоче (*Народна творчість*). 6. Криниці. З якою пошаною оспівано їх у піснях, опоетизовано у прислів'ях, возвеличено у народних легендах (*За В. Скуратівським*).

Вправа 315. Випишіть із прислів'їв і приказок 15 прикладів таких сполучень слів, які не є синтаксичними словосполученнями. Чи збагатили ви, шукаючи ці приклади, свої знання про фразеологізми? Ознайомте з найцікавішими з них своїх однокласників.

Вправа 316. Прочитайте і письмово перекладіть словосполучення української мови мовою румунською, а словосполучення румунської мови мовою українською. Що спільного і що відмінного ви помітили в будові цих словосполучень?

1. Подбати про всіх, пробачити образу, здолавши втому, мати добру пам'ять, виконати завдання, дотримати слова, не говорити під час їди, позаминулого тижня, людина щедрого серця, віднесені вітром.

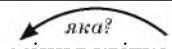
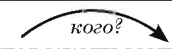
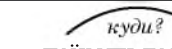
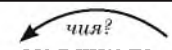
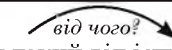
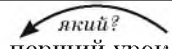
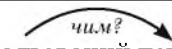
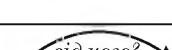
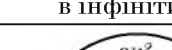
2. Discutăm despre un film, coboară pe scări, viteji de soi, fluier soc, soarta oamenilor, casă mare, stil corespunzător, cunoștea bine, șirul de cocori vine.

Вправа 317. Запишіть словосполучення, поділивши їх за типом синтаксичного зв'язку на дві групи: сурядні та підрядні. Поруч з підрядними в дужках вкажіть тип підрядного зв'язку (узгодження, керування чи прилягання).

Довідка: підрядні словосполучення складаються з опорного (головного) слова та підпорядкованих йому (залежних від нього) одного або кількох слів. Сурядні словосполучення – це поєднання однофункціональних форм слів на основі сурядного зв'язку. Наприклад: *чи доля, чи недоля, чи радощі; грім або тиша.*

Радісна подія; правильне рішення; добра думка; хліб не випечений; надія на тебе; марити поїздкою; як учителі, так і учні; не лише футбол, а й регбі; не поезія, а есе; писати охайно; добрі сусіди; говорити пошепки; ширі приятелі; завдати прикрощів; не тільки, але й; і ліси, і поля, і пасовиська; минулі роси; краща за всіх.

Типи підрядного зв'язку слів у словосполученні		
Узгодження	Керування	Прилягання
Залежне слово (прикметник, займенник, числівник, дієприкметник) узгоджується з головним (іменником, рідше займенником) у роді, числі та відмінку:	Головне слово (дієслово, іменник, прикметник, дієприкметник, прислівник) керує залежним і вимагає від нього відповідної відмінкової форми:	Залежне слово – незмінне (прислівник, дієприслівник, інфінітив) – з'єднується з головним за змістом:

 осіння квітка (прикм.+імен.)	 поважати матір (дієсл.+імен.)	 поїхати додому (дієсл.+присл.)
 моя школа (займ.+імен.)	 далекій від істини (прикм.+імен.)	 читати посміхаючись (дієсл.+дієприсл.)
 перший урок (числ.+імен.)	 намальований пензлем (дієприкм.+імен.)	 мрія вчитися (імен.+дієсл. в інфінітиві)
 прочитана книга (дієприкм.+імен.)	 вище від хмар (присл.+імен.)	 говорити пошепки (дієсл.+присл.)

Вправа 318. Поділіться з однокласниками та однокласницями, які словосполучення ви могли б використати, пояснюючи мовні засоби, для усвідомлення, що є: 1) загальнокультурна компетентність; 2) інформаційно-комунікативна компетентність (йдеться про формування вашої обізнаності).

§ 26. РЕЧЕННЯ. ДВОСКЛАДНЕ ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ

Вправа 319. За допомогою таблиці з'ясуйте, що є спільного і що відмінного у словосполучення та речення. Наведіть (письмово та усно) приклади до кожного із запропонованих пунктів.

	Словосполучення	Речення
Є одиницею	називання (як і слово)	спілкування
Виражає	складне найменування, поширену назву предмета, дії, ознаки (конкретніше, ніж слово)	повідомлення, запитання, спонукання (містить думку)
Указує на	предмет і його ознаку, дію та об'єкт, на який спрямована дія, дію та її ознаку	оцінку мовцем повідомлюваного (реальне чи бажане, необхідне); час
Складається	щонайменше із двох повнозначних слів	може складатися з одного слова

Має	головне і залежне слова	граматичну основу – підмет і присудок або (в односкладному реченні) один головний член речення
Характеризується зв'язком	підрядним (узгодження, керування, прилягання)	підрядним, сурядним та іншими зв'язками
Відрізняється за інтонацією		має інтонаційну і смислову завершеність

Увага! Якщо слово, словосполучення або групи слів виражають завершену думку, граматично оформлюють її та мають інтонаційну завершеність, то це слово або сполучення слів стає реченням. В усному мовленні речення називають фразою.

Речення – це основна синтаксична одиниця, що позначає ситуацію (або взаємопов'язані ситуації), вказує на відношення повідомлюваного до дійсності; характеризується неперервністю синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень, а також є завершеною одиницею спілкування та вираження думки (*З енциклопедії «Українська мова»*).

Речення має граматичний центр – це підмет і присудок. Таке речення називається двоскладним.

Вправа 320. Запишіть фрагмент біографії композитора Віктора Васілеску. Визначте в реченнях головні члени речення, з'ясуйте типи простих речень, скориставшись таблицею, поданою після вправи. Перекладіть текст румунською мовою. Чи трапились у перекладі якісь труднощі з термінами? Чи довелося добирати синоніми до деяких слів? У чому особливість граматичного центру першого речення?

Активним збирачем і популяризатором румунського пісенного фольклору був композитор, аранжувальник, керівник багатьох хорів В. Васілеску. Народився він 2 листопада 1856 року в селі Солка Сучавського повіту. У 1887 році закінчив юридичний факультет Чернівецького університету. Музичної грамоти навчався у Ш. Носієвича і К. Васілеску.

Це відкрило йому можливість займатися аранжуванням народних пісень для хору, писати музику, керувати хорами різних культурологічних товариств, зокрема «Арбороаса» (1876–1897), «Жунімя» (1877–1887). Композитор написав низку пісень, хорів на слова В. Олександр, Т. Шнефанелі та інших поетів.

Види речень	
За метою висловлювання розповідні питальні спонукальні За емоційним забарвленням окличні неокличні За будовою (кількістю граматичних основ) прості складні За характером предикативних відношень ствердні заперечні	За складом граматичної основи односкладні двоскладні За наявністю і відсутністю другорядних членів речення поширені непоширені За наявністю і відсутністю пропущених членів повні неповні За наявністю і відсутністю ускладнювальних конструкцій ускладнені неускладнені

Вправа 321. I. Перепишіть речення, визначте в них граматичні основи, з'ясуйте вид речення за метою висловлювання та інтонацією (розповідне, питальне, спонукальне; окличне, неокличне). II. Побудуйте і запишіть власні чотири прості двоскладні речення, охарактеризуйте їх за метою висловлювання та інтонацією.

1. Благаю я щирими словами у долі опіки та ласки для любої мами (*З журналу*). 2. Звідки ти взялась, Україно-Ненько? (*К. Грещенко*). 3. Понад нашим гаєм у височіні осінь пропливає в золотім човні (*В. Сосюра*). 4. Хто пам'ять злив як дощик акварельку? (*Л. Костенко*). 5. Пошезнуть всі перевертні й заблуди і орди завойовників-заброд! (*В. Симоненко*). 6. Народ мій є! Народ мій завжди буде! Ніхто не перекреслить мій народ! (*В. Симоненко*).

Вправа 322. Доведіть, що речення в цьому поетичному тексті Миколи Бучка прості та двоскладні. Як ви це з'ясували?

ПОЛУДЕНЬ

Всміхалось сонце за столом
лише з батьками.
Тепло світилося теплом,
думки – думками.
Літали легко ластівки –
ласкаві птиці.

Всміхались сонце і батьки –
щасливі лиця.
Крайнебо сяяло крилом,
хмарин квітками...
Всміхалось сонце за столом
лише з батьками.

Т. Філь. Забирають
лебеді літо

Вправа 323. Пригадайте, як ми називаємо речення, у яких один підмет виконує дві або більше дій, означених присудком, або у яких одну дію виконують кілька підметів. Обґрунтуйте назви таких речень. Наведіть по два їх приклади.

Вправа 324. Утворіть речення з однією граматичною основою і ще одне речення з двома або більше граматичними основами. Як називаємо перше і як – друге речення?

Зразок: 1. Приїхали гості міста вранці у музей Володимира Івасюка. 2. Хлопці тренувалися цілий тиждень, набули хорошу спортивну форму, відповідально тренувалися дівчата.

Вправа 325. Запишіть речення, підкресліть граматичні основи. У дужках у кінці речення вкажіть його тип за будовою: просте (односкладне чи двоскладне) чи складне.

1. Людина починається від рідного слова. 2. І від слова значною мірою залежить засіб спілкування, залежить куль-

тура спілкування людини. 3. На білу гречку впали роси, веселі бджоли загули. 4. Як заздрю я тій білій хмарці! 5. Старі люди кажуть: два хитрих мудрого не переважають (*Л. Глібов*). 6. Під поетичністю прозового твору я розумію насамперед високу емоційну наснаженість... (*Олесь Гончар*).

Вправа 326. Перекладіть письмово румунський текст українською мовою. Поясніть речення, які засвідчують специфіку синтаксису обох мов.

E ceață. Coboară dinspre partea de răsărit, urcă la deal și cuprinde tot satul. Îi tot mai greu de mers. Acum aş putea să ies la drum, dar nu ştiu în care parte să fie. Am să țin drept înainte. Ca atunci, iarna, în ziua aceea geroasă, când mă întorceam cu mama, cu sarcinile de foc pe umăr. Mama mergea înainte, cu sarcina și cu toporul în sac, eu veneam după ea. Puțin câte puțin am rămas departe în urmă. Deodată ne-a cuprins o ceață deasă, albă ca laptele. Nu se vedea la un pas. Mă opream să aud sunetul crengilor din sarcina mamei – nu se auzea. Porneam mai departe, fiindu-mi rușine să strig – auzeam numai cum sfârâie vârfurile crengilor în urma mea. Acum, iată că merg tot așa, ca atunci, prin ceață (*V. Beșleagă*).

Вправа 327. Продовжіть текст, який починається таким реченням: О. Юнацький писав: «Усі дослідники української духовності дійшли остаточного висновку, що українці відзначаються емоційною вдачею». Доведіть, що і румуни – народ емоційний. Скористайтесь своїм досвідом участі у народних святах, знаннями народних пісень (веселих і сумовитих – це теж емоційні), назвіть народні танці, опишіть їх настроєність і т.д. Обсяг тексту 15–17 речень – простих двоскладних і складних. Підсумуйте, що зближує ці два народи.

Вправа 328. Перегляньте набір слів і використайте їх для побудови простих двоскладних речень. Які слова не знадобилися? Граматичні форми слів змінюйте згідно з вашим задумом змісту речень.

Сонце, місяць, зоря, хмари, буря, небо, відлига, невпевненість, скромність, досягати, мріяти, дім, чомусь, безумовно, щемний, тривожити, згадувати, передбачати, допомагати, ліс, поле, щастить, незрадливий, озвучити, запис.

Вправа 329. І. Прочитайте вірші Віри Китайгородської, випишіть з них складні речення і поясніть (усно), чому не вважаєте або вважаєте їх складними. (Пам'ятайте, що деякі другорядні члени речення подібні до головних за будовою, але це не є підставою називати просте речення складним).

* * *

* * *

Перейшли дощі і не стояли,
лиш в музеях скригнули вози,
коні посторонки обірвали –
коники з рожевої лози.
Гей у поле! Будем пасти літо,
будем літо гріти у гнізді,
будем воду гріти у кориті
і купати яблука гніді.

Умивався перший вітер,
білий-білий, аж прозорий.
Умивався другий – бурий –
і затьмив погідні дні.
Третій сивий умивався,
назбирав тепла в долоні
і воно його руками
набирало висоти.

ІІ. Спробуйте за допомогою кількох складних речень розповісти, до котрого з віршів близька за змістом репродукція картини художника С. Коваленка. Чому?

С. Коваленко
Роздоріжжя семи вітрів

ГОЛОВНІ ТА ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Члени речення – це мінімальні синтаксичні одиниці, які виконують у реченні формально-синтаксичні й семантико-синтаксичні функції та виражені повнозначними словами або сполуками слів. Члени речення розрізняють за їх синтаксичними функціями і морфологічними показниками.

Члени речення найкраще виявлені в розгорнутому простому двоскладному реченні (*За енциклопедією «Українська мова»*).

Членами речення називають повнозначні слова разом зі службовими словами або словосполучення у реченні, що є найкоротшою відповіддю на можливе запитання. Наприклад: (*для кого?*) Для нас (*де?*) у (*якому?*) ріднім краї (*що?*) навіть дим (*яким є?*) солодкий та коханий (Леся Українка). (*де?*) У небі (*що?*) хмарка (*кого?*) себе (*що робила?*) купала (М. Сингаївський).

Вправа 330. Прочитайте поетичний текст Бориса Бунчука і підкресліть слова, які виражають думку, суть якої розкривається словом зі значенням дії.

В час невідомий, в час урочий,
в прозорі, мов краплина, мить
чийсь тебе зупинять очі:
людино, що тобі болить?

Ти від подяки задихнешся,
сльоза у серці закипить,
зняйковієш, відмахнешся.
Людино, що тобі болить?

Не треба мудростей високих –
пощо словесну воду лить.

Он плаче хтось, ступи два кроки:
людино, що тобі болить?

Поезіє, журо і віро,
допоки слово буде жить,
твої істинності міра:
людино, що тобі болить?

Вправа 331. Запишіть речення і з'ясуйте, чи всі виділені слова є підметами. Які виділені як підмет неправильно? Чого не вистачає в реченнях, щоб правильно розрізнити підмети?

1. Скільки **світла** сиплеться з гори (*В. Сосюра*)! 2. Здра-
ствуй, моя прадідівська **хато**! 3. Скільки б не зажив **я** ново-
сіль, ти для мене довгождана **свято**, спогадів моїх солодкий
біль (*О. Білаш*). 4. Розкішна **цариця** тропіків **пава** – і раптом
на кущі з наших північних країв, на калині (*Д. Степовик*).

СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПІДМЕТА (хто? що?)	
Простий підмет	
Способи вираження підмета	Приклад
Називний відмінок іменника	<u>Остап</u> <u>ішов</u> уже з годину (<i>М. Коцюбинський</i>).
Називний відмінок займенника	І раптом у лісі <u>заплакав</u> <u>хтось</u> (<i>С. Гуцало</i>).
Інші частини мови, вжиті у значенні іменників: прикметник; дієприкметник; числівник; прислівник;	<u>Хоробні</u> <u>перемагають</u> (<i>О. Довженко</i>). <u>Поранений</u> <u>ледве</u> <u>похитав</u> головою і знову <u>закрив</u> очі (<i>Іван Ле</i>). У нічну розвідку <u>пішло</u> <u>четверо</u> (<i>Олесь Гончар</i>). Будь-яке <u>завтра</u> <u>розпочинається</u> сьогодні.

Неозначена форма дієслова (інфінітив)	<u>Посалити</u> дерево – <u>залишити</u> про себе найкращу пам'ять (<i>В. Стус</i>).
Службові частини мови (прийменник, сполучник, частка)	У – прийменник; і – сурядний сполучник. Не – заперечна частка.
Вигук	Гучне «ура!» <u>пронеслось</u> тоді над лугами (<i>Л. Первомайський</i>).

Складений підмет	
Способи вираження підмета	Приклад
Іменник у Н. в. + іменн. в О. в. з прийменником з (присудок у множині). Запам'ятайте: якщо присудок в однині, то підмет простий.	<u>Мотря та Софія місили</u> тісто, <u>порались</u> коло печі (<i>М. Коцюбинський</i>). <u>Мотря місила</u> тісто <u>з Софією</u> .
1. Особовий займенник у Н. в. мн. + іменник в О. в. з прийменником з . Запам'ятайте: особовий займенник у Н. в. одн. + іменник в О. в. із прийменником з – простий підмет. 2. Займенники <i>скільки, мало, багато, чимало; кожен, дехто, ніхто</i> та ін. + іменник (займ.) у Р. в. мн.	<u>Ми з батьком</u> першими <u>помітили</u> качок. <u>Я з батьком</u> першим їх <u>помітив</u> . <u>Скільки учнів навчається</u> у вашому класі? <u>Ніхто з людей</u> ще в бій такий <u>не входив</u> ... (<i>М. Бажан</i>).
Словосполучення з кількісним значенням: іменники <i>гурт, загін, табун, група, колона, зграя; більшість, меншість, половина, третина, десяток</i> + іменник (займенник) у Р. в. мн.; іменники <i>початок, середина, кінець</i> + іменник у Р. в.; числівник (кількісний чи збірний) + іменник у Р. в.	<u>Гурт дітей зібрався</u> біля школи. <u>Звідкись взялася зграя голубів</u> . <u>Половина учнів</u> класу <u>поголилася</u> на екскурсію. <u>Початок сівби</u> в цьому році <u>затримався</u> . <u>Середина літа</u> була <u>прохолодною</u> . <u>Двоє друзів</u> якось <u>полюбили</u> одну дівчину.

Запам'ятайте: при числівниках <i>два, три, чотири</i> іменники вживаються у Н. в. мн.	Ой <u>три шляхи</u> широкії до купи <u>зійшлися</u> (Т. Шевченко).
Неозначена форма дієслів <i>бути, стати, зробитися</i> + іменник (займенник, прикметник) в О. в.	<u>Бути педагогом</u> – <u>нелегко</u> .
Стійкі словосполучення (фразеологізми, крилаті вислови).	<u>Бити байдики</u> – улюблена <u>справа</u> ледарів. <u>Минуло</u> « <u>бути чи не бути</u> ».
Складна власна назва.	« <u>Гуси-лебеді летять</u> » – <u>улюблений</u> <u>твір</u> мого брата.

Вправа 332. Прочитайте текст і перекладіть його румунською мовою. Поясніть, чи однакова синтаксична роль підмета в українській і румунській мовах. Якою є граматична роль підмета? Якою є змістова роль підмета?

ТВІЙ ХЛІБ

Хлібом годує тебе батьківщина.
Ніколи не забувай про це. Куди б
не закинуло тебе життя – пам'ятай
про хліб, яким тебе годували.

Щоденно чесно заробляй свій
хліб. Будь терплячий і мужній у
повсякденній праці.

Твої батько і матір дали тобі
твій перший хліб. Ти маєш дати їм останній хліб.

Чи дадуть тобі твої діти шматок хліба на старості літ –
залежить тільки від тебе.

З дитинства навчайся бачити в хлібові живу душу рідної
землі, сонця і неба, навчайся бачити в ньому працю всіх, хто
відає своєму хлібові все своє життя (О. Кравець).

Вправа 333. Побудуйте речення, підметами в яких будуть подані слова. Підмет називають іменною частиною мови. А чи всі підмети у ваших реченнях є іменниками? До якого граматичного класу вони належать?

Молодий, молода, старий, військовий, визволення, «стоп»,
«ура», сотий, перший, «так», «ні», ми з тобою, дві сестрички,
трьох братів, двоє, семеро.

Вправа 334. I. Прочитайте текст, випишіть слова, що позначають дії, які мовець просить виконати Сонце. Які це члени речення? Якою граматичною формою вони виражені?
II. Складіть речення зі сполученнями слів: **щоб прозріли, щоб пізнали, щоб полюбили, щоб постояли за...**

Сонце, ти Боже, всевидюче око! Не ховайся перед нами, грішними, за хмарами! Осіні ці поля, луги і левади, вибий сльози й висуши кров винну й неповинну, що, мов повинь, розлилась широко. Дай силу ланам нашим, щоб вони покрилися збіжжям, лавою густою на пожиток людям і худобі. Осіні голови мужів і жінок, братів і сестер наших, зазирни в їх очі й серця глибоко, щоб вони прозріли й пізнали, яка могутня сила любові й згоди і яка безплідна ненависть і роздор. А побачивши, яка гарна й багатоманітна ця батьківщина наша, щоб полюбили її всіма силами й усіма помислами своїми та щоб постояли за її волю, цілість і незайманість від роду до роду (Б. Лепкий).

Вправа 335. Перепишіть речення, підкресліть у них присудки й обведіть кружечком службові слова (частки), що входять до складу присудків. Усно поясніть стилістичні відтінки речень з такими присудками.

1. Знали б ми наперед усі труднощі цього походу, підготувалися б краще. 2. А дощ знай-но періщить уже третю добу. 3. Брат візьми та й скажи мамі про нашу витівку. 4. А гри-мів-то не грім – крига на річці скресала. 5. Ходив-бо ж ти на

той курган далекий! 6. А дівчата знай поспішають до того серіалу! 7. Ти вгамуй-но свої розвихрені емоції!

Вправа 336. Прочитайте речення, випишіть з них підмети і присудки, поясніть особливості їх структури. З'ясуйте (усно), чим ускладнені ці речення.

1. У небі жайворонки в'ються, заливаються-сміються, грають, дзвонять цілий день, і щебечуть, і співають, із весною світ вітають дзвоном радісних пісень (*Олександр Олесь*). 2. А Брянський лежав на палатці білий, спокійний, з ясним чолом (*Олесь Гончар*). 3. Цареві блазні і кати, раби на розум і на вдачу в ярмо хотіли запрягти її [українську мову], мов дух степів, гарячу (*М. Рильський*). 4. І хтось у серце проситься в імлі, і кличе душу, і тривожить знову (*С. Тельнюк*). 5. Відреклись нас сильні світа – і князі, і воєводи, – кинули Христове стадо, за мамоною біжать (*І. Франко*). 6. Весь Божий світ сміявся, радів... Раділо сонце, ниви, луки... (*Олександр Олесь*).

Вправа 337. Прочитайте текст. Випишіть граматичні основи румунських речень і подайте їх український переклад. Зіставте ці головні члени речення і з'ясуйте спільні та відмінні структурно-граматичні ознаки.

Deși încă mult înainte de amiază, soarele ardea fără milă. Încins, aerul tremura în depărtări ca o apă stârnită cu nuiaua. Rareori se-nfiripa câte-o boare subțire, mirosind amărui a semințe coapte, dar se risipea în vreun gard alb de-atâta praf sau în porumbiștile uscate, care foșneau ca hârtia, ale țarinii de la marginea satului. Nici un nour nu se arăta mântuitor de după dunga netedă a dealului, din ale cărui coaste turmele de oi smulseseră ultimele fire de iarbă roșietică. Un cer coplesitor se adâncise în albăstrimi de mariafunduri și, când o ciocârlie se ridica să-și încerce aripile și glasul, parcă se îneca în apele lui clare. Pământul crăpase de căldură; gângăanii roșcate sau verzui, cu pulbere brumoasă de azur pe ele, pipăiau prudent sgrunturile de lut și-și osteneau piciorușele de ață, ca să ocolească spărturile cari se-astupau la cea mai mică atingere, înmormântând sub bulgării fărâmicioși ca nisipul nopților – senine și așa de scurte, că pământul nu apucă să se răcorească. Roua se lăsă tot mai puțin, abia câțiva stropi, cari se evaporau la primele raze, puternice și orbitoare ale soarelui de dimineată. Fânețele, altădată bogate și pline de flori multicolore, se ofileau de secetă.

Пârâul satului aproape că secase și prundișul lucios se vedea din albie ca dinții unui cadavru măcinat de puterea arșiței. În fântâni, apa începuse să se turbure, căci ciuturile, ca să se poată umple, trebuiau să izbească fundul mîlos prin care mișunau broaște (*M. Streinul*).

§ 27. ПРОСТИЙ І СКЛАДЕНИЙ ПРИСУДОК (ІМЕННИЙ І ДІЄСЛІВНИЙ). ТИПЕ МІЖ ПІДМЕТОМ І ПРИСУДКОМ

Вправа 338. Перепишіть речення. Визначте їх граматичні основи. З'ясуйте, зі скількох слів складаються присудки, якими частинами мови вони виражені. Пригадайте, що ви знаєте про типи таких присудків.

1. Один з них відважився. 2. Клас не б'є байдики. 3. Брат здається старшим. 4. Я мушу допомагати. 5. Було дивно. 6. Сестра стане лікарем. 7. Вам треба забути. 8. Батько змушений був підробляти. 9. Я буду працювати. 10. Сашко буде водієм.

Присудок – головний член речення, пов'язаний координацією з підметом, що виражає дію предмета, названого підметом. Найтиповіша форма присудка – дієслово в особовій формі, що означає дію чи стан суб'єкта, названого підметом.

Присудки за їх граматичним вираженням бувають прості (дієслівні) або складені (складені іменні й дієслівні складені).

Присудок вказує на дію, процес, стан (динамічний), якість, час.

Увага! В аналізі присудка часто фігурує термін «модальність» (від латинського *modus* – *спосіб*), тобто якість визначеності відчуттів; це функціонально-семантична одиниця, яка виражає відношення змісту до дійсності і мовця у плані реальності й нереальності. Наприклад: *Зима була рання. Зима буде рання. Ми можемо бачити. Ми навряд чи поїдемо.*

Вправа 339. Прочитайте текст поезії Михайла Ткача, яку поклав на музику Олександр Білаш. Випишіть підмети з присудками, назвіть тип присудка за структурою, його граматичну характеристику як дієслова (за потреби скористайтеся схемою, поданою після вправи 340). Які відчуття викликала у вас ця пісня? Яка змістотворча роль присудка у тексті?

ОЙ ВИСОКА ТА ГОРА

Ой висока та гора,
а ще вища друга.
Ой тяжка, тяжка жура,
а ще важча туга.
А на тій горі зоря
з місяченьком в парі,
а моя десь за моря
попливла у хмарі.

Я на гору ту зійду,
та й гляну за море,
може, там тебе знайду, –
де ж ти, моя зоре?
Чи не бачиш ти мене,
чи другому світиш?
Повернись хоч променем,
мій чарівний світе.

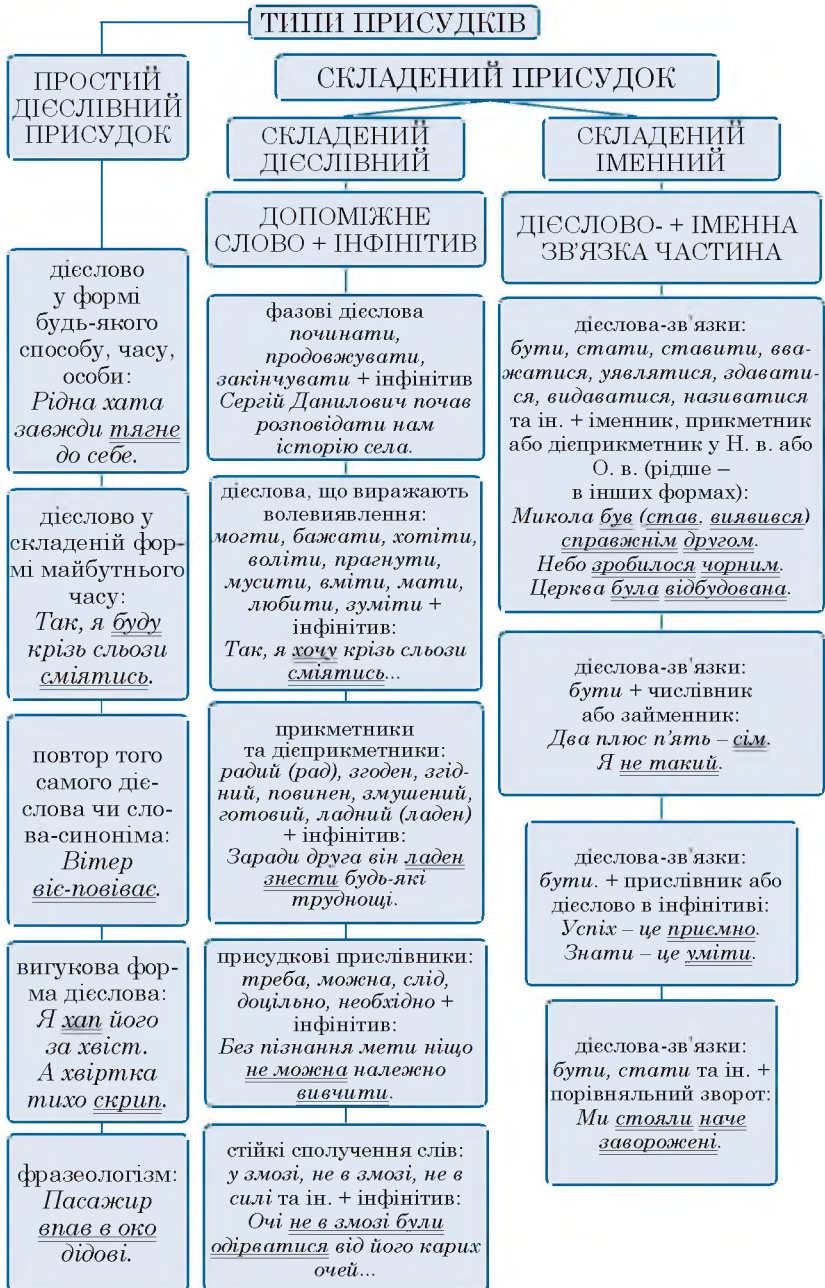

Вже на тій горі зоря
з місяченьком в парі,
а моя десь догоря
у холодній хмарі.
В мене серце завмира,
в серці б'ється туга...
Ой висока та гора,
а ще вища друга.

М. Дмитренко. Закохані

Вправа 340. Прочитайте текст. Випишіть головні члени речення, поясніть, які морфологічні ознаки властиві підметові та присудку кожного речення. Чи однакового способу дієслова-присудки в тексті?

Не наводитиму тобі прикладів, не перелічуватиму імена... Ти й сам можеш назвати десятки славетних героїв, які стали взірцем самовідданого служіння Україні, які виконали свій обов'язок – захистити її цінною власного життя. Без сумніву, ти приміряв до себе їхні долі. Упевнений, що ти теж не відступив би, не злякався, крізь усе пройшов, усе здолав би (За А. Коломійцем).

Вправа 341. Спишіть текст, поставивши розділові знаки в реченнях. Підкресліть присудки. Поясніть особливості динамічності речень, їх темп і чи причетні до цього присудки та їх місце в будові речення.

Автор нарису «Верем'я» (діалектне «гарна погода») зафіксував невсипушу роботу київського гостя – Олесь Гончара: «Цікаво письменник працює. Він майже не ставить запитань не затискає оповідача в лещата йому подібного. Бесіда тече вільна різнотемна. Часом захопившись бесідник звертає вліво потім у правий бік... І пішов пішов навманці! Гість не завертає його назад. Письменникові цікаво все. Лиш інколи поклавши у блокноті значок записує кілька слів, видно в цей момент він так само далекий від свого оповідання як оповідач від нього.

Олесь Гончар

...Може саме тепер і формуються блискавично в його уяві образи майбутніх героїв?» (За Б. Мельничуком).

Вправа 342. Прочитайте речення і випишіть з них присудки разом зі службовими словами (зокрема й частками), які входять до складу присудка. Поясніть усно стилістичні відтінки таких речень.

1. Знали б ми цю круту стежку, обійшли б її дорогою.
2. А дівчинка знай-но плаче, бо м'яч поплав річкою.
3. Хотів же ж ти цього модерного смартфона, то й маєш тепер проблему!
4. Там музика знай виграє, а молодь знай витанцює!
5. Не я загубила-то цю іграшку!

Вправа 343. Прочитайте текст. Випишіть з речень головні члени і через тире подайте їх переклад українською мовою. З'ясуйте спільні та відмінні ознаки підметів і присудків цих двох мов.

Deși încă mult înainte de amiază, soarele ardea fără milă. Încins, aerul tremura în depărtări ca o apă stârnită cu nuiua. Rareori se-nfiripa câte-o boare subțire, mirosind amărui a semințe coapte, dar se risipea în vreun gard alb de-atâta praf sau în porumbiștile uscate, care foșneau ca hârtia, ale țarinii de la marginea satului. Nici un nour nu se arăta mântuitor de după dunga netedă a dealului, din ale cărui coaste turmele de oi smulseseră ultimele fire de iarbă roșietică (M. Streinul).

Вправа 344. Перепишіть текст, підкресліть граматичні основи. Поясніть будову присудків (прості чи складені). За якими правилами ви це встановили? За потреби скористайтеся таблицею, поданою після впр. 340. Чи можуть бути складені підмети? Якщо можуть, то наведіть приклади.

Чари української народної пісні... Хто з людей старшого покоління чи середнього віку в силі забути наперевершену забаву вашу? Ви передавалися від покоління до покоління, від матері до сина, дочки й онука, бережно, як найкоштовніші родинні реліквії. Вони тугою, то вулканним гнівом клекотіли до чужинця, потім невгамонною пристрастю, пристрастю синовньої любові до вітчизни.

Споконвіку пісня була вірним супутником, сестрою і другом людини. З її життєдайних джерел починався Дніпро нашої літератури, вона зросила зерна добра і правди у творчих геніях співців своїх... *(За М. Іванченком).*

Вправа 345. Створіть речення на цікаві сучасні теми, використавши наведені конструкції в ролі присудка.

Починати працювати, братися за розум, не являти собою нічого, називатися відповідальним, починати вчитися, уміти захиститись, завершити будувати, рада бачити, ладен пробачити, схильний ображатися.

Вправа 346. Напишіть текст-роздум про те, як можна досягти належної соціальної і громадянської компетентності, щоб бути переконаним, що в будь-яких формах суспільної діяльності ви зможете, набувши цікавої для вас освіти, без труднощів змінити в разі потреби місце роботи. Використайте у своєму тексті всі три типи присудків: простий, складений іменний, складений дієслівний. Підкресліть і надпишіть над присудками їх тип.

Вправа 347. Прочитайте речення, зверніть увагу на форму присудка і підмета. За потреби виправте їх форму і поясніть, чому виправлення необхідне. Чи причетний до цієї зміни підмет?

1. Мама з донечкою оглядала художню виставку. 2. Живе він з братом як пес з котом. 3. Меншість не задумались, як змінити ситуацію. 4. Більш половина пальм цього року висохли. 5. Були спортсменами у його сім'ї усі три хлопці.

Деякі конструкції підметів висувають особливі вимоги до форми присудка:

1. Складений підмет, виражений поєднанням іменника в називному відмінку з іменником в орудному відмінку (що означає спільне виконання дії) з прийменником, вимагає від присудка форми множини (якщо присудок буде в однині, то це означатиме, що виконує дію, тобто є підметом, тільки слово в називному відмінку, а слово в орудному відмінку є додатком або означенням). Порівн.: *Батько з сином пішли в ліс* (тобто обоє). *Батько з сином пішов у ліс* (а дочку, наприклад, не взяв).

2. При підметах, виражених іменниками *більшість*, *меншість*, *частина*, *частка*, *половина*, *третина*, *решта* і подібних, дієслово-присудок ставимо в однині та в тому ж роді, що й підмет: *Більшість же не поспішала розходитися після вистави. Частина старшокласників вже бачила цей фільм по телевізору.*

Якщо підмет виражений кількісним числівником або кількісним числівником у поєднанні з іменником, то присудок може мати і форму однини, і форму множини:

а) якщо хочемо підкреслити кількість – присудок ставимо в однині: *Двоє заслужених артистів дало концерт у нашому Будинку культури;*

б) якщо хочемо наголосити на дії – присудок ставимо у множині: *Співали у їхній сім'ї трое дівчат.*

Це ж стосується і підметів, до складу яких входять слова кількісного значення *мало*, *чимало*, *багато*: *Багато захотіли піти у похід.*

При підметі, вираженому аббревіатурою, дієслово-присудок ставимо в тому самому роді, що й основне слово, від якого утворено аббревіатуру: *НОП (наукова організація праці) у нас ще не стала нормою.*

Вправа 348. Поєднайте слова так, щоб їх можна було використати як складені присудки. Чи всі слова злилися у присудку? Побудуйте із утвореними присудками речення так, щоб присудки узгоджувалися з підметами відповідно до правил, розміщених перед цією вправою.

Радий, зобов'язаний, виправитись, доглядати, бути, зуміти, робота, схильний, ладен, залишитесь, терплячим, виконати, братися, сина, вибачитись, неба прихилити, собою.

Вправа 349. Запишіть речення, розставивши розділові знаки. Поясніть написання розділового знака тире.

1. Книжки «морська глибина». Хто в них пірне аж до дна, той хоч і труду мав досить дивні перли виносить (*М. Рильський*). 2. Найбільше добро в кожного народу це його мова (*Панас Мирний*). 3. Сміле слово то наші гармати світлі вчинки то наші мечі (*П. Грабовський*). 4. Шанувати пам'ять героїв наше святе завдання (*З журналу*). 5. Прапор один із символів держави. 6. Завдати горя батькам означає взяти найвищий гріх на свою душу (*Зі збірника диктантів*). 7. Бійці-танкісти виконали завдання командира тепер відпочивають (*З газети*).

Пригадайте теоретичний матеріал з теми «Тире між підметом і присудком». За потреби скористайтесь теоретичною інформацією за допомогою QR-коду (с. 270–271).

Вправа 350. Прочитайте текст. Поясніть, за якими правилами між підметом і присудком поставлено тире. А в якому реченні тире поставлено помилково? Чому?

Бабуся Віоріки дивувалась, що внучка рідко, дуже рідко виходила пройтися з подругами після своєї «писанини» до улюбленого всіма молодими парком. «А молодість не вернеться – не вернеться вона», – любила нагадувати бабуся. «Подруги люблять жартувати, я ж не люблю», – відповіла якомсь онучка. «Одно – не любити, а інше – сприймати людей такими, якими вони є, дитино!» – повчала бабуся. «Та я, бабусю, поважаю своїх подруг, але не хочу витрачати час на жарти – саме тепер ось-ось ЗНО!» «Учіння не вовк, у ліс не втече. Відпочинеш годинку – і відчуєш, якою світлою стала голівка і як мудро жартують дівчатка, щоб перепочити від втоми». Віоріка обійняла бабусю і сказала: «Ти не вчителька, а все знаєш! Чи буду я колись такою, як ти, моя ластівочко?» «От з цим, дитино, не поспішай! Ластівка – мудра пташка, але краще знати міру куди і для чого літати» (*Авторське*).

Вправа 351. Продовжіть речення після трьох крапок так, щоб у реченні була синтаксична структура зі знаком тире між підметом і присудком.

1. А ще гірше... . 2. Наша мета... . 3. Я до школи... . 4. В очах її... . 5. Бути людиною... . 6. Посадити деревце... . 7. Патріотизм молодії людини... . 8. Мої шляхи... .

Вправа 352. Прочитайте поетичні висловлювання Ліни Костенко. Чи погоджуєтесь зі знаками тире в кожному реченні? Яка для цього підстава. Створіть на основі цих речень міні-текст за темою «Чим і для кого дорогі “мудрі” вірші?»

Є вірші – квіти. Вірші – дуби. Іграшки – вірші.

§ 28. ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Другорядні члени речення пояснюють підмет або присудок (перші становлять разом з підметом групу підмета, а другі разом із присудком – групу присудка), або ж інші другорядні члени речення. Між групою підмета та групою присудка кому не ставимо.

Другорядні члени речення – це **додаток** (прямий або непряий); **означення** (узгоджене або неузгоджене); **обставина** (місця, часу, мети, причини, способу дії, міри (ступеня), умови, допустовості).

Вправа 353. I. Прочитайте вірш Миколи Вінграновського, підкресліть підмети і відповідними позначками ті слова, які пояснюють підмети. На які запитання відповідають ці слова і як вони характеризують підмети? **II.** Якими ще словами ви можете пояснити кожен з цих підметів? Запишіть ці словосполучення.

До порога моєї землі
поспішай, моя доле строга.
Коле осінь золоторога
теплі лапи сумних журавлів.

В зачарованій млі на ріллі
розверсталася сива дорога...
До порога моєї землі
поспішай, моя доле строга.

Віддаю тобі волю свою,
віддаю тобі силу, доле,
і думок незасніжене поле,
і незлого себе віддаю.

Означення

Означення – другорядний член речення, який виражає якісну або кількісну ознаку іменника чи слова, вжитого в значенні іменника, тобто ознаку підмета або додатка.

Вправа 354. Запишіть 15 пар слів-іменників або слів у значенні іменника+слово, яке виражає якісну або кількісну ознаку.

Зразок: шістнадцятий рік, не сповнене бажання, приємна зустріч.

Вправа 355. Побудуйте речення із запропонованими підметами з означеннями, які характеризують: 1) власне ознаку предмета; 2) ознаки за дією; 3) присвійність; 4) значення діяча при віддієслівних іменниках.

1. Мудрий дідусь, чудова зала, стара школа, гарна дівчина. 2. Дозрілий овоч, вирощений кавун, політі троянди. 3. Дитячий спортзал, поезії Міхая Емінеску, шкільний майданчик. 4. Крик чайки, дозвіл мами, покарання злочинця, скрегіт гальм.

Вправа 356. Прочитайте текст, випишіть означення разом з означуваними словами, поряд з ними в дужках запишіть означення, якими ви замінили б словосполучення.

НЕЗАБУТНІ ЗУСТРІЧІ

(Скорочено)

Автобус мчав карпатською землею. То вповзав у долини, то злітав на пагорби, ніби приколисував пасажирів.

На іншому боці сиділи дівчата, які не могли втихомиритись. Витягнули люстерка і почали малюватись, наводити марафети. Мені стало дивно. Як, в автобусі? Дівчата були симпатичні, їх природна краса не потребувала ніякої косметики. Захотілось мені поговорити з ними.

– Гляньте, дівчата, як гречка цвіте! Так і хочеться побігти по полю і побрести тим білим-білим морем.

Одна з дівчат ніяково сказала:

– А що ж там гарного?

...На короткій зупинці в автобус зайшла жінка з великим оберемком блідорожевих безсмертників. Сідаючи біля мене, запитала:

– Де примістити ці квіти, щоб не зів'яли.

Дівчата розсміялись.

– А навіщо вам, тітонько, той бур'ян?

– Це не бур'ян – це польові квіти. А взагалі, що тут смішного? – ніяково відповіла незнайомка.

Дивилась я на її зелене плаття, на білу хустку в зелені горошки з волошковою крайкою і думалося мені, що ця жінка прожила своє життя цікаво.

...Автобус рухався далі. Ось і зупинка (*За О. Стусяк*).

Вправа 357. Спишіть речення, підкресліть означення і те слово, до якого означення належить. Визначте узгоджене і неузгоджене означення в реченні.

Увага! Узгоджене означення + означуване слово мають зв'язок узгодження, а неузгоджене означення з означуваним словом має зв'язки керування чи прилягання.

1. Спокійно, важко, звільна на місто сніг важкий паде й паде. 2. А між усіма дівчаточками лише одна мені мила. 3. Ні сліду людей не видать. Лиш трави, мов море хвилясте, зелене, барвисте, квітчасте. 4. На голос той серце моє потяглося, в тім раю безкраю воно заридало без сліз (*І. Франко*). 5. Ми мали силу рвать кайдани і кров'ю прапор окропить (*Д. Павличко*). 6. Припадаючи до сонячного грона, жебраки стають всесильними богами (*Б. Олійник*). 7. З високої башти шлюзової камери лунає на радіо четверта симфонія Бетховена (*О. Довженко*). 8. Двері палати номер шістнадцять розчинилися навстіж (*Ю. Смолич*).

Прикладка як різновид означення

Вправа 358. Доберіть три найпривабливіші, на ваш погляд, означення до підмета чи слова в значенні іменника. Створіть з ними міні-текст (п'ять-шість речень). Чи могли б ви ускладнити, урізноманітнити структуру слова-підмета?

Прикладка як різновид означення характеризується тим, що виявляється у словозміні, де залежний іменник-прикладка набуває однотипної з опорним словом-іменником відмінкової форми. Наприклад: *хлопець-молодець, вогонь-дівчина, парубок-красень, баба-чарівниця, тепло-сонце, світ-всесвіт, стежки-гори*.

Вправа 359. Напишіть твір про особливості життя старого лісу, ставлення до нього сучасного суспільства, боротьбу небайдужих людей за збереження й омолодження лісів. Використайте означення як якісні або кількісні ознаки іменників, зокрема підметів, а також прикладки (обсяг тексту – 10 рядків).

Ю. Клапоух. Карпати

Прикладки є **невідокремлені** (наприклад: *дизель-мотор, радо-раденький*) і **відокремлені** (наприклад: *дід – коваль «Вогневік», персону – лісник Степан*).

Вправа 360. Утворіть два речення з невідокремленими прикладками і два речення з прикладками відокремленими.

Вправа 361. I. Прочитайте текст і зверніть увагу на особливості написання непоширених прикладок. Поясніть доцільність таких означень-прикладок. II. Виберіть з цього тексту три-чотири речення з прикладками, перекладіть їх румунською мовою і розкажіть, чи є прикладки в перекладеному тексті.

ДИТИНСТВО ЙДЕ ЗА НАМИ

«Кіт-воркіт біля воріт чеше лапкою живіт». Хто з нас, пестячи свого пухнастого улюбленця, не згадує ці слова з дитячої казки? Та чи й взагалі дорослі, закінчивши школи й університети, не беруть часом у руки (для настрою!) книжку «Казки народів світу» або «Казки-загадки»? Сучасний світ – практичний і динамічний. Від нього часом хочеться перепочити. Можна навіть з казкою. Але якщо в дитинстві царівна-жаба була красунею, то в дорослому житті вона нагадує усе ж жабку – не дуже гарну, але мудру. Якщо казку «Голий король» мало розуміли в дитинстві, то дорослі щиро посміхаються, почувши її.

Тож казкарям-мудрецам вдячні діти й дорослі (*Авторське*).

Додаток

Додаток – це другорядний член речення, що означає об'єкт дії або стану та відповідає на запитання непрямих відмінків.

Додатки є **прямі й непрямі**. Прямі виражаються знахідним відмінком без прийменника або родовим відмінком, якщо дія присудка переходить не на весь предмет, а на його частину, або якщо при присудку є заперечна частка **не**. Непрямі виражені іменниками або їх еквівалентами в непрямих відмінках без прийменників і з прийменниками.

Вправа 362. Запишіть речення, підкресліть додатки і надпишіть над ними тип додатка: прямий чи непрямий.

I. 1. Мене дуже зворушила його спостережливість і вміння чесно і глибоко вникати в життєві проблеми. 2. Так, я люблю батьківщину, люблю народ свій, люблю палко і ніжно, як син може любити. 3. Сьогодні записав од матері десять чудових колядок і п'ять нових старих пісень. 4. Є щось глибоке в цьому творенні моря, щось схоже на історичну долю нашого народу (*За О. Довженком*).

II. 1. У снах я марю спогадами з дитинства. 2. Я не люблю фальшивих вихвалянь, не піддаюсь улесливим словам. 3. Дивлюся на річку тиху й мелодію ніжну чую. 4. На мене сніг загнівався, мабуть, тоді паде, коли його не бачу.

Вправа 363. Прочитайте текст. Знайдіть у ньому речення, у яких інфінітив є додатком. Як ви доведете, що інфінітив може бути таким другорядним членом речення? Для підтвердження своєї думки скористайтеся таблицею, вміщеною після вправи. Чи є в реченні інші додатки?

Автобус наближався до рідного міста Віктора. Хлопець попросив водія зупинитися, щоб піти пішки через усю незабутню польову стежку. Чи знайде її тепер? Років он скільки

проминуло! Сподівався знову відчути запах м'яти і чебрецю. Нагадався заспівати хоч строфу з маминих пісень, які ніжністю пестили поле і квіти. Але серце наказало не плакати.

А ось і той ставок, що його ми, діти, називали «семафором». Батьки наказували обминати його здалеку, бо в ньому, мовляв, можна побачити крокодила. Моє далеке, моє щасливе дитинство. Я хочу до тебе... Там на мене чекає здатність відчути себе колишнім... (Авторське).

СИНТАКСИЧНА РОЛЬ НЕОЗНАЧЕНОЇ ФОРМИ ДІЄСЛОВА (ІНФІНІТИВА)

Підмет	Підмет, виражений неозначеною формою дієслова, стоїть на початку речення і виділяється логічним наголосом.	<i>Посадити деревце – залишити про себе найкращу пам'ять (В. Стус). Вилікувати хворого – обов'язок лікаря. Курити – шкідливо для здоров'я. Любити – це щастя.</i>
Присудок	При підметі, вираженому неозначеною формою дієслова, вживається іменна частина, виражена також неозначеною формою дієслова.	<i>Життя прожити – не поле перейти (Народна творчість). Знати – це уміти (Народна творчість). Попросити – це не вкрасти. Іхати – не пішки йти (Народна творчість).</i>
Означення	Неузгоджене означення, що відповідає на запитання який? яка? яке? які? й виражене інфінітивом.	<i>Залишилося право (яке?) вклонитися неньці в ноги (Л. Рубан). А бажання (яке?) читати книги у вас є? Талант (який?) малювати має не кожна людина. Бажання (яке?) заснути зараз сильніше за мене.</i>
Додаток	При дієсловах, які мають значення наказу, побажання, дозволу, заборони, навчання, примусу; дію присудка й інфінітива виконують різні особи.	<i>Батька попросили (що?) оновити старий сценарій. Іван Половець наказав (що?) приготувати кудемету (Ю. Яновський). Учителька попросила (що?) вистерти дошку. Ніхто не змусить мене (до чого?) відмовитися від своєї мети.</i>

Обставина	При дієсловах, що означають рух (<i>прийти, поїхати, сісти</i> та ін.), спрямований на вчинення якоїсь дії (обставина мети: <i>з якою метою?</i>).	<i>Осінь <u>сіла</u> в лісі (з якою метою?) <u>відпочити</u>.</i> <i>До мене <u>ніч</u> <u>прийшла</u> (з якою метою?) <u>купати</u> зорі в моїх очах (В. Лучук).</i> <i><u>Сілай</u> (з якою метою?) <u>спочити</u> на поріг, пройшовши тисячі доріг (С. Будний).</i> <i>Я <u>поїхав</u> <u>відпочивати</u>.</i>
------------------	--	--

Обставина

Обставина – це другорядний член речення, який характеризує дію, стан, ознаку предмета або вказує на спосіб, міру, ступінь, мету, причину, умову, час, місце дії або стан предмета.

Вправа 364. I. Запишіть речення, підкресліть відповідною рисою з них обставини і напишіть над ними різновид кожної з обставин – членів речення: способу дії; міри і ступеня; місця; часу; причини; мети; умови; допустовості. Чи всі різновиди тут представлені? **II.** Об'єднайте визначені різновиди обставин у дві групи: 1) власне обставинні (часу, причини, мети, умови і т. д.); 2) обставинно-означальні (для них характерні підрядний зв'язок, залежність від присудка: *заспівати хором; мудро чинити; довго думати*).

1. Людина народжена для праці й щастя (*Ю. Яновський*).
2. При щирості між людьми, при глибокій і міцній симпатії

ніякий ризик не страшний (*Леся Українка*). 3. Ходять ночі без словечка й дні не говорять, виллялися з відеречка і з водою й зорі (*М. Вінграновський*). 4. Цієї ночі-уночі ми тихо говорили... Різдвяно пахли калачі, шибки в мороз зоріли (*М. Вінграновський*). 5. До тебе, милий, пишу лист в останнє тремтячою рукою... (*Б. Лепкий*). 6. Найогидніші очі порожні, найгрізніше мовчить гроза (*В. Симоненко*). 7. Не гріє сонце на чужині, а дома надто вже пекло (*Т. Шевченко*).

Вправа 365. Прочитайте текст, випишіть усі обставини разом зі словами, які ці обставини пояснюють. У дужках запишіть запитання до обставин і визначте їх групу за значенням.

Коли кінчається велика війна, то всім учасникам її здається, ніби не забудеться вона ніколи. Але час котиться навалюю швидко, і от уже увійшли у твої дні події чи людина, не пов'язана з війною. Ти навіть здивувався в першу мить, але дуже швидко при звичаєвся до таких подій.

...І все-таки, як не віддалялися б війною розкриті найпотаємніші почуття і якості людини, в серці твоєму не перестає бриніти гордість перемоги. Ти влив у неї свою краплину крові й навіть не одну, та хіба ж можна затерти це почуття перемоги у твоїй пам'яті! Ніяке горе і ніяка радість не в силі зрівнятися з нею чи потьмарити її (*За В. Собком*).

Вправа 366. Перекладіть речення українською мовою. З румунсько-мовних і українськомовних речень випишіть парами обставини разом зі словами, до яких вони тяжіють за змістом. Розкажіть, які способи вираження обставин однакові в обидвох мовах, а які – відмінні. Чому?

1. A fugit tânăr de acasă: tata l-a căutat o viață pretutindeni (*М. Sadoveanu*). 2. Rămâi aici peste noapte când s-a înturna împăratul (*І. Creangă*). 3. Când era să treacă fica sa, deodată ieși de sub acel pod (*Р. Ispirescu*). 4. Viscolul ridica omătul în valuri și-l spulbera în vâzduh, de nu se mai vedea nici cer, nici pământ (*Ал. Vlașcă*). 5. În cerul nopții Făt-Frumos își spălă fața în baia de lacrimi, apoi, învelindu-se în mantaua ce i-o țesură din raze de lună, se culcă să doarmă pe patul de flori (*М. Eminescu*). 6. Porojan [...] se posomora și ochii lui se aprindeau de dorul răzbunării (*В. Alecsandri*). 7. Un cuvânt e un arbore ce s-a născut pe pământul tău ori a căzut ca o sămânță din lumea altora, un cuvânt este până la urmă o faptură specifică (*С. Noica*).

Вправа 367. Прочитайте текст. Випишіть з нього обставини часу і місця разом зі словами, з якими вони пов'язані за змістом (одна група учнів виписує обставини часу, друга – обставини місця). Поясніть особливості вираження цих обставин.

Олена Пчілка

Свій письменницький псевдонім Олена Пчілка «позичила» від невсипущих трудівниць-бджілок. Як працювала бджола, протягом усього життя несла вона в українську культуру свою працю – художні твори, переклади, активно виступала як видавець, громадський діяч. Її невелика за обсягом, але вагома своїм демократичним спрямуванням, гуманістичним змістом, реалістичним відтворенням дійсності літературна творчість посідає почесне місце в історії розвитку української літератури.

Олена Пчілка (Ольга Петрівна Драгоманова, в одруженні – Косач) народилася 29 липня 1849 року в м. Гадячі на Полтавщині в родині дрібного поміщика Петра Якимовича Драгоманова, людини освіченої і передової для своєї доби.

Він мав літературний хист – писав вірші й оповідання. Початкову освіту майбутня письменниця здобула вдома; батько прищепив їй любов до російської літератури, мати – дочка дрібного українського поміщика – до української народної пісні, казки, народної обрядовості. 1866 року Ольга закінчила Київський зразковий пансіон шляхетних дівчат, здобувши добрі знання з літератури, французької та німецької мов. У 1868 році стала дружиною тоді ще студента права Петра Антоновича Косача і переїхала до Новограда-Волинського. Тут 25 лютого 1871 року в подружжя Косачів народилася друга дитина – дочка Лариса, майбутня велика українська поетеса Леся Українка (*З журналу*).

Вправа 368. Перепишіть речення і визначте, яким членом речення є дієслово у формі інфінітива. Які дієслівні члени речення переважають у цій вправі?

1. Можна вибрати друга і по духу брата, та не можна рідну матір вибирати (*В. Симоненко*). 2. А я рушаю в путь – нову стрічати весну (*М. Рильський*). 3. Мама прагнула додати нам

передусім щоденної гармонії душі та вберегти її від «генного бруду» «убогих духом» (*С. Богдан*). 4. Пам'ять не зрадить, а серце дурити не стане (*Б. Олійник*). 5. Як же справді можна, не оволодівши мовою, творить літературу (*М. Рильський*). 6. У нас кохати – полюбить сповна, і серце з милим вік не розлучати (*А. Малишко*). 7. Такий, як є, стою на кружині, мені нема що від людей ховати (*Б. Олійник*). 8. Як цей світ не любити, коли ти випромінюєш світло? (*За С. Богдан*).

Вправа 369. Створіть і запишіть текст-роздум, використавши обставини мети, умови, часу для того, щоб розповісти, чи прагнете ви чи не прагнете досягти уміння вчитися впродовж життя.

Вправа 370. I. Випишіть з художнього тексту уривок, який вас зацікавив (не діалог чи полілог). Підкресліть головні та другорядні члени речення і висловте свою думку про стилістичну роль членів речення, які увиразнюють образи, події, тональність (експресію) тощо.
II. Чи можуть бути членами речення службові слова? Доведіть.

Вправа 371. Прочитайте текст. Випишіть з нього словосполучення: а) з додатками, б) з означеннями, в) з обставинами. Подайте їх українські відповідники, з'ясуйте спільне і відмінне у вираженні другорядних членів речення в мові українській і мові румунській.

Încă sara asta i-a mai rămas lui să fie lângă nevastă. Iar pe urmă tocmai... cine știe... Cum va fi oare când se va întoarce el? Tot așa de gingași îi vor fi obraji? Tot așa de limpezi – ochii?... Poate n-a fi timpul tot atât de nemilos... Dar ce să ceri milă de la timp când el are numai nepăsare?

– Hai, Radule, hai la culcare, c-apoi mâine...

Se culcară, din una în alta vorba se întinse. Și cum vorbeau, somnul îi auzi și se mânie. Și odată mâniat, somnul nu mai vru să se lipească de dânșii. Fugi. Veni aproape spre ziuă și, ca de piatră, se prăvăli peste ei.

Au mai rămas câteva clipe. Clipe după care el, Radu Dugan, va trebui să-și potrivească pe umeri baierile rucsacului. Sta lângă masă.

Cu capul rezemat pe o mână sta. Își privește nevasta. O bea cu ochii. O bea și nu se mai satură, își simte capul greu. Îl dor tâmplele. Gândurile se repăd să-și facă drum prin ele. Odorica umbla când pe lângă plită, când la dulap, ba cu o farfurie în mână, ba cu un șervet. Umbla. Fără nici un rost umbla (*D. Hriniciuc*).

Вправа 372. Прочитайте науково-методичний текст «Складні випадки кваліфікації другорядних членів речення», перейшовши за QR-кодом:

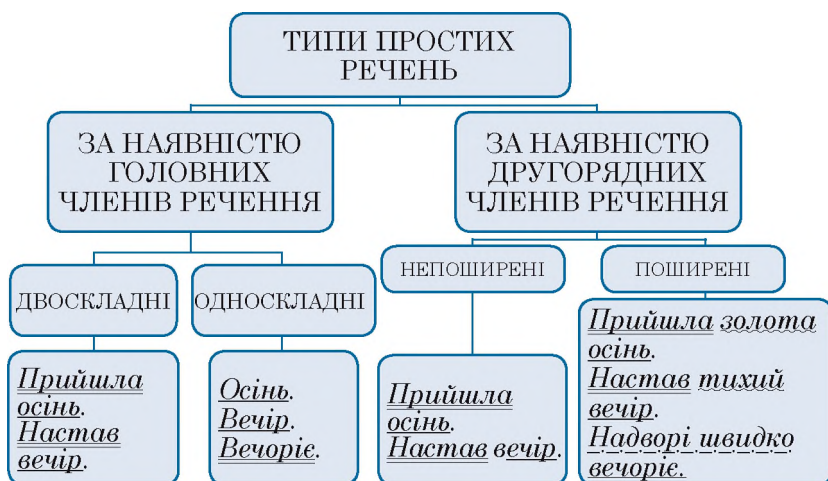
Вправа 373. Продумайте і складіть діалог відповідно до ситуації: уявіть, що ви – працівник державної служби зайнятості й до вас звернувся один із відвідувачів з проханням допомогти визначитися з актуальною для нього проблемою. Чи вдалося б вам спрямувати людину до перспективного для неї рішення?

1. Професійна орієнтація: допомога у виборі професії, яка найбільше відповідає потребам і можливостям людини і користується попитом на ринку праці.

2. Професійне навчання: можливість здобуття професій, які користуються попитом на ринку праці або сприятимуть індивідуальній трудовій діяльності чи відкриттю власної справи.

3. Громадські роботи: працевлаштування на загальнодоступні види тимчасової трудової діяльності, що не потребують спеціальної кваліфікації.

§ 29. ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ. ПОВНІ Й НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ

Вправа 374. Наведіть речення: 1) у якому структурною основою є головний член, виражений повнозначним дієсловом у формі 1-ї або 2-ї особи однини або множини теперішнього часу, а також наказового способу;

2) односкладне речення, структурну основу якого становить головний член, виражений повнозначним дієсловом у формі 3-ї особи множини або й дієсловом у формі 3-ї особи множини й дієсловом-зв'язкою (нульовою у формі теперішнього часу) і відповідним необхідним за змістом компонентом;

3) односкладне речення, структурну основу якого становить головний член, виражений дієсловами 2-ї особи множини дійсного способу;

4) односкладне речення, головний член якого виражається синтаксично незалежним інфінітивом;

5) називне односкладне речення, структурну основу якого становить головний член, виражений іменником у формі називного відмінка, функція якого – називання предмета, явища або процесу, що визначає описану позамовну ситуацію.

ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ		
Речення з головним членом у формі присудка		
Означено-особове	Головний член речення: дієслово у формі 1-ї або 2-ї особи однини чи множини дійсного або наказового способу.	<i>Співай, поете!</i> <i>Люблю похмурий день.</i>
Неозначено-особове	Головний член речення: дієслово у формі 3-ї особи множини теперішнього, майбутнього часу або ж у формі множини минулого часу дійсного способу.	<i>У піснях тебе називали зіркою.</i>
Узагальнено-особове	Головний член речення: дієслово у формі 2-ї особи однини чи множини дійсного або наказового способу, а також 3-ї особи множини.	<i>Згаяного часу і конем <u>не здоженеш</u>.</i>
Безособове	Головний член речення: безособове дієслово; особове в значенні безособового; дієсл. форми на -но, -то ; інфінітив; слова <i>нема, немає, не було</i> ; прислівники: <i>треба, можна, необхідно</i> .	<i>Світало.</i> <i>Розуму <u>не позичити</u>.</i>
Речення з головним членом у формі підмета		
Називне	Головний член речення: іменник у Н. в. однини чи множини; займенник; числівник+ іменник.	<i>Рідний край! Ми.</i> <i>Он село.</i> <i>Дві тополі.</i>

Вправа 375. Запишіть односкладні речення, підкресліть кожний головний член, а в дужках зазначте тип речення.

1. Люблю тебе, високе наше небо! (*І. Нехода*). 2. Мандрі, відвідини невідомих місць... Іти широким шляхом, полями, лісами, селами... Звільнитися трохи від турботи і гризот щоденних... (*У. Самчук*). 3. Вік живи – вік учись (*Народна творчість*). 4. Не змагаюся вже, не борюся, потопаю в сріблястому сні (*Леся Українка*). 5. Використайте свої знання, користь свою і своєї України (*З газети*). 6. Зима. Холодно в лісі, холодно в полі (*О. Копиленко*). 7. Кажали, у лісі страшно. Так лячно. Так вільно. Так солодко (*За В. Бичком*). 8. Є люди. Звірі. Натовпи. Юрма. А серед них – чудні якісь істоти (*О. Пахльовська*). 9. Новобранців проводжали цілим гуртом (*В. Козаченко*). 10. За всіх скажу, за всіх переболію (*ІІ. Тучина*). 11. І не спиться, й не лежиться... І сон мене не бере (*З народної творчості*). 12. І тобі рости й не в'януть з роду (*В. Симоненко*). 13. Немає приповідки без правди (*Народна творчість*).

Вправа 376. Створіть текст-оповідь (десять-дванадцять речень) про якусь життєву ситуацію, учасником якої ви несподівано стали (тема позитивна). Використайте п'ять-шість односкладних речень. Назвіть тип побудованих вами речень.

Вправа 377. Прочитайте безособові односкладні речення і вкажіть граматичну особливість дієслів у них.

1. Усім було сказано вчасно про складність дороги. 2. Уже дуже рано почало смеркати. 3. Хлопця почало лихоманити. 4. Щастя тобі, донечко моя! 5. Мудрості не буде бракувати. 6. Нарешті цілком згадані.

Вправа 378. Створіть міні-текст з шести-семи односкладних речень тільки двох типів: означено-особових і неозначено-особових. Який змістовий лабіринт вам вдалося побудувати?

Вправа 379. Прочитайте фрагмент поезії Бориса Олійника і висловіть свою думку: чи має рацію поет, чи варто його слова запам'ятати на все життя. Як ви опишете типи цих речень?

Знай: не сховатись. Можна – від когось. Від себе ж – ніколи й ніде.

Повні й неповні речення

Вправа 380. Прочитайте текст і скажіть, які речення повні, а які – неповні. Як ви це визначили, за якими ознаками.

ЖИТТЯ

У життя свої закони. Хтось правильно порівняв його з розбурханим океаном. Без компаса в ньому довго не протримаєшся. Треба вміло і вправно визначати свій курс, свій берег. Інакше немає смислу такого дрейфу. І визначити свій курс правильно можна лише знаючи свої можливості. Знати стан справ. Кожен майбутній лоцман чи капітан починає свою дорогу юнгою. І зовсім не обов'язково шукати дорогу за тридев'ять земель. Іноді вона поряд, тільки зумій пізнати – вона ваша. Знаю це з досвіду. Треба рости! (За О. Степаненко).

І. Айвазовський. Буря на морі вночі

Вправа 381. Створіть сім неповних речень (можна скомпонувати з них міні-текст, наприклад, есе). Обґрунтуйте, з якої причини (підстави) пропущено один або два члени речення, хоча ці члени речення можна легко відновити з контексту або із ситуації, в якій відбувається спілкування.

Вправа 382. Прочитайте речення, дібрані з аматорських поетичних текстів. Обґрунтуйте будову речень, повні чи неповні вони. Чи виявили ви односкладні повні речення?

1. Цар Олекса Теплий в легку свитку одягнувся й пише вірш дотепний (*О. Приходько*). 2. Нині спека... Сплять тумани. Притомилися й вітри (*О. Приходько*). 3. Мершій, вже вас чекають на пероні (*Р. Зегря*). 4. Червоні й чорні, й усіх кольорів відтінки лягали хрестиком на білім рушнику (*Р. Зегря*). 5. Холодний дощ і жовте-жовте листя! На мальвах іній! (*Р. Зегря*). 6. Я не мовлю багато... Почуйте мене! Друзі, рідня, свої і чужинці: нас не здолати (*Н. Лупуляк*). 7. Крізь гілля сонячне проміння світить... (*В. Лучак*). 8. Тиха вечірня пора. Зорі вже ніч розкидають... (*І. Семенюк*). 9. Ген – і поля і гори! Ген – ліси і долини! Ген прилягли під небокраєм... Ген над шовковим плаєм... (*Г. Семенюк*). 10. Найкращі ліки – час. Найкращі судді – люди. Найважчий іспит – клас. Найбільший біль – у грудях (*О. Намака*).

Вправа 383. Запишіть речення, розставте розділові знаки. Зачитайте речення вголос відповідно до інтонації, якої потребує той чи інший розділовий знак. Чи вимагає інтонації і тип речення (повне чи неповне)?

1. Пісня і праця великі дві сили. Їм я бажаю до скону служити (*І. Франко*). 2. Говорити річ нудна. Працювати слід до дна (*М. Рильський*). 3. Хочеш їсти качину працюю за ласку (*З газети*). 4. Життя прожити не поле перейти (*Народна творчість*). 5. Малі діти малий клопіт великі діти великий клопіт (*Народна творчість*). 6. Я у споминах ночі в погаслому місті (*С. Богдан*). 7. Іще трохи і спокій освящать дощі (*С. Богдан*). 8. Тут бабусі мов білі вишні а діди молоді й чубаті (*В. Китайгородська*). 9. Ти слухав коханий як плаче мороз ти бачив?! (*В. Китайгородська*). 10. Чи була я в житті щаслива якщо щастя це наче злива? (*В. Котович*).

Вправа 384. Опишіть життєву ситуацію, відтворення якої потребує і неповних речень (три-чотири речення). Наприклад, ви забули вчасно подати вчителів на перевірку зошит. Як ці неповні речення «вписалися» у ваш текст?

Вправа 385. Прочитайте текст. Випишіть із нього: а) односкладні речення; б) неповні речення. Поясніть, чому їх можна сплутати. Обґрунтуйте доречність таких типів речень у цьому тексті. У яких стилях і жанрах неповні речення використовують найчастіше? Які ознаки «осучаснення» тексту ви помітили? Чи з усіма ви погоджуєтеся?

У наш час знати хоча б одну іноземну мову – це не стільки данина моді, як, радше, необхідність. Погодьтеся, бувають різні життєві ситуації, коли твоє «Do you speak English?» – єдина соломинка, яка може врятувати не тільки тебе, але й навколишніх від банальних неприємностей.

Схильність до поліглотства – воістину дар Божий! Моя знайома перфектно володіє п'ятьма іноземними. І я пишаюся нею. Та водночас соромно за себе. Я вивчала три мови: англійську – ще у школі, згодом – в університеті. Результат – порозуміюся з англійцем не так швидко, як би мені хотілося. Після найрейтинговішої мови потягнуло мене на мову західних сусідів – польську. Та де там... Як закінчився цей курс, то взялася до третьої – іспанської. Ще з дитинства вона вабила мене експресивністю і колоритністю. Та рівно за рік підручник з іспанської почав припадати порохом на найвищій полиці книжкової шафи. Відтоді зрозуміла, що або вчилася я погано, або вчили мене не так. Бо іноземні для мене тепер – це найвища арифметика і незбагненна філософія.

Згодом моя знайома-поліглот дала пораду, яку варто взяти на озброєння. Вивчати мову треба не з підручників-самовчителів. Перший крок – правильно обрати метод. Можна вчити іноземну самостійно або з учителем, займатися у групі чи індивідуально. У кожного з цих варіантів є свої переваги та недоліки, про які неважко здогадатися самому. Хтось освоює мову за допомогою традиційних методів, а комусь до вподоби сучасні. Можна сидіти над новими кембриджськими підручниками чи «зазубрювати» на день десятки слів, оглядати спеціалізовані програми й фільми без перекладу. Та чи гарантує це результат?

Вправа 386. Виконайте завдання: спочатку ті, які вважаєте найлегшими, а потім – за ступенем складності.

1. Дайте усні відповіді на запитання.

- Чи всі сполучення слів можна назвати словосполученнями? Чому?
- Чи може речення складатися з одного слова? Підтвердьте свою відповідь прикладами.
- Чи завжди в реченні є граматична основа? Наведіть приклади на підтвердження своєї відповіді.
- Як використовуємо допоміжне дієслово *бути*, якщо воно в присудку має форму теперішнього часу? Чи залежить це від стилю мови?
- Чому деякі дієслова у складі присудків називаємо допоміжними?
- Яким членом речення виступають виділені слова в реченнях:
Копиці сіна бовваніли здалеку. Двері ліворуч були зачинені. Читання лежачи шкідливе. Мрія малювати в мене ще зі школи.

2. Виконайте завдання письмово.

А Складіть словосполучення з наведеними словами в ролі головних. У створених зі слів рядка трьох словосполученнях укажіть вид підрядного зв'язку.

- Успіх, значення, школа, настрої, щастя.
- Радісний, важливіший, гарний, мудрий, гордий.
- Втоmlений, зігрітий, підбадьорений, сприйнятий, заповнений.
- Бачити, відчувши, втратив, придбаю, вміти.
- Швидко, впевнено, голосно, мудро, гаряче.

Б Із простих словосполучень побудуйте складні. Доведіть, що вони складні.

Зігрітий любов'ю, бачити на відстані, мріяти про подорож, вищий за брата, вразливіший аніж дівчина, рідна домівка, висока тополя.

В У яких рядках не всі сполучення слів є словосполученнями? Відповідь обґрунтуйте письмово.

1. Погожа днина, засіяне поле, гордий тобою, їхати тісно, зеленіє вдалині.

2. Зів'яле листя, бачити далеко, добрий сусіда, четвертий день, приємно вражений.

3. Утомлена спекою, найбільш вдалий, буду працювати, батько спить, зелена діброва.

4. Зігрітий любов'ю, стояти поруч, чути здалека, гарний настрій, викликати довір'я.

5. Дібрати правильно, Содом і Гоморра, бити байдики, піснею насажені, гарна личком.

3. Виконайте творчі завдання.

1. Складіть текст (вісім-десять речень) на тему «Мова – душа народу», використавши словосполучення: *почуття власної гідності, державна незалежність, бути нацією*. Підкресліть головні та другорядні члени речення.

2. Складіть опис (вісім-десять речень) сходу сонця, використавши словосполучення: *золота корона, бризнуло довкола, тішити землю*. Підкресліть головні та другорядні члени речення.

3. Складіть роздум (вісім-десять речень) про пам'ятні хвилини у вашому житті, використавши словосполучення: *щем серця, закарбувалося в пам'яті, дорогі мені, майже зримо*. Підкресліть головні та другорядні члени речення.

4. Складіть текст (вісім-десять речень) на тему «Казка мого дитинства», використавши словосполучення: *відлуння дитинства, запам'ятати назавжди, торжествуватиме добро, гріє теплом спогадів*. Підкресліть головні та другорядні члени речення.

5. Складіть розповідь (вісім-десять речень) про улюблену телепередачу, використавши фразеологізми, складену форму майбутнього часу (наприклад, *буду чекати*), форму вищого або найвищого ступеня порівняння прикметника зі словами *більш (менш), найбільш (найменш)*. Усно поясніть, чи є ці сполучення слів словосполученнями. Підкресліть головні та другорядні члени речення.

6. Складіть есе на одну із тем: «Шануймо старших і дітей і будемо жити в моральному суспільстві», «Чи може обман бути моральним?». Надішліть свою роботу на електронну скриньку учителя.

Мовний тренінг з теми «Синтаксична й пунктуаційна норми. Словосполучення. Просте неускладнене речення»

► Перегляньте за допомогою QR-кодів лайфхаки з української мови:

► Виконайте тести он-лайн, перейшовши за QR-кодами:

§ 30. ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

Вправа 387. Прочитайте поетичний текст Віри Китайгородської відповідно до його емоційної особливості. Придивіться до виділених слів і визначте, які це члени речення і як їх називаємо. Поясніть написання розділових знаків.

Нічого у світі не минуло –
ані **зірки**, ні **місяці**.
Лише мале дитя заснуло
у цього соняху в руці.

Чиєсь дитя: **зозульки**, може,
а чи **бджоли**, чи **цвіркуна**,
чи **ангелятко** біле Боже
летіло вранці до вікна.

І не **боялося** остуди,
і не **тремтіло**, що зима.
Аби побачити, чи люди
ще є на світі чи **нема**.

Вправа 388. Прочитайте обидва тексти. Оберіть для аналізу речень один із них. Підкресліть відповідними знаками однорідні члени речення. Які це члени речення? Чи творять вони особливу ритміку і тональність тексту. Поясніть розділові знаки, яким зв'язком – підрядним чи сурядним – поєднуються однорідні члени речення? За потреби скористайтесь таблицею, вміщеною після вправи.

I. Школярська безсонна ніч у наш час стала святом серед найрадісніших, найромантичніших свят... Так уже трапилось, що випадає на одну з найкоротших ночей. Ніч найкоротша, бо то юна пісня прощання людини з дитинством, із солодкою залежністю від батька-матері, від учительства, бо то стріча з волею-воленькою дівочою, з парубочою незалежністю. Прощай, солодка колиско, прощай, тепле гніздечко, школо наша, прощайте, дні незабутні, неповторні...

II. Гей, думи школярські, гей, дні весняні, неповторні, молодосте швидкоплинна, як радісно тебе стрічати, як то важко прощатися. Летять його швидкі промені золотими стрічками по світу, ловлять їх, перших-найперших у ранковій задумі, молоді очі. І зринає в такий зачарований ранок пісня, найдзвінкіша і найулюбленіша пісня, усіма мовами і наріччями, але про спільну радість для всіх – пісня про вітчизну. Скільки їх переспівалось у житті кожного! (Ю. Збанацький).

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ОДНОРІДНИХ ЧЛЕНАХ РЕЧЕННЯ	
Правило	Приклади
Кому СТАВИМО між однорідними членами речення [О, О]	
поєднаними безсполучниковим зв'язком [О, О, О]	<i>Бережи матір, оберігай її здоров'я, <u>дорож</u>и її надіями</i> (В. Сухомлинський). [О, О, О]
поєднаними протиставними сполучниками (а, але, та (=але), зате, проте, однак) [О, але О] [О, та (=але) О]	<i>Тече вода в синє море, та не <u>витікає</u></i> (Т. Шевченко). [О, та О] <i>Труд у нас <u>господар</u>, а не <u>гість</u></i> (С. Крижанівський). [О, а О]
поєднаними повторюваними єднальними сполучниками [і О, і О] [ні О, ні О]	<i>А тим часом місяць пливе оглянути і <u>небо</u>, і <u>зорі</u>, і <u>землю</u>, і <u>море</u></i> (Т. Шевченко). [і О, і О, і О, і О] <i>І чомусь у відповідь не почувлось ні <u>сміху</u>, ні <u>жарту</u></i> (В. Собко). [ні О, ні О]
з'єднаними попарно сполучниками і, й, та (=і) – кому ставимо між парами [О і О, О і О, О і О]	<i>Радість і чудо найбільше для людини – її рука. <u>Бере</u> і <u>дає</u>, <u>карає</u> і <u>милює</u>, <u>пестить</u> і <u>нищить</u>, <u>будує</u> і <u>палить</u>, <u>творює</u> і <u>любить</u></i> (В. Сухомлинський). [О і О, О і О, О і О, О і О, О і О]
поєднаними повторюваними розділовими сполучниками [або О, або О]; [чи О, чи О]; [то О, то О]; [не то О, не то О]; [чи то О, чи то О]	<i>Чи <u>дружина</u> вірна, чи <u>скорботна</u> <u>мати</u>, чи <u>сестра</u> твоя шлють ті листи</i> (Олесь Гончар). [Чи О, чи О, чи О] <i>Грім то <u>затихав</u>, то знов <u>озивався</u> десь здалеку</i> (Іван Ле). [то О, то О]
поєднаними парними сполучниками (не лише..., а й...; не лише..., а навіть...; не тільки..., а й...; не тільки..., але й...; як..., так і...; не так..., як...) – кому ставимо перед другим компонентом [не лише О, а й О]	Диплом є не тільки <u>світленням</u> фахових знань спеціаліста, а й <u>показником</u> його духовності (<i>З ділових паперів</i>). [не тільки О, а й О]

поеднаними і сполучниковим і безсполучниковим зв'язком, кому ставимо між усіма однорідними членами (зокрема перед першим сполучником) [O, O, i O, i O]	<i>Ріка <u>біжить</u>, і з сонцем <u>грається</u>, і <u>відбиває</u> небеса</i> (М. Чернявський). [O, i O, i O] <i>Чорніє <u>поле</u>, і <u>зай</u>, і <u>гори</u></i> (Т. Шевченко). [O, i O, i O]
Кому НЕ СТАВИМО між однорідними членами речення [O або O]	
Запам'ятайте словесну формулу!	«Або-чи-та-і» коми ковтає
поеднаними одиничним еднальним сполучником <i>та (=i)</i> [O та (=i) O]	<i>А над листям стирчали <u>жовті</u> та <u>білі</u> квітки...</i> (І. Нечуй-Левицький). [O та O]
між двома словами, з'єднаними повторюваними еднальними сполучниками (і або ні), якщо вони утворюють тісну смислову єдність або є фразеологізмом	<i>І <u>сміх</u> і <u>гріх</u>; і <u>так</u> і <u>сяк</u>; і <u>туди</u> і <u>сюди</u>; і <u>вдень</u> і <u>вночі</u>; і <u>вашим</u> і <u>нашим</u>; <u>ні живий</u> <u>ні мертвий</u>; <u>ні пуху</u> <u>ні пера</u>; <u>ні слуху</u> <u>ні духу</u>; <u>ні риба</u> <u>ні м'ясо</u>; <u>ні кінця</u> <u>ні краю</u>; <u>ні сіло</u> <u>ні впало</u>; <u>ні туди</u> <u>ні сюди</u>; <u>ні сьак</u> <u>ні так</u></i>
поеднаними одиничним еднальним сполучником [O i O]; [O й O]	<i>Співає осінь <u>ніжно</u> й <u>журавлино</u></i> (Д. Павличко). [O й O]
поеднаними одиничним розділовим сполучником (або, чи) [O або O]; [O чи O]	<i>Картина була <u>надзвичайна</u>, <u>неначе сон чи казка</u></i> (О. Довженко). [O чи O]
Крапку з комою СТАВИМО [O; O; O]	
між поширеними однорідними членами речення, особливо якщо в середині хоча б одного з них є коми [O; O]	<i>На паничині <u>пшеницю</u> <u>жсала</u>, <u>втомилася</u>: <u>не спочиває</u> <u>пшла</u> в <u>снопи</u>, <u>пошканди-бала</u> Івана сина <u>годувать</u></i> (Т. Шевченко). [O; O]
Тире СТАВИМО [O – O]	
між однорідними членами речення з безсполучниковим протиставним зв'язком (замість сполучника а)	<i>Не <u>вітер</u> – <u>буря</u> над землею в <u>замети</u> <u>клала</u> <u>білий</u> <u>сніг</u></i> (Л. Первомайський). [O – O]

Вправа 389. Створіть по одному реченню з однорідними другорядними членами речення (додатком, означенням, обставиною) і поясніть, яким зв'язком вони поєднуються з головним або іншим другорядним членом. Намалюйте схеми до речень, поясніть розділові знаки у ваших реченнях.

Вправа 390. I. Прочитайте вдумливо текст Василя Сухомлинського (спочатку самостійно, а потім уголос разом з однокласниками). Після слів: «Краса – це радість нового життя. Людина стала людиною, тому...», кожен учень від першої партії до останньої хай прочитає по одному оцінному висловлюванню автора про джерела краси світу.
II. Чи можна ці «висловлювання» вважати однорідними членами речення, яке закінчить учитель (учителька) словами – «Побачила (красу) і вражена пішла по землі, створюючи нову красу». Чи вдалося вам «хор солістів»? Чи вдалося вам усвідомити, що однорідність притаманна не лише членам речення, а й змісту й тональності?

КРАСА – КРИЛА ДОБРИХ ПОЧУТТІВ

Краса – це радість нашого життя. Людина стала людиною тому, що побачила глибину блакитного неба, мерехтіння зірок, рожевий розрив зорі, багровий захід перед вітряним днем, тріпотіння марева над горизонтом, безмежну далину степів, сині тіні в заметах березневого снігу, журавлиний ключ у небесній блакиті, відображення сонця в міріадах краплин ранкової роси, сірі нитки в похмурий осінній день, фіолетову хмаринку на бузковому куші, ніжну стеблинку і голубий дзвіночок проліска... Побачила і вражена пішла по землі, створюючи нову красу.

Зупинись і ти в здивуванні перед красою. І у твоєму серці розквітне благородство.

Вправа 391. Прочитайте поетичну строфу Михайла Ткача. Спробуйте продовжити задум поета щодо ролі однорідних членів речення. Якщо текст вам вдасться, підпишіть під строфою своє прізвище «на згадку».

Слова, слова... Вони в собі всі різні:
тривожні й тихі, радісні й сумні; є терпеливі,
є жорстокі й грізні,
лукаві й чесні, мудрі і смішні...

Вправа 392. Пригадайте вивчене і дайте відповіді на запитання. Наведіть переконливі приклади.

1. Яким зв'язком – сурядним чи підрядним – поєднуються між собою однорідні члени речення?
2. Який спосіб поєднання однорідних членів речення: сполучниковий, безсполучниковий чи інший?
3. Чи бувають однорідними члени речення, що відповідають на однакове запитання, але не однаково за змістом характеризують предмет?
4. Чи можуть бути однорідними поширені члени речення?
5. Чи залежить однорідність від позиції (місця) однорідних членів речення?

Вправа 393. Запишіть речення, поставивши розділові знаки (зокрема у реченнях з узагальнювальними словами, підкресліть ці слова). За потреби скористайтеся таблицею, вміщеною після вправи.

1. Шевченко написав багато творів про гірку долю жінок-кріпачки а саме «Катерина» «Наймичка» «Сон» («На панщині пшеницю жала...») «Сова» (*З підручника*).
2. Найбільші міста України такі Київ Харків Донецьк Одеса Львів.
3. Світ який ні краю ні кінця (*В. Симоненко*).
4. І все це річка ліс Карпати нагадали нам щасливе дитинство.
5. Найбільше добро у кожного народу це його мова (*Панас Мирний*).
6. Скрізь і всюди краса і спокій.
7. У щастя людського два рівні є крила троянди й виноград, красиве і корисне (*М. Рильський*).
8. Він почувався щасливим одне слово втішеним.

Розділові знаки при узагальнювальних словах	
Правило	Приклади
Двокрапка	
Узагальнювальне слово (УС) перед однорідними членами речення [УС: О, О, О].	Подяка вам <u>за все</u> ; <u>і за довір'я</u> , <u>й за любов</u> (<i>П. Тичина</i>). [УС: і О, і О].
Після УС можуть стояти слова наприклад , а саме , як-от . Перед цими словами (після УС) ставимо кому , а після них – двокрапку . [УС, а саме: О, О, О].	У <u>далекій Африці</u> зимують <u>перелітні птахи</u> , <u>наприклад</u> : <u>ластівки</u> , <u>дикі гуси</u> , <u>дикі качки</u> <u>та багато інших</u> (<i>З підручника</i>). [УС, наприклад: О, О, О та О].

Типе	
УС після однорідних членів речення [Ні О, ні О, ні О – УС].	<i>Ні спека дня, ні бурі, ні морози – ніщо не вб'є мою любов живу (В. Сосюра).</i>
Увага! Якщо однорідними членами, що стоять після УС, речення не закінчується, то перед ними (після УС) ставимо двокрапку , а після них – тире . [УС: О, О, О – ...].	<i>Усе навколо: <u>дерева, птахи, люди</u> – сповнене весняної пружності, нестримної сили (В. Собко).</i> [УС: О, О, О – ...].

Вправа 394. Створіть по два речення з однорідними підметами й однорідними присудками (вони повинні перебувати в однакових синтаксичних відношеннях з одним із членів речення і поєднуватися сурядним зв'язком); з іншими головними членами речення – предикативним зв'язком, що формує речення як одиницю спілкування.

На приклад: Дощ і сонце повернули мені добрий настрій.
Іспит був складний і несподіваний.

Вправа 395. Перекладіть текст з румунської мови мовою українською, належно підкресліть головні та другорядні члени речення, доповніть фрази однорідними другорядними членами. Чи вдалося вам поглибити репліки, за рахунок чого?

LA MASĂ

Dan mănâncă la dejun pâine cu unt și ouă. Întră Victor.

– Haide Dan la școală! E timpul.

– Eu de-abia iau dejunul. Ia și niște șuncă.

Și apoi un pahar de ceai.

– Mulțumesc. Cu plăcere.

Ei mănâncă împreună și apoi pleacă la școală (A. Zadețkaia).

РЕЧЕННЯ ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ, ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ (СЛОВОСПОЛУЧЕННЯМИ, РЕЧЕННЯМИ)

Вправа 396. Прочитайте віршований і прозовий тексти. Випишіть звертання з тим членом речення, який повідомляє доцільність, мету звертання. Зверніть увагу на інтонацію усього речення зі звертаннями. Про що можна з цього довідатись?

I. Як Вас, пані?
 Як Вас, пане?
 Білі вірші...
 Білі рани...
 Від тієї, від далекої весни
 «Мені снилася Криворівня...»
 «Мені снівся мені рівня...»

В. Котович

II. Ми схиляємо голову перед твоєю світлістю і просимо до нас у гостину.

– Радий тебе бачити, чесний боярине Саво. Давно ми не розмовляли. Чомусь ти обходив мене.

– Ні, Стефе, просто дуже заклопотаний усілякими справами. А хотілося б мати трішечки уваги від тебе.

– Тому ти не прийшов мене рятувати тоді, коли я потрапив в облогу в Цецині. Та добрі люди не дали пропасти.

– Тобі, Стефе, не страшна ніяка сила, бо маєш багато витязів. І без мене обійшлося (*М. Івасюк*).

Звертання – це інтонаційно виділений компонент речення, що називає істоти або персоніфіковані (уособлені) предмети, до яких адресовано мовлення. *Засобом вираження звертання є кличний відмінок.*

Вправа 397. Прочитайте речення. Зверніть увагу, що не завжди звертання називають істоти або предмети. Виокремте такі звертання. Які настрої вам навіяли ті чи ті звертання? Поясніть розділові знаки при них.

1. Рідна мати моя, ти ночей не доспала і водила мене у поля край села (*Д. Павличко*). 2. Агов, хто у лісі, озовіться! 3. Відійдіть-но! Проїхати треба! 4. Поговори зі мною, мамо, про що бажаєш – говори (*Н. Бабич*). 5. Чом, чом, чом, земле моя, так люба ти мені? (*К. Малицька*). 6. Ластівочко мила! Чи стріхою ти помилилась? 7. Котику-мурчику, чом не муркочиш, чом не радієш мені? 8. Школа моя рідна! Класе мій гостинний! Я вже навіки вас полюбив (*Авторські*).

Вправа 398. Перепишіть текст, зробіть повний синтаксичний розбір речень.

Когорта журавлів знеслася у блакить.
 А птах поранений їм дивиться услід.

І так нестерпно птахів болять
отой – без нього вже, політ.
Ми тут внизу... Чи відаєм, брати,
як важко птахів без висоти.

В. Колодій

Вправа 399. Висловіть співрозмовникові своє ставлення до його уявного повідомлення (впевненість або невпевненість, сумнів чи ствердження, припущення або достовірність повідомлення), використовуючи вставні слова, словосполучення і речення з довідки.

Довідка. Для достовірності повідомлення: *безперечно, безумовно, безсумнівно, звісно, звичайно, справді, певна річ, правду кажучи.*

Припущення або невпевненість передають за потреби слова: *може, можливо, мабуть, певно, напевно, очевидно, здається, ймовірно, бува, припустімо, сподіваюсь, треба гадати.*

За допомогою вставних слів або речень мовець може висловити співрозмовникові своє ставлення до інформації: впевненість або невпевненість, сумнів або ствердження, припущення або достовірність повідомлення.

Вставні слова, словосполучення й речення не є членами речення.

Вставні слова, словосполучення й речення вносять додаткову інформацію в речення, не будучи граматично пов'язані з ним. Вставні конструкції, як і вставні слова, не є членами речення.

Вставні конструкції відокремлюємо на письмі комами.

Групи вставних слів за значенням	Найуживаніші вставні конструкції
Достовірність повідомлення	<i>безумовно, безсумнівно, безперечно, звичайно, звісно, справді, певна річ, сказати по правді, правду кажучи.</i>
Припущення або невпевненість	<i>мабуть, може, а може, можливо, певно, напевно, очевидно, здається, ймовірно, бува, сподіваюся, припустімо, можна сказати, треба гадати.</i>

Організація та впорядкування думки	<i>по-перше, по-друге, з одного боку, з другого боку, до речі, нарешті, між іншим, крім того, отже, значить, таким чином, виявляється, наприклад, зокрема, взагалі, зрештою, одне слово, коротко кажучи.</i>
Привернення, активізація уваги співрозмовника	<i>чуєте, знаєте, бач, бачите, погодьтеся, уявіть собі, майте на увазі, зверніть увагу, прошу вас, даруйте на слові, між нами кажучи.</i>
Вказівка на джерело інформації	<i>кажуть, як кажуть, каже, мовляв, повідомляють, за висловом..., за вченням..., на думку..., на мою думку, по-моєму, гадаю, пам'ятаю, бачу, чую.</i>
Висловлення власних почуттів (задоволення чи незадоволення)	<i>на щастя, на жаль, як на гріх, нівроку, соромно казати, чого доброго, хвалити Бога, нарешті.</i>

Вправа 400. I. Створіть одне – два речення, в яких будуть вставні слова, що можуть допомогти 1) впорядкувати думку (*по-перше, отже, таким чином, взагалі* й под.); 2) привернути й активізувати увагу співрозмовника (*знаєте, бачите, погодьтесь...*); 3) вказати джерело повідомлення (*кажуть, як кажуть, за висловом, на мою думку...*); 4) висловити власні почуття (*як на гріх, на щастя, нівроку, хвалити Бога*). Будьте уважні до розділових знаків!

II. Доповніть списки вставних слів з вказаними вище можливостями уточнювати інформацію.

Вправа 401. Перекладіть речення українською мовою, запишіть переклад, підкресліть вставні слова та речення, поясніть розділові знаки. Які відмінності між реченнями румунською та українською мовами ви помітили?

1. Fericit trai a fost acela pentru Zamfira, dar n-a ținut mult, din păcate (*V. Alecsandri*). 2. Mai întâi, să vedem ce ne spune fata (*I. Druța*). 3. Împotriva obiceiului său, Lăpușneanul în ziua aceea era îmbrăcat cu toată pompa domnească (*C. Negruzzi*). 4. Cu toate acestea, convorbirea noastră atât de fierbinte începu a slăbi (*V. Alecsandri*). 5. Dar, să nu vă fie cu supărare, ia, palmele aceste țărănești ale noastre ... vă ține pe dumneavoastră de atâta amar de vreme ... (*I. Creangă*).

Вправа 402. Вставте в речення можливі згідно з їх змістом вставні слова або речення. Поставте розділові знаки.

1. А вони не побоялися взятися за цю справу.
2. Хлопці й послухали б, але часу на вмовляння не було.
3. Їм не дуже хотілося сьогодні вчитися.
4. А я не дуже й надіялась.
5. То ти усе ж наважишся?
6. Вам теж не завадить послухати цю бувальщину.
7. Гарний вийшов твір.
8. На все треба мати щастя.
9. А ти цього не чула?

Увага! Слова **однак, проте** бувають вставними лише тоді, коли стоять усередині (не на початку!) речення.

Слово **звичайно** є вставним у значенні «само собою зрозуміло».

Слово **нарешті** вставне, якщо його можна ототожнити з «крім того».

Слово **справді** є вставним, якщо має значення «це правда», «кажучи правду».

Вправа 403. Запишіть вставні слова, які можуть допомогти поглибленню вашої інформаційно-комунікативної компетентності. Використайте їх у діалозі на самостійно обрану тему. Перш ніж розігрувати діалог, опрацюйте пам'ятку, вміщену після вправи.

Як вести діалог

1. Дотримуйтеся теми і мети спілкування.
2. Під час спілкування не перебивайте співрозмовника.
3. Будуйте репліки так, щоб заохотити співрозмовника висловити власну думку.
4. Слухайте зацікавлено й доброзичливо.
5. Дбайте про те, щоб своїми висловленнями не образити співрозмовника.
6. Додержуйтесь етикетних норм і правил поведінки під час діалогу.

РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ДРУГОРЯДНИМИ ЧЛЕНАМИ

Вправа 404. Прочитайте вірш Бориса Бунчука, дібравши для свого голосу відповідну тональність. Зверніть увагу на тире в реченнях і скажіть, яка його роль в окремих фразах тексту. У чому особливість цих речень?

ОДА МАРГАРИТЦІ

Гайда на луг! Гайда в траву –
почути коникову скрипку
і відшукати маргаритку –
малу ромашку лугову.

Є в цьому щось для мене вічне,
коли своїм жовтавим вічком
вона між стеблами мигне –
і сіра суєта відлине.
І я щасливий, мов дитина,
і всіх люблю, а всі – мене.

Шумує квітковий прибій,
є квіти, може, й красивіші,
я вірю їм, але найбільше
і найпевніше вірю їй.

Хоч розфарбуйте все навкруг,
хоч луг трояндами покрийте.
Але не буде маргаритки –
і вже несправжнім буде луг.

Відокремлення другорядних членів речення в усному мовленні відбувається засобами інтонації, що на письмі передається відповідними розділовими знаками. Проте це явище не лише мовлення, а й мови, бо **відокремлені члени речення виражають додаткове повідомлення, доповнюють основну думку**. Наприклад: *Клониться дерево, плодом обтяжене; **чесний, розумний**, і ти так клонись (І. Франко). Як учений, етнограф і фольклорист, Франко все життя з великим інтересом ставився до народної творчості (М. Рильський).*

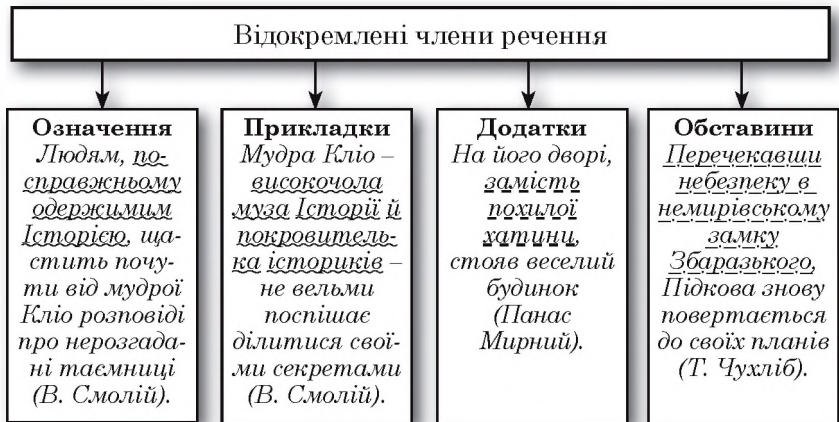
Вправа 405. Прочитайте речення і поясніть особливості відокремлених членів речення. Які це за граматичною характеристикою члени речення (назвіть їх)? За потреби скористайтеся схемою, вміщеною після вправи.

1. Похибки друзів, за винятком зради, ми повинні зносити або виправити (*Г. Сковорода*).
2. Ворони п'ють надкльовані горіхи. А що їм, чорним? Чорним все одно! (*Л. Костенко*).
3. Коли маєш дар, успадкований від матері, від рідної пісні,

від народу, то обов'язок твій – народові його й повернути (*Олесь Гончар*). 4. Чи може що кращого бути за небо, задивлене в море? (*Б. Лепкий*). 5. Пейзаж, тобто опис місцевості, у художньому творі відіграє композиційну роль (*З підручника*). 6. Прочитавши все від першого до останнього рядка, переглянувши всі ілюстрації, Байда заговорив, хитрувато посміхаючись (*Д. Бедзик*).

В усному мовленні перед відокремленими членами речення тон підвищується, вони логічно наголошуються, перед ними і після них відчутні паузи, які на письмі передаємо комами, часом тире або навіть і комами і тире. Порівн.: *Непорушно стоять дерева, **загорнені в сутінь, густо вкриті краплистою росою*** (*М. Коцюбинський*). *Ось і сама Чайка підійшла до дівчат – **засмагла, бронзова, з сухими пошерхлими губами*** (*І. Рябокляч*).

Відокремленими бувають **означення, обставини** (найчастіше), а також **додатки**.

Згідно з прямим порядком слів, означення стоїть перед означуваним словом.

Якщо ж означення стоїть після означуваного слова, то воно стає **відокремленим**.

Найпоширеніші випадки відокремлення означень

Правило	Приклад
1. Якщо узгоджене означення стосується особового займенника (інколи цього займенника може й не бути в реченні):	<i>Ми, <u>втомлені, щасливі</u>, поверталися з екскурсії в Карпати (З газети).</i>
2. Якщо означення, що стоїть після означуваного слова, поширене (прикметниковий або дієприкметниковий зворот):	<i>Вмирав поет, <u>залиблений у світ, вмирав поет, задивлений у море</u> (П. Осадчук).</i>
3. Якщо узгоджене означення має обставинний відтінок значення. З таким відтінком значення відокремленими є навіть означення (особливо поширені), що стоять перед означуваним словом:	<i><u>Осяяні місяцем, гори блищать, осріблені місяцем, сосни шумлять</u> (Олександр Олесь). <u>Здивована його ласкою, мама не мовила й слова</u> (Авторське).</i>
4. Якщо в реченні є два або більше означень (поширених чи непоширених), які стоять після означуваного слова, і перед цим означуваним словом уже є узгоджене означення:	<i>Ах, <u>то мрія співала мою пісню, сумну, лебедину</u> (Олександр Олесь). <u>Ми часто бачили тут цю гарну жінку, сумовиту і наче пригаслу</u> (Авторське).</i>
5. В інших випадках, якщо мовець підсилює неузгоджене означення (а воно звичайно не відокремлюється!) логічно й інтонаційно:	<i>Пролягла між нами відстань, <u>довша, ніж до смерті, більша, ніж на Марс</u> (М. Івасюк).</i>
6. Якщо неузгоджене означення є однорідним з відокремленим узгодженим означенням:	<i><u>Щасливий, з блискучим поглядом, брат не йшов, а летів додому</u> (Авторське).</i>

Вправа 406. I. Прочитайте речення з відокремленими означеннями і поясніть підстави відокремлення. **II.** Створіть самі шість речень, які відповідають вимогам і наведеним у таблиці характеристикам відокремлених означень.

1. Щасливі й успішні, наші випускники розбудують Україну. 2. Плакала береза, зрублена хижакон, плакала, залюблена у небо. 3. Народжений у Карпатах, він жодної відпустки не пропускав без них. 4. Втоплена своїм імпульсивним характером, дівчина вирішила «подружитися» з басейном. 5. Пробігла між нами «муха», вперта, як я, завзятіша більше, ніж сестричка. 6. Там відбігало дитинство щасливе моє, лісове, польове, квітанкове.

Вправа 407. Перекладіть речення з відокремленими означеннями румунською мовою та поясніть особливість перекладу.

1. Наче зачарований велетень, стояв ліс, опушений весь інесм білим, прикритий і пронизаний наскрізь сонячним сяйвом (*Панас Мирний*). 2. Потім вони чули музику, далеку, незрозумілу, прекрасну (*Олесь Гончар*). 3. Радісна, тиха надія, мов квітка лілеї, розквітла... (*Леся Українка*). 4. Народжена для пісень, вона проплакала все життя, проводжаючи [дітей] назавжди (*О. Довженко*). 5. Бджола свій мед збирає по квітках і жодної, премудра, не мінає (*І. Кочерга*).

Вправа 408. Перепишіть текст, поясніть розділові знаки в ньому. Чи знайшли ви речення, у яких є друга назва предмета або особи? Як називаються такі члени речення? Якщо у вас виникають труднощі, скористайтеся схемою, поданою після вправи.

МИКЛУХО-МАКЛАЙ – НАЩАДОК ЗАПОРОЖЦІВ

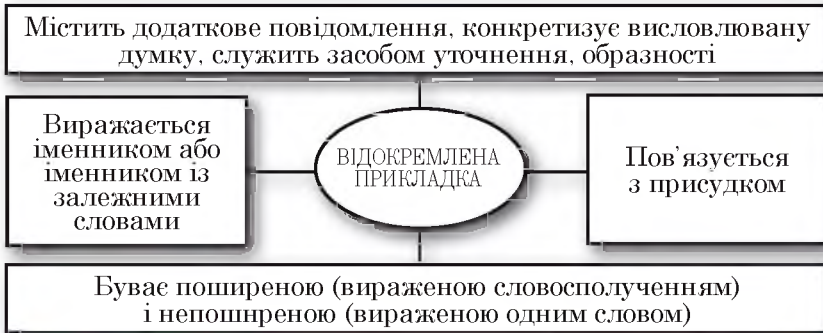

Микола Миклухо-Маклай

Микола Миколайович Миклухо-Маклай – усесвітньо відомий етнограф і мандрівник. Народився він у батьківському маєтку біля Малина на Житомирщині. Освіту здобув у Петербурзі в гімназії та університеті.

Микола Ілліч, батько вченого, був родом зі Стародубського повіту на Чернігівщині, працював на залізниці інженером. Патріот свого краю, він читав у рукописах твори Тараса Шевченка. Мати походила з польсько-німецької родини.

У родині Миклухо-Маклая з покоління в покоління передавався переказ, що пізніше ліг в основу повісті Миколи Гоголя «Тарас Бульба». Окрім Маклуха, далекий предок по батьківській лінії, був одним із курінних отаманів у Війську Запорізькому. Разом із ним воювали троє його синів – Омелько, Хома і Назар. Назар, середній син, закохався в польську панянку і став зрадником, перейшовши на бік поляків, що були в оточеній козаками фортеці. Брати Омелько й Хома вночі пробралися у фортецю і викрали Назара, щоб покарати його за зраду. Повертаючись до своїх, козаки натрапили на польську варту. Хома залишився прикривати відхід Омелька, що ніс зв'язаного Назара. Хома в тому бою загинув, а Омелько з братом зумів утекти від переслідувачів (*А. Полетавкін*).

Вправа 409. Перебудуйте речення так, щоб виділені компоненти виступали в ролі відокремленої прикладки. Запишіть речення, розставляючи потрібні розділові знаки. Виділіть відокремлені прикладки. Укажіть на слова, які конкретизують прикладки.

З р а з о к. *Відомий український композитор і письменник Микола Аркас усе життя був вдячний матері (В. Жадько).* – Микола Аркас – **відомий український композитор і письменник** – усе життя був вдячний матері.

1. **Студент Київського університету** Олександр Тулуб познайомився з улюбленим викладачем філологічного факультету, українським письменником Миколою Івановичем Костомаровим (З. Тулуб). 2. Боліло серце у **січового полковника** Дмитра Вітовського (С. Куртяк). 3. **Дочка київського князя Ярослава Мудрого** Анна у серпні 1049 року взяла шлюб із французьким королем Генріхом I (О. Балабко). 4. **Правнук запорізького козака** Володимир Вернадський усе своє життя був пов'язаний з Україною (С. Ковальчук). 5. Гетьман Петро Конашевич Сагайдачний **як світла історична постать** назавжди зберігається в народній пам'яті (За Д. Яворницьким).

Вправа 410. Складіть речення з дієприслівниковими зворотами й одиничними дієприслівниками в ролі відокремлених обставин. Поясніть розділові знаки при відокремлених обставинах. За потреби скористайтеся таблицею, поданою після вправи.

Дбаючи про здоров'я матері; упоравшись з проектом до уроку літератури; опинившись перед Чернівецьким університетом; відповідаючи за свою футбольну команду; незважаючи

на твою впертість; не погодившись з таким рішенням; він забиває м'ячі граючись; за руки взявшись.

**Відокремлюються й відділяються комами в реченні
обставини**

Правило	Приклад
виражені як одиничними дієприслівниками, так і дієприслівниковими зворотами:	<i>І я, заплакавши, назад поїхав знову на чужину</i> (Т. Шевченко). <i>І, голову схопивши в руки, дивуєшся, чому не йде апостол правди і науки</i> (Т. Шевченко).
обставини допустовості з прийменником незважаючи на (хоча можуть і не відокремлюватися), а також з прийменниками всупереч, наперекір, попри, при :	<i>Незважаючи на втому, ми вирішили продовжити подорож. Попри всі «за» і «проти», дискусія була коректна.</i>
При відокремленні інших обставин значну роль відіграє задум мовця (автора) – виділяти чи не виділяти обставини, зокрема ті поширені обставини, що вживаються з прийменниками подібно до, на відміну від, відповідно до, згідно з, у зв'язку з, завдяки, внаслідок, на випадок та ін.:	<i>Дівчата, подібно до мене, завжди намагалися говорити правду. Зроблю, хіба що на відміну від вас, вчасно. Але: Марина почувалася на олімпіаді подібно до мене – дуже хвилювалася. Хіба що на відміну від вас зроблю добре.</i>

Увага! Не відокремлюється одиничний дієприслівник, якщо він стоїть одразу після присудка (відповідає на запитання **як?**) і має значення способу дії та наближається цим до прислівника способу дії. Порівн.: *Співають ідучи дівчата, а матері вечерять ждуть* (Т. Шевченко).

Вправа 411. Випишіть з вправи чотири речення з відокремленими обставинами, на власний розсуд. Перекладіть речення румунською мовою і розкажіть, що є спільного і що відмінного в таких реченнях мовою румунською та українською.

1. Дві високі, наче фантастичні, стіни лісу обступили білу пухову дорогу (*І. Нечуй-Левицький*). 2. За руки взявшись, ідемо й милуємось, як у серпневу спеку стікають тіні

на траву (*М. Івасюк*). 3. Сповнений почуття вдячності, він захотів переповісти мені всю свою історію (*В. Стус*). 4. Пахне м'ята, хліба, радіючи, цвітуть (*М. Рильський*). 5. Ходитиму, як тінь, вулицями міста, якими ще лунають кроки мого сина (*М. Івасюк*). 6. Не спитавши броду, не лізь у воду (*Народна творчість*). 7. Зашуміла вода на низині, шукаючи виходу (*Панас Мирний*). 8. Він легко, попри свій вік та огрядність, скочив у сідло (*Н. Рибак*). 9. Логічно, тактовно розмовляючи, ми могли бути об'єктивними (*Ю. Яновський*).

Вправа 412. Прочитайте текст, знайдіть у ньому речення, які можна поширити відокремленим додатком. Уведіть дібрані вами додатки в речення.

1. Замість привітання, дівчина засипала нас запитаннями. 2. Паломників до Єрусалима напередодні Великодня цього року було менше, порівняно з роками попередніми, через воєнну напругу в регіоні. 3. Хто ж, окрім мене, повинен подбати про мою чисту совість і чисті руки?! 4. Окрім дядька Свирида, на подвір'ї нікого не було, хоч уже почало смеркатися. 5. Аптека працює цілодобово без вихідних, за винятком святкових днів. 6. Батьки були впевнені, що ніхто, крім рідних дітей, не поспішить їм на допомогу, але й чужі люди не всі зачерствіли душею. 7. Вулиця стояла безлюдна, порожня. 8. Але, навіть втомлена важкою дорогою, Ірина повернула на бабусин, а не свій двір.

Увага! Додатки зі значенням виключення або обмеження і з прийменниками **крім, окрім, за винятком, замість** завжди відокремлюються, незалежно від місця в реченні. Наприклад: *І ніхто того не чує, не знає й не бачить, окрім Марка маленького* (Т. Шевченко). *Усі зареготалися, не виключаючи й самого професора, тільки Гриць, здивований, оглянувся* (І. Франко).

Вправа 413. Створіть та запишіть чотири-п'ять речень, у яких у ролі відокремлених додатків виступають наведені конструкції.

Замість футболу; крім нас самих; замість запізнілого «пробач»; за винятком мотокросу; окрім перцю, тільки мама; за винятком неправди; окрім вулканів; замість тебе.

Вправа 414. Запишіть речення з відокремленими членами речення і уточнювальними відокремленими членами речення, розставивши розділові знаки.

1. Сміливий справедливий відвертий Віктор одразу сподобався волонтерам. 2. Столітні дуби завалені новенькими іноземними бензопилами наче готувалися до розплати. 3. Розкішний «палац» багатоповерховий і багатоквартирний викликав у сучасних перехожих посмішку. 4. Його блакитні очі задивлені у світ завжди світилися ласкою. 5. Ми хоч втомлені й голодні продовжували підніматися на Говерлу. 6. Юнга здивований північною кригою годинами не покидав палубу. 7. Волейбольна команда ще ніколи не переможена цього разу помітно хвилювалась на виїзді. 8. І голову схопивши в руки дивуєшся чому не йде апостол правди і науки (*Т. Шевченко*). 9. Сповнена почуттям вдячності бабуса не знала, якими словами дякувати хірургові. 10. Шукаючи виходу кошенята притихли й настрожилися. 11. Писали не кваплячись щоб не допустити помилок. 12. Усе можна купити за винятком здоров'я і життя. 13. Мені тебе високе небо не вимірять й не описать. 13. Виспаний мов новонароджений він був готовий продовжувати відбудовувати дідівський млин.

ПРАКТИЧНА РИТОРИКА. РИТОРИЧНІ ФІГУРИ

Вправа 415. Прочитайте відібрані фрагменти з наукової статті І. Чепіги «Риторика» опублікованої в енциклопедії «Українська мова». Обговоріть, що збагатило ваші знання про ораторське мистецтво, красномовство, правила ораторського етикету, мистецтва декламації та ін.

Риторика досягла високого розвитку в античному світі, у видатних теоретиків Аристотеля, Цицерона, Квінтіліана та інших. Антична риторика передбачала три джерела красномовства: обдарування, навчання і вправи. При підготовці промови керувалися вченням про її словесне вираження, від якої залежать правильність, зрозумілість і естетичність ораторії.

Теорію античної риторики сприйняла середньовічна Європа. Проте тоді античну теорію пристосовували до релігійних проповідей і послань. Видатними ораторами в київськоруський період були Іларіон і Кирило Туровський. Ораторському мистецтву навчали в братських школах і Києво-Могилянській колегії (згодом Академії).

Риторика розробляла історію мовного стилю. З античності, і в Києво-Могилянській колегії зокрема, розвивалась теорія трьох стилів – високого, середнього і низького.

З часом основний розділ риторики – вчення про словесне вираження – увійшов складовою частиною до мовознавства і теорії літератури.

Вправа 416. Доведіть або переконливо спростуйте методом дискусії такі тези «Поет заклопотаний красою світу» та «Оратор заклопотаний бідами світу».

Вправа 417. Прочитайте вголос (п'ятеро учнів) тексти, враховуючи їх жанр, зміст, ритміку, експресивність. Як оцінили читання однокласники? Хай прочитають, демонструючи, як вони відчували особливості текстів.

1. На світі більше куль, аніж сердець!
На світі більше мін, аніж томів поезії!
На світі більше бомб, аніж будинків.

Хто має серце – рятувати повинен
від кулі поцілунок.

Хто має пісню – рятувати повинен
від полум'я бібліотеку!

У кого є оселя – той повинен
від бомби рятувати її!

А хто немає серця, пісні ані дому,
нехай візьме у мене, що захоче,
хай тільки стане поруч у борні.

Д. Павличко

2. То не сірий туман
з Чорномор'я піднявся –
піднімаються гуси то сірії;
то не хмару снігів
буйний вітер навів –
піднімаються лебеді білі.
Кричать гуси: гел! гел!
А за ними орел
і спускається з хмари високої.

З.Л. Боровиковського

3. Біжім, біжім! Уже торкнуло клени,
шлях змиває. Добре, що в ямки

все висадили вчасно! Здалеку
 спиною сунеться. Свистять антени,
 дзижчать драти, кипить вода в слідах,
 і ластівки причалюють під дах...

За В. Лисенком

4. – Добрий день і доброго здоров'я вам у хату! – приклавши руку до грудей, низько вклонилась вона батьку, матері й мені.

– Доброго здоров'я, Мар'янку, доброго здоров'я, дитинко, – затремтів голос матері.

Ми всі зрозуміли: з чимось незвичним, великим прийшла до нас дівчина.

5. • Коли йдеш в аудиторію, одягнутися слід просто і пристойно. В одязі не повинно бути нічого вишуканого і крикливого: психологічний вплив на слухачів починається з моменту мовлення – з появою перед аудиторією.

- Говорити треба голосно, ясно, чітко, немонотонно, за можливістю виразно і просто.

- Мовлення не повинно вестися одним махом: воно повинно бути живим словом. Тон мовлення треба змінювати – підвищувати і знижувати залежно від змісту і значення конкретної фрази.

- Мовлення ефективно оживлюють жести, але користуватися ними треба обережно – вони повинні відповідати змістові та значенню конкретної фрази.

- У мовленні недопустимий шаблон.

- Щоб досягти мети, добитися успіху, потрібно завоювати увагу, «зачепити її».

Запам'ятайте визначення: **риторична фігура** – це мовно-стилістичний зворот особливої синтаксичної організації висловлення для досягнення відповідного виразно-зображального ефекту. Наприклад: **антитеза** – протиставлення або зіставлення порівнюваних понять; **анафора** – повторення тих самих звуків, слів, речень на початку рядків, строф, фраз; **парадокс** – твердження, що містить у собі внутрішню суперечливість; **епіфора** – повтор певних елементів у закінченнях суміжних рядків віршів, речень, строф, розділів творів; **анакронізм** – застарілі мовно-синтаксичні одиниці тексту.

Вправа 418. Ознайомтеся зі стилістичними фігурами, описаними в підручниках з літератури. Напишіть реферат на тему «Стилістичні фігури».

Вправа 419. Підсумуйте вивчене з теми «Просте ускладнене речення», виконайте тести.

1. Простим реченням із правильно поставленими розділовими знаками є речення

- А Уже скотилося із неба сонце, заглянув місяць у моє віконце (*Леся Українка*).
- Б Спадає з клена зелен лист вечірньою годиною, і солов'їний тихий свист гуляє за долиною (*А. Малишко*).
- В Я люблю, як, буває, осінню пахне яблуками у хаті (*А. Малишко*).
- Г Красива осінь вишиває клени червоним, жовтим, срібним, золотим (*Л. Костенко*).

2. Складений іменний присудок є в реченні

- А Мої літа – моє багатство.
- Б Дитинству все казковим видається – не збіднюйте ж душі його красу!
- В Ні спека, ні холод – ніщо не сплнювало нас.
- Г Дмухнув вітер – і хмари не стало.

3. Однорідні члени є в реченні

- А Навколо бринів золотий півсон передосіннього лісу (*М. Стельмах*).
- Б Вітер дихне, і пшениці ворухнуться розкішні (*З журналу*).
- В І вам згадуються садок, високий ганок, летючі зорі і тиха літня ніч (*Леся Українка*).
- Г Вода в ріці сурмила срібно-срібно, і важкий човен тихо плыв (*З журналу*).

4. Звертання є в реченні

- А Агей ви, виходьте!
- Б Виростеш ти, сину, вирушиш в дорогу (*В. Симоненко*).
- В Кажуть, друзі пізнаються в біді.
- Г Невже Вам її не жаль?

5. Вставні слова вміщено в реченні

- А Життя здається тобі щасливим.
- Б Здається, горн перевернув би.
- В Здається, що скрізь кипить робота.
- Г Здається: уже все позаду.

6. Відокремлені члени є в реченні

- А Горн, огорнуті ранковим туманом, були казкові.
- Б Без кохання життя було б холодним.

- В Тисячі голосів зливаються в один непереможний гул.
Г Ніжні літні зорі освітили небо.

7. Порівняльний зворот є в реченні

- А Бринить голосочок, як срібний дзвіночок по садочку лунає.
Б Ростуть слова, немов росте трава.
В Море днха, мов лютує.
Г Вусики у пшениці, мов стріла.

8. Тип вказує на неповноту речення у реченнях

- А Мати наша – сивая горлиця (*Б. Олійник*).
Б Все до її серденька горнеться: золота бджола – намистинкою, небо – празниковою хустинкою (*Б. Олійник*).
В Життя прожити – не поле перейти (*Народна творчість*).
Г Все так мудро у природі: день – за ніччю, ніч – за днем (*Б. Олійник*).

Мовний тренінг з теми «Синтаксична й пунктуаційна норми. Просте ускладнене речення»:

- » Перегляньте за допомогою QR-кодів лайфхаки з української мови:

- » Виконайте тести он-лайн, перейшовши за QR-кодами:

- » Напишіть *статтю* для шкільної стіннівки або веб-сайту про власну участь в екологічних акціях з використанням речень зі звертанням і вставними словами або есе на актуальну тему з використанням однорідних і відокремлених членів речення.

Перевір себе

1. За допомогою яких ознак ви відрізняєте просте речення від складного?
2. Які є типи присудків? Поясніть, як ви їх розрізняєте.
3. Як правильно визначити тип односкладного речення? Наведіть приклади.

4. Укажіть ознаки простого неповного речення. Наведіть приклади. Чи односкладні речення бувають неповними?

5. Які труднощі при визначенні ускладнень простого речення ви остаточно подолали, повторивши правила розстановки розділових знаків у простому реченні? Що стало запорукою вашого успіху?

6. Що особливо важливо пам'ятати при відокремленні означень і прикладок? Доведіть це прикладами.

7. Чому треба бути уважним при виділенні одиничного дієприслівника?

8. Чи вдасться вам без помилок виявити звертання та вставні слова? Яка їх синтаксична особливість?

9. Якими є особливості виділення відокремлених додатків?

§ 31. ПРЯМА І НЕПРЯМА МОВА. ДІАЛОГ

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- **розрізняти** речення з прямою і непрямою мовою, з цитатами, репліками діалогу (полілогу);
- **правильно ставити** розділові знаки при прямій мові, діалозі, цитаті;
- **редагувати** написане з урахуванням вимог до мовлення, основних правил спілкування;
- **висловлювати** думки, почуття та погляди в різних комунікативних ситуаціях, дотримуючись норм української літературної мови.

Вправа 420. Прочитайте текст і подумайте, з якою метою видозмінено поетичні рядки. Як називається дослівно відтворене мовлення самого автора?

Андрій Малишко радив: «Відсій кукіль і відбери зерно, посій його й не жди, як зійде ряснотою, а прагненням своїм і працею крутою доглянь і перевір, яке на зріст воно, і ночі не доспи, й світанку не прогай, щоб з того зеренця зелена рунь, як гай, здолавши люті зими, важкі морозу пута захмелиста й густа текла за небокрай...».

Вправа 421. Запишіть речення, поставте пропущені розділові знаки і підкресліть у реченнях текст чужої мови. Як такий текст (а він має оптимістично нейтральний характер) називається?

1. Тренер попередив, що з цією незнайомою для його хлопців командою треба бути дуже зібраними. 2. Мама справді хотіла повідомити синові про приїзд його коханої саме сьогодні. 3. Сашко доводив колегам, що завести мотор у такий сильний мороз не вдасться. 4. Говорили тоді всі про те, що перемогти ворога можна і треба лише на своїй землі.

Пригадайте теоретичний матеріал з теми «Способи передачі чужої мови». За потреби скористайтеся теоретичною інформацією за допомогою QR-коду (с. 306–307).

Вправа 422. Наведіть по одному прикладу синтаксичної конструкції: а) в якій автор лише зазначає, що чужа мова належить не йому, а іншій особі (особам); б) в якій різновид чужої мови переданий від тієї особи, якій вона належить. Як називаються перша і друга синтаксичні конструкції?

Вправа 423. Перебудуйте конструкції з прямою мовою на непряму мову, і навпаки.

Зразок: «Чи вас влаштовує шосте число для зустрічі?» – запитав нотаріус. – Нотаріус запитав, чи нас влаштовує для зустрічі шосте число.

1. Питалась матуся, чом я крізь сон сміюсь, а вдень пісні співаю, роботу забуваю (*О. Маковей*). 2. «І в зими є своя неповторна краса», – навчав учитель дітей. 3. «Не питай, чого в мене заплакані очі, чого часто тікаю я в гай і блукаю там до півночі, не питай, не питай» (*Народна творчість*). 4. «Про здоров'я дітей і літніх людей треба піклуватися особливо», – казав професор-травматолог. 5. Сучасна молодь звикла до розкоші. І це здебільшого правда. 6. «Бідна моя голівонько!» – зажурився соколونько (*Народна творчість*).

Пригадайте: 1) розповідне речення у невластне пряму мову перебудовуємо за допомогою сполучника **що**; 2) спонукальне речення – за допомогою сполучника **щоб**; 3) питальне речення – за допомогою сполучника **чи** (якщо немає питального слова) або відносних займенників і прислівників.

При перебудові особові займенники й особові дієслівні форми у прямій мові треба змінити для мови непрямої таким чином, щоб вони звучали вже від автора розповіді.

Вправа 424. Прочитайте текст і поясніть, коли подібні тексти (поетичні чи епічні) доцільно створювати й взагалі використовувати у спілкуванні.

– Добрий вечір, господине!
 – Добрий вечір, чемний пане!
 – Чи приймете в свою хату,
 поки дощик перестане?
 – То заходьте, нам мило буде.
 Будьте ласкаві сідати.
 Тож не дарма кажуть люди:
 гість до хати – Бог до хати.

За Б. Лепким

Вправа 425. Прочитайте діалоги. Зачитайте вголос парами кожен з них і з відповідною (доцільною, необхідною) інтонацією. Поясніть, які знаки ви б поставили в кінці кожної репліки.

1. – Хто це зробив
 – Я
 – Ти
2. – Я давно здав книжку
 – Як давно
 – А хіба я не казав
 – Казав Але не про цю книжку
3. – І це все
 – А цього замало
 – Я можу й більше
 – То продовжуй
 – А чого б ні
 – Не варто, довго треба буде друкувати

Вправа 426. Запам'ятайте, що діалог як відтворення чужого мовлення можна записувати без слів автора. Створіть цікавий діалог двох осіб і розмову трьох-чотирьох осіб. Чим відрізнятиметься запис розмови кількох осіб і як такий текст називається?

Вправа 427. Перепишіть речення, поставивши розділові знаки і лапки. Поясніть, якими правилами ви користувалися.

1. І шепотіла, шепотіла Це ти, мій сину. Муже, ти! (*В. Стус*).
2. Що то, брате, за відміна Лев почав питати. А попробуй циган каже то сам будеш знати (*С. Руданський*).
3. Де ж твоя, мій гостю, справа? Далі вже поет озвався. Лицар

стиха одмовляє Я, мій друже, закохався (*Леся Українка*).
 4. Та в серці шепче щось Ні, я буду твоїм паном (*І. Франко*).
 5. Біжи каже до криниці, та не забавляйся як набереш води повну бігцем повертайся (*С. Руданський*). 6. Мамо, чи кожна пташина у вирій на зиму літає? в неньки спитала дитина (*Леся Українка*).

Вправа 428. Випишіть із віршованих текстів слова, що передають чуже мовлення та слова автора. Поясніть розділові знаки у виписаних конструкціях. Чи помітили ви у вживанні розділових знаків відхилення від правил? Якщо так, поясніть, у чому причина.

АРТЕЗІАНИ

Стривожила село все новина,
 що зрушилася з місця вісь земна,
 ну а вона ж, та вісь, не з порохні...
 Сільський коваль, мислитель і бувалець,
 подумавши, підняв поважно палець:
 то від людської злості та брехні.

О. Лупул

* * *

Сократ а чи Платон колись промовив,
 і ніби щось у кожному провістив:
 «Скажи мені одне-єдине слово –
 і я скажу, хто ти».

В. Колодій

Вправа 429. Перепишіть діалог в епічній (оповідній) формі розповіді і з'ясуйте, як змінився характер синтаксису, якими стали речення. Поясніть причини змін.

– О, друже, як давно ми не бачились! – вигукнув Аурел.
 – Так, але в цьому ми самі винні – забуваємо, що життя – це не лише матеріальні клопоти... – з деяким самоосудом підтвердив Микола.

– Життя збігає, усе частіше згадуєш кращі моменти юності, хочеться чути і бачити тих, з ким товаришував у найкращі молоді роки, – продовжив сумовито Аурел. – Але все ще можна виправити!

– Згоден, – кивнув Микола. – Ти не зникай! Дзвони, приїзди. У мене прекрасна сім'я. Усі тебе знають. На жаль, заочно. Виправляйся! – дружньо плеснув по плечу шкільного товариша Микола.

Вправа 430. Повторіть правила введення у текст цитат. Наведіть три-чотири приклади варіантів цитувань (наприклад, у науковому, публіцистичному, документальному, художньому текстах).

Увага! Цитати наводимо в супроводі слів автора або без них!

Мовний тренінг з теми «Конструкції з чужим мовленням»

► Перегляньте за допомогою QR-кодів лайфхаки з української мови:

► Виконайте тести он-лайн, перейшовши за QR-кодами:

► Напишіть *есе* на тему «Як уникати конфліктів із друзями». Обов'язково використайте всі способи передачі чужого мовлення.

Перевір себе

1. Які існують способи передачі чужого мовлення? Наведіть приклади.
2. У чому різниця між прямою і непрямою мовою?
3. Які розділові знаки використовують при прямій мові та діалозі?
4. Чітко сформулюйте правила цитування.
5. Розкажіть про способи заміни прямої мови непрямою. Наведіть приклади.

СИНТАКСИЧНА Й ПУНКТУАЦІЙНА НОРМИ (СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ)

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- **зрозуміти** суть слів і понять «синтаксична норма», «синтаксична помилка», «пунктуаційна норма»;
- **розрізняти** прості ускладнені та складні речення;
- **знаходити** складні речення у тексті та визначати їх типи і засоби зв'язку;
- **правильно ставити** розділові знаки в складних реченнях, обґрунтовувати їх уживання;
- **модельювати** речення за поданими схемами;
- **усвідомити** важливість для кожної людини володіння державною, рідною та іноземними мовами;
- **планувати** діяльність для досягнення мети, розподіляючи її на етапи, визначати зміст кожного з них.

Синтаксичні норми – це загальноприйняті правила побудови синтаксичних конструкцій, які вивчає синтаксис.

§ 32. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ ТА ЙОГО ОЗНАКИ

Вправа 431. Прочитайте текст. Значення незрозумілих слів знайдіть за допомогою пошукової системи «Google» або за посиланням <http://sum.in.ua>. Визначте (усно) в реченнях граматичні основи. Випишіть ті речення, у яких дві та більше граматичних основ. Як називаємо такі речення? З'ясуйте, чим пов'язані частини в таких реченнях. Зверте свої відповіді із теоретичним матеріалом, розміщеним після вправи.

ВОЛОДИМИР ВЕРНАДСЬКИЙ –
СВІТЛО УКРАЇНСЬКОГО РОЗУМУ

Одним із велетнів науки справді планетарного масштабу, ім'я якого назавжди вписане золотими літерами до інформаційної скарбниці Всесвіту, є Володимир Іванович Вернадський – видатний учений-енциклопедист, природодослідник, основоположник геохімії, біохімії, радіогеології, вчення про біосферу та ноосферу.

В. Вернадський був глибоко переконаний у тому, що життя вічне, а питання про його походження наукове, оскільки поки що не існує засобу його вирішення. Він неодноразово підкреслював не випадковий, закономірний характер біосфери як земного явища і вірив у те, що на інших планетах можливе життя, а відповідно, й інші біосфери. Володимир Іванович розглядав людину як природну частину біосфери, а її діяльність – як найважливіший геологічний фактор. У майбутньому, вважав учений, біосфера повинна перетворитися на ноосферу, тобто перейти в такий стан, коли людська думка виступить як одна з основних сил, що визначають її розвиток.

Володимир Вернадський

Правнук запорізького козака, Володимир Вернадський усе своє життя був пов'язаний з Україною, і не лише родом. Його наукова біографія тісно переплетена з рідним краєм. Ще студентом природничого відділення фізико-математичного факультету Петербурзького університету він неодноразово приїздив на польові роботи до Катеринославської та Полтавської губерній, мандрував Дніпром. Згодом став членом Українського наукового товариства в Києві, Полтавського товариства «Просвіта», Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові.

Але найінтенсивнішою була робота В. Вернадського у найтяжчі для України роки з жовтня 1917 по березень 1921 року. Саме в цей час Володимир Іванович жив в Україні та встиг зробити дуже багато: створив Українську національну бібліотеку (тепер – Центральна наукова бібліотека АН України ім. В. Вернадського); створив комісію з вивчення природних сил України і наукову школу з біогеохімії; сприяв розвитку вищої школи в Україні (був ректором Таврійського університету). У Києві та родовому маєтку в селі Шишаки на Полтавщині він написав наукові праці, які склали основу його вчення про біосферу та ноосферу, вчення, що стало революційним для світової науки.

Володимира Вернадського часто називають громадянином Всесвіту. Самовіддано працюючи на благо України, він своїми відкриттями суттєво збагатив світову науку. На

думку сучасних учених, яскравість національних рис прямо пропорційна ступеню інтелектуальної обдарованості, тому творчість генія завжди є глибоко національною. Життя і наукова діяльність В. Вернадського – найкраще підтвердження цим словам (С. Ковальчук).

Пригадайте! Речення, у якому є дві або більше граматичних основ, називають **складним**. Залежно від способу зв'язку між частинами (компонентами) складні речення поділяються на: **складносурядні, складнопідрядні, безсполучникові та складні речення з різними видами зв'язку**.

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ		
Сполучникове	Складно-сурядне	<u>Пташка радіє</u> весні ^{1/} , <u>а дитя</u> – матері ^{2/} (<i>Народна творчість</i>).
	Складно-підрядне	<u>Як буде</u> щ, земле, <u>ти</u> <u>шасливою</u> ^{1/} , то <u>буду</u> в шасті <u>жити</u> і <u>я</u> ^{2/} (<i>П. Сингаївський</i>).
Безсполучникове		<u>Гроза буде</u> ^{1/} : <u>хмара</u> аж на землю <u>лягає</u> ^{2/} (<i>О. Кобилянська</i>).
З різними видами зв'язку		В морі спокуси є <u>хвилі</u> великі ^{1/} , <u>та не забудь</u> у захопленні <u>ти</u> ^{2/} , <u>що</u> лиш <u>родина</u> – бальзамові <u>ліки</u> , <u>ліки</u> від старості і самоти ^{3/} (<i>В. Крищенко</i>).

Вправа 432. **I.** Прочитайте текст, доберіть до нього заголовок. Визначте типи складних речень. Поясніть орфограми й пунктограми. **II.** Поміркуйте, що потрібно для досягнення успіху в житті.

Оксана Шишкова – українська лижниця, біатлоністка, майстер спорту України міжнародного класу.

Народилася неодноразова чемпіонка паралімпійських ігор 10 червня 1991 року в м. Харкові. З трьох років займалася акробатичною гімнастикою, з семи – китайським бокунгфу.

У десятирічному віці в неї почав погіршуватися зір, вона отримала інвалідність з дитинства по зору. Незважаючи на важке недитяче випробування долі, уже з тринадцяти років Оксана почала займатися паралімпійською легкою атлетикою й отримала звання «Майстра спорту України».

У 2003 році взяла участь у чемпіонаті України з легкої атлетики, а вже з 2004 року, навчаючись у школі-інтернаті для дітей з ослабленим зором, захопилася лижними гонками та біатлоном.

Власна наполегливість, сила духу і вміння долати будь-які перешкоди принесли Оксані Шишковій світову славу. Щоразу виступи відомої спортсменки надзвичайно ефектні й результативні. У лижних перегонах на зимових Паралімпійських іграх 2018 року вона зібрала повний комплект нагород, посівши перше, друге і третє місце в різних дисциплінах. За підсумками змагань Оксана Шишкова

Оксана Шишкова

стала найбільш титулованою спортсменкою паралімпійської збірної України: вона здобула шість нагород, тобто майже четверту частину всіх медалей команди України.

І як тут не погодитися зі словами святого Франциска Асизького: «Почніть робити те, що потрібно, потім робіть те, що можливо, і ви раптом виявите, що робите неможливе».

Вправа 433. Використовуючи складні речення різних типів, складіть розповідь з презентацією PowerPoint про людей, які, незважаючи на обмежені фізичні можливості, досягли успіху в житті.

Вправа 434. Розділившись на групи, складіть план дій для досягнення мети «Як стати успішною людиною» з використанням складних речень. Озвучте результати своєї роботи перед класом, дотримуючись правил культури мовлення.

Вправа 435. Прочитайте висловлення. Прокоментуйте письмово одне з них, використовуючи складні речення.

1. Успіх – це ще не крапка, невдача – це ще не кінець: єдине, що має значення, – це мужність продовжити боротьбу (*В. Черчилль*). 2. Успіх – це здатність крокувати від однієї невдачі до іншої, не втрачаючи ентузіазму (*В. Черчилль*). 3. Світ ділиться на два класи: одні вірять в неймовірне, інші роблять неможливе (*О. Уайльд*). 4. Мрія дає нуль, якщо її не зробити життям (*Гр. Тютюнник*). 5. Найскладніше – почати діяти, все інше залежить тільки від наполегливості (*А. Ергарт*).

§ 33. СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

Вправа 436. Прочитайте прислів'я, поясніть їх зміст. Спишіть, розставляючи розділові знаки. Визначте граматичну основу і смислові відношення між частинами речення.

1. Ученому світ а невченому тьма. 2. Щирому золоту не потрібна проба а добрій людині прикраси. 3. Тобі доню кажу а ти невістко слухай! 4. Проси щастя сусідові і воно прийде до тебе. 5. Герой покаже себе на полі бою а мудрець на раді. 6. Десять друзів ніби й мало а одного ворога багато. 7. Городник хоче дощу а гончар сонця. 8. Мовчання коштовна оздоба але її рідко носять. 9. У хорошій компанії розуму наберешся а в поганій і свій загубиш (*Народна творчість*).

Пригадайте теоретичний матеріал з теми «Складносурядне речення». За потреби скористайтеся теоретичною інформацією за допомогою QR-коду (с. 311).

СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ			
Види	Складносурядне речення з еднальними сполучниками	Складносурядне речення з протиставними сполучниками	Складносурядне речення з розділовими сполучниками
Сполучники	<i>і, й, та (=і), та й, та ще (й), і...і, ні...ні, ані...ані</i>	<i>а, але, та (=але), однак (одначе), зате, проте</i>	<i>або, чи, або...або, чи...чи, то...то, не то...не то, чи то...чи то...</i>
Приклади	<u>Пізнай</u> самого себе ^{1/} . <u>і ти пізнаєш світ</u> ^{2/} . (<i>Г. Сковорода</i>).	<u>Слово</u> – <u>свібло</u> ^{1/} . <u>а мовчання</u> – <u>золото</u> ^{2/} (<i>Народна творчість</i>).	<u>Чи то настане нічка</u> темна ^{1/} , <u>чи то</u> веселий <u>день</u> <u>шумить</u> ^{2/} (<i>Л. Глібов</i>).

Прості речення як частини складносурядних можуть виражати:	
причинно-наслідкові зв'язки	<u>Черкнула кума</u> сірником, <u>поведнула</u> кра- ннк ^{1/} – <u>і горить</u> голубий <u>вогонь</u> ^{2/} (<i>І. Цюпа</i>).
зіставно-протиставні зв'язки	<u>Ніч була темна</u> ^{1/} , <u>і тільки</u> на небі ясно <u>блиш- ли зорі</u> ^{2/} (<i>І. Нечуй-Левицький</i>).
значення розділовості	<u>Чи то</u> мені <u>здається</u> ^{1/} , <u>чи то</u> справді <u>свист</u> <u>тихшає</u> ^{2/} (<i>М. Коцюбинський</i>).

послідовну
залежність

Прилинув вітер^{1/}. і в тісній хатині він про
весняну волю заспівав^{2/} (*Леся Українка*).

Вправа 437. Із двох простих речень складіть складносурядне. Пояс-
ніть, які семантичні та структурні зміни відбулися при
цьому.

1. Надворі холодний, нудний дощ. У хаті тепло і привітно.
2. Знову вимкнули світло. У каюті стало моторошно.
3. Час від часу спалахували блискавиці. Тьма була непроглядна.
4. Чи то такий вогненний захід сонця? Чи вогонь палає?
5. Сніг густий посипле. Сонечко з-за хмари лукаво посміх-
неться.
6. Уночі думки спати не дають. Удень від них також
сховатись нікуди.

Вправа 438. Складіть речення за схемами. Зробіть їх синтаксичний розбір.

1. [], і [], і [].	7. [], зате [].
2. [], а [].	8. Або [], або [].
3. Чи то [], чи то [].	9. Чи [], чи [].
4. [], або [].	10. [], але [].
5. Ні [], ні [].	11. [], і [].
6. [], та [].	12. І [], і [], і [].

Вправа 439. Напишіть невеликий твір (10–12 речень) за одним із при-
слів'їв із вправи 436, використавши складносурядні
речення.

§ 34. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В СКЛАДНОСУРЯДНОМУ РЕЧЕННІ

Вправа 440. **I.** Прочитайте текст. Висловте власні міркування з пору-
шеної проблеми. **II.** Визначте типи складних речень.
Поясніть вживання розділових знаків.

ЖІНКА І НАУКА: ПОДРУГИ ЧИ СУПЕРНИЦІ?

Загальновизнано, що сучасне суспільство і в економічно-
му, і в соціальному аспектах усе більше залежить від нових
наукових технологій. Для забезпечення сталого розвитку
такого суспільства необхідне збільшення кількості високо-
освічених і високопрофесійних фахівців, здатних провади-
ти наукові дослідження та здобувати нові знання в різних
галузях науки.

Попри те що усе більше дівчат вступає до вищих нав-
чальних закладів, і в деяких країнах вони тепер становлять

більше половини випускників, проте жінок-учених у наукових лабораторіях і дослідницьких центрах набагато менше, ніж чоловіків. Їхня наукова кар'єра зростає повільніше, а з просуванням її сходинками кількість представниць прекрасної статі стрімко зменшується. Наприклад, у країнах Європейського Союзу серед тих, хто має звання професора, жінки в середньому становлять тільки 7 % (від 5 % у Нідерландах до 18 % – у Фінляндії). У чому ж причина?

Існують певні жіночі стереотипи у виборі професії, наприклад, стереотип про те, що математика – чоловіче заняття, оскільки жіноче виховання культивувало інші цінності.

Наймолодший доктор
наук в Україні
Ольга Броварець

Професійна діяльність жінки-вченої потерпає від необхідності змінювати місце роботи, тобто від так званого сучасного явища «мобільності вчених», нерівності зарплат, привілейованості безперервної кар'єри при прийнятті на роботу. Проте основним чинником складності є те, що потрібно поєднувати материнство та наукову діяльність. Дослідження, проведені в США, свідчать, що жінки публікують дещо менше статей за рік, і це може бути зумовлено меншим фінансуванням, проте ці статті містять більший обсяг інформації і мають вищу якість.

Не підтвердилося положення про те, що жінки працюють у менш престижних наукових напрямках. Наприклад, у Швеції чоловіки домінують у нейрології* а жінки – в імунології**. Обидва ці напрями перспективні й сучасні.

В Україні жінки-вчені беруть участь у роботі багатьох громадських жіночих організацій, проте їхніх професійних об'єднань усього декілька. Це громадська організація «Жінки в науці», всеукраїнська асоціація «Жінки в науці та освіті» та ін.

* *Нейрологія* – збірна назва низки розділів анатомії, фізіології, біохімії та ін., що вивчають питання розвитку, будови і діяльності нервової системи людини й тварин.

** *Імунологія* – наука про захисні реакції організму, спрямовані на збереження його структурної і функціональної цілісності та біологічної індивідуальності.

Для сприяння зростанню ролі жінки в наукових дослідженнях у різних країнах розроблено низку заходів. Ключовими серед них є сприяння освіті дівчат і надання їм допомоги у виборі наукової професії через зустрічі з жінками-вченими, співпрацю з ними, висвітлення у засобах масової інформації наукових досягнень жінок, дослідження та використання як моделей прикладів з історії світової та національної науки, сприяння публічному розумінню важливості та престижності наукової праці (*З газети*).

1. Між частинами **складносурядного** речення ставимо **кому**.

2. Якщо частини складносурядного речення дуже поширені, уже мають усередині розділові знаки або досить далекі за змістом, то між ними ставимо **крапку з комою**. Наприклад: *Ся розмова лишила в мені якийсь гіркий несмак; але миритись, брати назад свої слова у мене не було бажання* (*Леся Українка*).

3. **Кому не ставимо:**

а) якщо обидві частини складносурядного речення, з'єднані одиничними сполучниками **і (й), та, або, чи**, мають спільний член речення або спільне головне речення: *Коли ж одчинили вікно, світло впало на ціле море напружених, схвильованих облич і крізь вікно в хату влетіла стоока тривога* (*М. Коцюбинський*);

б) у **питальному (?)**, **спонукальному (наказ, прохання)** або **окличному (!)** реченнях з цими ж сполучниками: *Ви не зрозуміли чи вони неправильно пояснили?* (*Розмовне*).

4. **Тире** в складносурядному реченні ставимо, якщо друга частина складносурядного речення виражає різке протиставлення, наслідок або різку зміну подій: *Пролунав вибух – і крига розкололась* (*З журналу*).

Вправа 441. I. Прочитайте речення. Спишіть, розставляючи розділові знаки. Поясніть, у яких випадках кому між предикативними частинами складносурядного речення не ставимо. Зверте свої відповіді з теоретичним матеріалом, розміщеним перед вправою. II. Підкресліть граматичні основи речень. Визначте смислові відношення між частинами.

1. Мабуть сестра таки вступила в театральний інститут (*З газети*). 2. Тільки синиці посвистують та інколи

прошелестить угорі невидима гайвороняча зграя (*Гр. Тютюнник*). 3. На хвилину раптом стихли голоси і спинилися тіні (*Ю. Смолич*). 4. Скільки ж то сили і скільки-то муки! (*М. Рильський*). 5. Калинонька буде цвісти а ти синку будеш рости (*Народна творчість*). 6. Несподіваний ривок і ми відриваємося від землі (*А. Шиян*).

Вправа 442. Складіть речення за схемами. Поясніть вживання розділових знаків між предикативними частинами складносурядного речення.

1. Лише [] і []. 2. Тільки [] і []. 3. Раптом [] – і []. 4. Мабуть, [] і []. 5. Навіть [] і []. 6. [] і []! 7. Чи [] і []? 8. Чи то [], чи то []. 9. [] – і []. 10. []; але []. 11. Чи [], чи []. 12. На небі [] і [].

Вправа 443. Розіграйте діалог стосовно проблеми «Чи обов'язкова вища освіта для сучасної людини?». Використайте в діалозі складносурядні речення.

Вправа 444. Розділившись на групи, підготуйте презентацію про розвиток сучасних технологій в Україні (кібернетику, генну інженерію, інформатику) з теми «Хто сказав, що все уже відкрито?».

§ 35. СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

Вправа 445. I. Прочитайте текст. Висловіть свої міркування з порушеної в тексті проблеми. II. Визначте типи складнопідрядних речень. Поясніть вживання розділових знаків.

Значення англійської мови в сучасному світі настільки велике, що її знання не є привілеєм чи розкішшю. Для кожної

людини, яка прагне побудувати хорошу кар'єру, розширити межі свого спілкування, черпати новітню інформацію з першоджерел, відкривати нові життєві перспективи і врешті-решт урізноманітнити своє життя, зробити його більш цікавим, вивчення англійської мови просто необхідне.

Володіння англійською також дозволить фахівцеві підтримувати свою конкурентоспроможність. Роботодавці завжди вважають за краще брати на роботу тих, хто володіє більшими навичками, навіть якщо не всі з них будуть прийняті на запропоновані посади.

Звичайно, з точки зору роботодавця і менеджера з добору персоналу співробітник, який володіє іноземною мовою, має більші шанси, ніж його колега без знання іноземної.

Для успішної роботи в найрізноманітніших сферах і напрямках знання рідної мови буде недостатньо – необхідне знання іноземних мов (*З наукового дослідження*).

Пригадайте теоретичний матеріал з теми «Складнопідрядне речення». За потреби скористайтеся теоретичною інформацією за допомогою QR-коду (с. 314–315).

Вправа 446. Спишіть речення. Визначте головну і підрядну частини. Зверніть увагу на місце підрядних частин (перед головною, після неї чи всередині головної частини), накресліть схеми. З'ясуйте, що пояснює підрядна частина: якесь слово в головній частині речення чи головну його частину загалом.

1. Після наради організовано великий концерт, на якому блискуче виступила молода вчителька музики однієї з чернівецьких шкіл. 2. Щоб не переобтяжувати родинний бюджет своєю поїздкою, після екзаменаційної сесії Володя їде працювати художником до однієї з чернівецьких установ, де за короткий час йому належить виконати досить складне завдання. 3. Останні шість років, протягом яких буйно зростає у сина любов до складання пісень і мелодій, він не пропускає, мабуть, жодного дня без роботи за роялем, над підручниками з теорії гармонії... 4. Та червона рута – це не

західноукраїнський чи буковинський регіональний символ, а загальноукраїнський, який побутував у різних варіантах у багатьох краях України, відображаючи важкі події в історії нашого народу... 5. Тарас Мельник і Сергій Козак розповідають, що квітка червона рута з'явилася в часи лихоліття, коли Україна стогнала від набігів різних поневолювачів (За М. Івасюком).

Вправа 447. Використовуючи складнопідрядні речення, напишіть невеличке есе (12–16 речень) на одну з тем: 1) «Для чого культурній людині знати іноземну (іноземні) мову (мови)?»; 2) «Дивувати може лише талант, поєднаний з працьовитістю» (В. Івасюк).

§ 36. ТИПИ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ МІЖ ГОЛОВНОЮ І ПІДРЯДНОЮ ЧАСТИНАМИ РЕЧЕННЯ

Вправа 448. I. Прочитайте уривок із книги «Риторика». Що нового ви дізналися про інтонацію мовлення? II. Спишіть текст, розставляючи розділові знаки. Усно поясніть свій вибір. Знайдіть складнопідрядні речення, охарактеризуйте їх. Зверніть увагу на місце підрядних частин (перед головною, після неї чи всередині головної частини), накресліть схеми. Зверте свої відповіді з теоретичним матеріалом, розміщеним після вправи.

Оратор який вільно володіє своїм голосом тобто вміє легко змінити його темп висоту який володіє хорошою дикцією може виразити голосом різноманітні почуття і переживання. Так слухачі які були присутні на лекції Петра Лесгафта згадують що його голос то піднімаючись то падаючи дуже добре передавав і пафос і докір і насмішку і сарказм і наполегливість Учені нараховують більше 20 інтонацій що виражають різноманітні почуття погрози радості захоплення обурення злоби здивування страху сумніву і т. д. Оратор повинен намагатися передати голосом те почуття яке відповідає змістові його мовлення Про веселе говорити радісним голосом про сумне сумним.

Настрій того хто виступає може не відповідати матеріалові мовлення Іноді це проявляється в голосі Учені довели що слухачі не засвоюють до 20–40 % інформації яка їх цікавить якщо інтонація оратора не відповідає змістові його мовлення Тому той хто виступає повинен вміти стримувати себе володі-

ти своїми почуттями думати в момент виголошення промови лише про неї і своїх слухачів а не про сторонні речі Якщо оратор заглиблюється в зміст промови і забуває про все інше голос його буде звучати добре і правильно відображати ті почуття які він хотів би передати своїй аудиторії (М. Кохтев).

III. Розділившись на групи, сформулюйте, використовуючи складно-підрядні речення різних типів, десять правил успішного виступу.

СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ				
Тип складно- підрядного речення		Питання	Сполучники чи сполучні слова	Приклади
з підрядною означальною частиною; з підрядною займенниково- означальною		який? яка? яке? які? чий? чия? чис? чий? котрий?	сполучні слова: який, котрий, чий, хто, куди, звідки, де, що (=який, яка, яке, які)	Іронія – це блискавка ума ^{1/} , <u>котра освітить</u> всі глибини смислу ^{2/} (Л. Костенко). <u>Хто</u> правду <u>любить</u> ^{1/} , <u>той</u> наш <u>брат</u> ^{2/} (Лесь Українка).
з підрядною з'ясувальною частиною		хто? що? кого? чого? що саме?	сполучники: що, щоб, як, ніби, мов, наче, аби, чи, доки, коли; сполучні слова: хто, що, який, чий, котрий, де, як, куди, звідки	<u>Я</u> згалав ^{1/} , <u>що</u> іспит <u>призначено</u> на зав- тра ^{2/} , і <u>почав хвилю-</u> <u>ватися</u> ^{1/} . <u>Біла навчить</u> ^{1/} , <u>кому</u> <u>полати руку</u> ^{2/} (Л. Пав- личко).
з підрядними обставинними частинами	з підрядною способу дії, міри та ступеня	як? яким способом? якою мірою? на- скільки?	сполучники: як, що, щоб, ніби, ні- бито, наче, мов, немов, немовби; сполучні слова: як, скільки, на- скільки	<u>Вони так</u> на землі <u>співали</u> ^{1/} , <u>що камін-</u> <u>ня спливало</u> воском ^{2/} (Г. Тарасюк). <u>Пісенність</u> Шевченко- вої лірики настільки <u>приваблива і природ-</u> <u>на</u> ^{1/} , <u>що багато</u> його <u>поезій стали</u> народ- ними <u>піснями</u> ^{2/} (Олесь Гончар).
	з підрядною порівняльною	як? як саме? подібно до чого?	сполучники: як, мов, ніби, наче, неначе, наче, нібито, немов, немовби; сполучне слово: як	А тепер у серці поше <u>тремтить</u> і <u>гдає</u> ^{1/} , як <u>тремтить</u> на сонці <u>гід-</u> <u>ка золота</u> ^{2/} (М. Риль- ський).

з підрядними обставинними частинами	з підрядною обставинною місця	де? куди? звідки?	сполучні слова: де, куди, звідки	<u>Я</u> <u>повелу</u> тебе в далекий край, туди ^{1/} , <u>де</u> темні <u>води</u> спокійно <u>сплять</u> ^{2/} (<i>Леся Українка</i>).
	з підрядною обставинною часу	коли? відколи? з якого часу? доки? як довго?	сполучники: як, після того як, відколи, відтоді як, з того часу ; сполучні слова: коли, поки, доки	Коли ми <u>йшли</u> удвох з тобою вузькою стежкою по полю ^{1/} , <u>я</u> <u>глядив</u> золоте колосся ^{2/} (<i>Д. Павличко</i>).
	з підрядною обставинною умови	за якої умови?	сполучники: якщо, коли (=якщо), якби, коли б, як (=якщо), раз, аби	Якби я <u>тврбувався</u> лиш про себе ^{1/} , вже б <u>онімів</u> давно від самоти ^{2/} (<i>Д. Павличко</i>).
	з підрядною обставинною причини	чому? через що? з якої причини?	сполучники: бо, тому що, оскільки, через те що, внаслідок того що, у зв'язку з тим що	<u>Поет</u> <u>не боїться</u> від ворога смерті ^{1/} , бо вільная <u>пісня не може</u> <u>умерти</u> ^{2/} (<i>Леся Українка</i>).
	з підрядною обставинною мети	для чого? навіщо? з якою метою?	сполучники: щоб, аби, для того щоб, заради того щоб, з тим щоб	Щоб тих щасливих днів <u>не загубити</u> ^{1/} , <u>потрібно</u> <u>працювати</u> цілий рік ^{2/} (<i>Д. Павличко</i>).
	з підрядною обставинною допустовою частиною	незважаючи на що?	сполучники: хоч (хоча), дарма що, хай (нехай), незважаючи на те що, всупереч тому що	І хоч <u>життя послало</u> йому калюжу замість океану ^{1/} , <u>душа</u> в нього <u>була океанська</u> ^{2/} (<i>О. Довженко</i>).
	з підрядною обставинною наслідковою частиною	і який наслідок? і що ж?	сполучник: так що	<u>Я</u> тобі все <u>приготую</u> на завтра ^{1/} , так що не <u>сумнівайся</u> ^{2/} (<i>М. Чабанівський</i>).

Вправа 449. Продовжіть речення так, щоб вони стали складнопідрядними. Визначте типи складнопідрядних речень і сполучних засобів у них. Намалюйте схеми до речень.

- Щасливий той, ...
- Добре того вчити, ...
- І певен я, що ...
- Незважаючи на те, що надворі йде дощ, ...
- Роби лише те, ...
- Сонце пекло так, ...
- Хоч була північ, ...
- Я хочу жити так, ...
- ..., так що ні проїхати, ні пройти.
- Щоб стати успішним, ...
- ..., як співає навесні соловей.
- Якщо хочеш почути совість, ...

Увага! Розрізняйте сполучники і сполучні слова.

Сполучне слово:

- до нього можна поставити запитання;
- є членом підрядного речення;
- на нього падає логічний наголос;
- його не можна опустити, тому що речення втрачає зміст;
- як правило, його можна замінити іншим сполучним словом: *Я уявляю собі дитячі роки як школу мислення, а вчителя – як людину, **що (яка)** дбайливо формує організм і духовний світ своїх вихованців (В. Сухомлинський).*

Сполучник:

- до нього не можна поставити запитання;
- не є членом речення;
- на нього не падає логічний наголос;
- його можна замінити лише сполучником: *І тоді всі помітили, **що** у вікні сліпучо сяє весняне сонце (Р. Іванченко).*

Вправа 450. Складіть речення за схемами, орієнтуючись на теоретичний матеріал (розміщений перед вправою 449). Зробіть повний синтаксичний аналіз складених речень. Будьте уважні: розрізняйте в схемах сполучники та сполучні слова.

1. [], бо ().	7. [], що ().
2. Коли (), [].	8. Хоч (), [].
3. [], для того щоб ().	9. [], як ().
4. [], (де).	10. [], (як...).
5. [], так що ().	11. [, (який...),].
6. [], (що...).	12. (Хто ...) – [].

Вправа 451. Перекладіть українською мовою складнопідрядні речення, визначте їх види. Виконайте синтаксичний розбір.

1. Prind a suna clopotele, parcă ar boci vremurile trecute (M. Sadoveanu). 2. Când soarele s-a ridicat de-o suliță pe cer, pământul era gata semănat (I. Druță). 3. Elevii ascultau atent, în vreme ce profesoara povestea cu atâta emotivitate poveștile lui I. Creangă (Din zear). 4. Pentru ca să poată vorbi însă acestui popor, trebuia să-și dea silința de a-i cunoaște limba (I. Slavici). 5. Mi-a spus că a înțeles și nu mai are nevoie de altă explicație (I. Creangă). 6. Fabula cu care începem ține locul de prefață (T. Arghezi).

Розділові знаки між головними та підрядними частинами у складнопідрядних реченнях		
Розділовий знак	Правило	Приклад
Кома	між головною і підрядною частиною, коли підрядна частина після головної або перед нею	<u>Не тісня</u> чужою бідую ^{1/} , <u>бо</u> твоя <u>стоїть</u> за тобою ^{2/} (<i>Народна творчість</i>). [1], бо (2). <u>Коли</u> весело живеться ^{1/} , до роботи <u>серце дветься</u> ^{2/} (<i>Народна творчість</i>). Коли (1), [2].
Коми з двох боків	якщо підрядна частина стоїть усередині головної	І хай <u>рука</u> ^{1/} , <u>що</u> меч <u>схопила</u> ^{2/} , сама <u>загине</u> від меча ^{1/} (<i>М. Рильський</i>). [1, (що 2), 1].
Тире	для більшого смислового й інтонаційного виділення підрядної частини речення, яка зазвичай стоїть перед головною (або друга частина виражає висновок, наприклад, у реченнях наслідкових, способу дії, інколи означальних)	<u>Хто</u> сіє сльози ^{1/} – сліз і <u>сам зазнає</u> ^{2/} (<i>Б. Грінченко</i>). (Хто 1) – [2]. <u>Якщо</u> <u>ти</u> за своє життя <u>не посадив</u> жодного дерева ^{1/} – <u>плати</u> за чисте повітря ^{2/} (<i>О. Довженко</i>). (Якщо 1) – [2].

Вправа 452. Прочитайте текст, перекладіть його українською мовою. Знайдіть складнопідрядні речення, визначте їх типи. Виконайте синтаксичний розбір.

Am încercat între altele să fac un coș. Mi-a dat prin minte că ramurile copacilor din care tăiasem parii pentru împrejurime ar putea fi la fel de bune ca cele de salcie sau de răchită din Anglia, așa că m-am hotărât să fac o încercare. Am tăiat puzderie de ramuri, pe care le-am pus la uscat în ograda cea nouă. Când au fost bune de întrebuințat, le-am dus acasă, păstrându-le în peșteră.

Am făcut coșuri care nu erau prea frumoase, însă folositoare, și am avut grijă să nu le duc niciodată lipsa. Nu știam cum să fac vase în care să păstrez apa (*D. Defoe*).

Вправа 453. Напишіть есе «Роль освіти в житті людини» або підготуйте дослідження з теми «Роль освіти у житті визначних людей», використовуючи складнопідрядні речення різних типів.

§ 37. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З КІЛЬКОМА ПІДРЯДНИМИ

Вправа 454. Прочитайте текст, поділіть його на логічні та структурні частини. Накресліть структурно-семантичні схеми виділених вами логічних частин, визначте їх кількість і типи складних речень.

Вона, ся гарна квітка, «сон-царівна»,
котрої розцвітом втішався я,
котрої запах був такий чарівний,
що й досі п'яна ним душа моя!
Вона, котрій я все бажав віддати,
весь скарб душі, всі думи, всі чуття,
котрої слід я рад був цілувати,
в котрій вбачав красу і ціль буття!
Та, що мене одніським словом своїм
могла героєм, генієм зробити,
обдарувать надією й спокоем,
заставить все найвищеє любити,
та, що в руці від раю ключ держала, —
вона його закинула в багно
і чарівного слова не сказала...
Чи хоч в душі гризе її воно? (І. Франко).

Характер взаємозв'язку підрядних частин з головною	Правило	Приклад
Складно-підрядні речення з однорідною супідрядністю	дві або більше підрядних частин залежать від одного й того ж слова головної частини або ж від головної частини в цілому і відповідають на те саме запитання	Ця <u>палечинь</u> ^{1/} , <u>що</u> знову <u>манить</u> за собою ^{2/} , <u>що</u> <u>кличе</u> у незвідані простори ^{3/} , <u>що</u> <u>піднімає</u> душу в височинь ^{4/} , мені такою <u>рілною</u> <u>злається</u> ^{1/} (В. Симоненко). [1. <u>що</u> (2). <u>що</u> (3). (<u>що</u> 4). 1].
Складно-підрядні речення з неоднорідною супідрядністю	кілька підрядних частин різних типів залежать від різних слів головної частини або ж стосуються різних її членів, відповідають на різні запитання	<u>Хоч</u> і <u>не</u> <u>голиться</u> своєї дочки <u>вихваляти</u> ^{1/} , та <u>скажу</u> вам ^{2/} , <u>що</u> вона добра у мене <u>дитина</u> ^{3/} (І. Котляревський). Хоч (1). [2]. <u>що</u> (3).

Складно-підрядні речення з послідовною підрядністю	перша підрядна частина залежить від головної, а кожна наступна – від попередньої	<u>Вітер дме</u> ^{1/} . <u>хоч не знає</u> ^{2/} , <u>що погоду він мінє</u> ^{3/} (<i>Народна творчість</i>). [1], хоч (2), що (3).
Складно-підрядні речення з підрядністю змішаного типу	три і більше підрядних частин, що поєднуються зв'язком послідовної підрядності та супідрядності (однорідної чи неоднорідної)	<u>Хтось Мухам набрехав</u> ^{1/} , <u>що на чужині краще жити</u> ^{2/} , <u>що сліп усім туди летіти</u> ^{3/} , <u>хто щастя тут не мав</u> ^{4/} (<i>Л. Глібов</i>). [1], що (2), що (3), (хто 4)

Вправа 455. Спишіть речення, розставляючи розділові знаки. Усно поясніть свій вибір. Зробіть синтаксичний аналіз, визначивши головну та підрядні частини. Накресліть схеми речень і з'ясуйте характер підрядного зв'язку. Зверте свої відповіді з теоретичним матеріалом, розміщеним перед вправою.

1. Благословен той день і час коли прослалась килимами земля яку сховає Тарас малими босими ногами земля яку скропив Тарас дрібними росами-сльозами (*М. Рильський*).
2. Щоб прийшло на землю сподіване щастя треба великої праці бо щастя не дасться дурно (*М. Коцюбинський*).
3. Навіть квітка квітує для того щоб залишити після себе насіння щоб знову відтворити свій квіт у майбутньому (*Олесь Гончар*).
4. Хоча б над тобою було сто вчителів вони будуть безсилі якщо ти не зможеш сам змусити себе до праці і сам вимагати її від себе (*В. Сухомлинський*).
5. Не терпів великопанської зверхності яка вражала його самолюбство творця що вже сказав своє слово своїй Україні (*М. Івасюк*).
6. Уявімо на мить що існують інші істоти які дивляться на нас як на комах (*Г. Пагутяк*).
7. Якби будівники мали хоч трохи фантазії й вірили що поети мають крила вони б придумали складнішу систему охорони ніж стіна й металеві вічно замкнені двері в ній (*Г. Пагутяк*).

Вправа 456. Сформулюйте і запишіть свою думку про роль поета і значення поезії в суспільстві, використавши складнопідрядні речення з кількома підрядними.

§ 38. БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Вправа 457. Спишіть безсполучникові складні речення, підкресліть граматичні основи. З'ясуйте, за допомогою чого поєднуються у них частини, визначте (надпишіть) характер смислових зв'язків між цими частинами (подібні до складносурядних чи складнопідрядних).

1. Підкажи найлагідніше слово, я його слухняно повторю (*Л. Костенко*). 2. Трапиться слово зрадливе – геть його, сину, гони! (*Б. Олійник*). 3. Мов поганих не існує в світі, є лише погані язика (*А. Бортняк*). 4. Бери до серця і затам: душа творця не перекуїтне (*М. Сингаївський*). 5. Мова – це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання віків, мова – це ще й музика, мелодика, барви буття, сучасна художня, інтелектуальна й мисленнєва діяльність народу (*Олександр Олесь*). 6. Я знаю: мова мамина – свята, в ній вічний, незнищений дух народу (*М. Адаменко*). 7. Словники – музеї слів, у них місце і для старого, і для нового слова знайдеться (*С. Пушик*).

Безсполучникове складне речення		
Види	Смислові відношення	Приклад
З однорідними частинами	одночасність подій	Вже <u>засвітилися</u> у небі <u>зорі</u> , <u>усе</u> <u>заснуло</u> , <u>заснуло</u> й <u>годе</u> (<i>Леся Українка</i>).
	часова послідовність	Несподівано <u>заграв баян</u> , потім на другому кінці <u>відгукнулася</u> <u>весела пісня</u> (<i>В. Собко</i>).
	зіставлення або протиставлення подій	По один бік <u>жито шепоче</u> тяжке, по другий бік <u>льон гріє</u> на сонці свої голівки (<i>Г. Тютюнник</i>). <u>Інженером можна стати</u> за п'ять років, <u>учитися</u> ж на людину <u>треба</u> все життя (<i>В. Сухомлинський</i>).
З неоднорідними частинами	часові	<u>Приїхали</u> до лісу – <u>зійшло сонце</u> (<i>Г. Тютюнник</i>).
	умови	<u>Думай</u> перед весіллям – <u>не будеш задумуватися</u> після нього (<i>Народна творчість</i>).
	допустові	Вже <u>сивий</u> , як стебло полинне – <u>ти</u> для мене й досі <u>молодий</u> (<i>За Г. Тарасюк</i>).
	наслідку	<u>Не маю</u> <u>гріхів</u> потаємних – <u>відкрита</u> моя <u>душа</u> (<i>Л. Костенко</i>).

з'ясувальні	Ну так <u>знай же</u> : я тебе давно <u>люблю</u> (І. Цюпа).
міри та ступеня	<u>Мороз такий</u> – <u>ніхто не виткне носа</u> (Л. Костенко).
причинові	<u>Не вчи</u> плавати щуку: <u>щука знає</u> цю науку (Народна творчість).

Пригадайте теоретичний матеріал з теми «Безсполучникове складне речення». За потреби скористайтеся таблицею і теоретичною інформацією за допомогою QR-коду (с. 321).

Вправа 458. Перебудуйте складносурядні та складнопідрядні речення на безсполучникові складні речення, підкресліть граматичні основи. З'ясуйте, за допомогою чого поєднуються у них частини, визначте (надпишіть) характер смислових зв'язків між цими частинами (подібні до складносурядних чи складнопідрядних частини).

1. І пам'ятай, що легко нам усім буває сплутать ширість і підступність (Л. Забашта). 2. Коли б не печаль, чи спізнала б я радість? (Г. Тарасюк). 3. Пригадай собі голос матері,

Родина Косачів

якщо хочеш почути совість (Д. Павличко). 4. Я з вами згоден, що людині життя дасться тільки раз (О. Бойченко). 5. Один великий чоловік сказав, що сміх – це людинолюбство (Є. Гуцало). 6. Ти смієшся, а я плачу, великий мій друже (Т. Шевченко). 7. Розбилась арфа, та вцілїли струни (О. Пахльовська). 8. Прилинув вітер, і в тісній хатині він про весняну волю заспівав (Леся Українка).

Вправа 459. Використовуючи безсполучникові складні речення з однорідними і неоднорідними частинами, складіть діалог за висловом Олени Пчілки «Слово – то мудрості промінь, слово – то думка людська».

Вправа 460. Напишіть статтю до шкільної газети, епіграфом до якої стануть слова Івана Вихованця: «Слово – наше найзіркіше око, наймогутніша сила».

§ 39. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В БЕЗСПОЛУЧНИКОВОМУ СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

Вправа 461. Прочитайте текст. Виявіть у ньому безсполучникові складні речення, поясніть розділові знаки. Укажіть, яку роль безсполучникові складні речення виконали в цьому тексті. Знайдіть речення зі сполучником **а** і з'ясуйте, чи вони сполучникові.

Але хто його кликав? А може, то була-таки Марічка? Його тягне подивитися ще, коли стало видніше. Йде в полонину. Холодні роси сідають йому на постолі, небо зачервонілося і зблідли зорі. Іван виходить на верх – і раптом холоне. Де він? Що з ним? Куди ділися гори? Води облили кругом полонину, потопили верхи, і полонина пливе самотою в безкрайому морі. Од Чорногори подихнув вітер, повні води хвилюються стиха, чутно, як невидиме ще сонце росте в глибині, а ось виткнувся з моря весь сивий верх, з якого стікає вода. Сильніше дихає холод, зростають вали на морі, і верхи, один за другим, пробиваються з білої піни. Світ наче наново родився. Води постікали з верхів і ходять уже під ногами, сонце простелило на небі свою корону і ось-ось покаже лице, а зі стаї несеться сумний голос трембіти і будить зі сну полонину (М. Коцюбинський).

Лариса Кадочникова
в ролі Марічки
(кадр із фільму «Тіні забутих предків»)

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В БЕЗСПОЛУЧНИКОВОМУ СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

Розділовий знак	Правило	Приклади
Кома	частини виражають одночасність подій	<u>Місяць</u> на небі, <u>зіроньки сяють</u> , тихо по морю <u>човен пливе</u> (Народна творчість). [1], [2], [3].
	частини виражають часову послідовність	Несподівано <u>заграв баян</u> , потім на другому кінці <u>відгукнулася весела пісня</u> (В. Собко). [1], [2].

Кома	частини зіставляються або протиставляються між собою (за спокійної інтонації)	<u>Слово</u> – вітер, <u>письмо</u> – гунт (Народна творчість). [1], [2]. Лагідні <u>слова</u> <u>роблять</u> приятелів, гострі <u>слова</u> – затятих ворогів (Народна творчість). [1], [2].
Крапка з комою	частини віддалені за змістом	Біліє <u>місяць</u> : <u>люди</u> <u>сплять</u> (Т. Шевченко). [1]; [2].
	між частинами є свої розділові знаки	Немає мудріших, ніж народ, учителів: у нього кожне <u>слово</u> – це <u>перлина</u> , це <u>праця</u> , це <u>на-тхнення</u> , це <u>людина</u> (М. Рильський). [1]; [2].
Двокрапка	друга частина вказує на причину того, про що розповідається в першій (чому? умовно можна вжити сполучник бо)	<u>Не шукай</u> зайця в гушавні: <u>він сидить</u> на узліссі (Народна творчість). Чому? (бо) [1] : [2 причина].
	друга частина розкриває зміст першої, доповнює її, конкретизує (що саме? який саме? умовно можна вжити сполучник що)	Бачу здалека: <u>хвиля</u> іскриста грає на синьому небі (Леся Українка). Що саме? (що) [1] : [2 конкретизація].
Типе	друга частина виражає наслідок того, про що повідомляється в першій (і який наслідок?)	<u>Не буде</u> птахів – <u>серпе</u> людське <u>стане черствим</u> (М. Стельмах). І який наслідок? [1] – [2 наслідок].
	перша частина виражає час чи умову того, про що говориться в другій (умовно можна вжити сполучники якщо, коли)	<u>Злобудеш</u> освіту – <u>побачиш</u> більше світу (Народна творчість). (Якщо) (то) [1 умова] – [2 наслідок].
	друга частина порівнюється з першою чи протиставляється їй (умовно можна вжити сполучник а)	Летять <u>хвилини</u> – <u>я не прислу-хаюсь</u> (Леся Українка). (а) [1] – [2 протиставлення].
	друга частина виражає різку зміну подій	Вілчини́ла двері – <u>вітер</u> <u>як дмутьне</u> (Марко Вовчок). (а) [1] – [2 різка зміна подій].

Вправа 462. Складіть безсполучникові складні речення з однорідними і неоднорідними частинами за схемами, орієнтуючись на теоретичний матеріал, поданий перед вправою. Зробіть повний синтаксичний аналіз трьох складних речень (за власним вибором).

1. Одночасність подій [1], [2].	6. [1]: [2 конкретизація].
2. Часова послідовність [1], [2].	7. [1] – [2 наслідок].
3. Зіставлення подій [1], [2].	8. [1 умова] – [2 наслідок].
4. [1]; [2].	9. [1] – [2 різка зміна подій].
5. [1]: [2 причина].	10. [1] – [2 протиставлення].

Вправа 463. Прочитайте тексти. Визначте (усно) типи речень за характером інтонації. Запишіть речення, яке є рефреном у тексті. Яке воно за будовою в обох мовах?

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

І помислом, де бруд не можна вмити,
і словом хтось отруєно діткне...
Ви бачите вже мертвою мене? –
Ні, я жива, я буду вічно жити!
 Ви хочете моє побити жито?...
 За те вас Бог на пекло проклене.
 Хтось думу дума, що мене пожне, –
 ні, я жива, я буду вічно жити!
Я – пасербка. Я – сирота. Вдова.
По всіх смертях воскресла і жива.
У трунву Україну не зложити!
 У травні не зів'ялиться трава...
 Заупокійні мовите слова? –
Ні, я жива, я буду вічно жити! (В. Колодій).

LESIA UKRAINKA

Nu speli cu gândul tina și, deșarte,
Își varsă vorbele otrava iar...
Voi îmi meniți sfârșitul în zadar –
Nu, mi-e sălășluirea fără moarte!
 Pentru că vreți să n-am de holdă parte,
 Veți arde toți în veșnicul tartar.
Cercați a mă stârpi ca pe-un lăstar? –
Nu, mi-e sălășluirea fără moarte!

Orfană, vitregită-n pururi chin,
 Cu Ucraina din neant revin,
 Călcând înseamnă rânduie de soarte!
 Nu se-ofilește iarba-n mai nicicând...
 Voi îmi citiți ectenii de comând? –
 Nu, mi-e sălășluirea fără moarte! (M. Lutic).

Вправа 464. Складіть невеличкий текст про традиції зустрічі весни українського й румунського народів (10–12 речень), використовуючи безсполучникові складні речення з однорідними і неоднорідними частинами.

А. Куїнджі. Рання весна

§ 40. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ З РІЗНИМИ ВИДАМИ ЗВ'ЯЗКУ МІЖ СТРУКТУРНИМИ ЧАСТИНАМИ

Вправа 465. Прочитайте речення, визначте спосіб зв'язку між структурними частинами (сполучниковий чи безсполучниковий). У сполучникових складних реченнях з'ясуйте тип речення (складносурядне чи складнопідрядне), доведіть свій висновок. Прокоментуйте розділові знаки. Запишіть речення, яке ви хотіли б колись зацитувати. Значення незрозумілих слів знайдіть за допомогою пошукової системи «Google» або за посиланням <http://sum.in.ua>.

1. Якби знав я чари, що спинають хмари, що два серця можуть ізвести до пари, що ламають пута, де душа закута, що в поживу ними зміниться отрута, то тебе би, мила, обдала їх сила, всі би в твоїм серці іскри погасили, всі думки й бажання за одним ударом, лиш одна любов би вибухла пожаром.

2. Коли струна порветься, то від неї музики не жди, чом же пісня та ллеться під вагою турбот і біди? 3. Добру науку приймай, хоч її і від простого чуєш, злої ж на ум не бери, хоч би й святий говорив. 4. Та боюсь за тебе дуже, бо любов – то мстивий бог: як одно її зневажить, любить мститися на обох. 5. А хто теє вірне слово добре в тямці має, той про себе й про всю рідну Україну дбає, бо те слово, як пшениця, що ділами зійде, а з тих діл нам і Вкраїні краща доля прийде (*За І. Франком*).

Складні речення можуть будуватися так, що в межах одного синтаксичного цілого будуть:

1) сполучникові складнопідрядні та складносурядні речення (їх називають реченнями з сурядністю і підрядністю);

2) сполучникові та безсполучникові речення.

Вправа 466. I. Прочитайте текст, перекладіть його українською мовою. Знайдіть складні речення з різними типами зв'язку, вико-
найте їх синтаксичний розбір. II. Назвіть твір, уривок з
якого ви переклали.

MAMA

Nu cred că există pe lume ceva mai plăcut decât gândurile trezite în sufletul unei mame la vederea pantofiorului copilului ei. Mai ales dacă e pantofiorul lui de sărbătoare, de duminică, de botez, pantofiorul brodat până la talpă, un pantofior cu care copilul n-a făcut încă nici un pas. Pantofiorul acesta are atâta grație și-i atât de micuț, într-atât nu poate să meargă, încât pentru mama e ca și cum și-ar vedea copilul. Ea îi zâmbește, îl sărută, îi vorbește și se întreabă dacă e cu puțință ca, într-adevăr, un picior să fie atât de mic; și chiar dacă copilul lipsește, pantofiorul cel drăguț e de ajuns ca să readucă sub ochii mamei dulcea și gingașa faptură. Ea crede că îl vede, ba chiar îl vede întreg, viu, voios, cu mânușile lui delicate, cu căpușorul rotund, cu buzele neprihănite, cu ochii senini ai căror alb e albăstrui. Dacă e iarna, copilul e acolo, se târăște pe covor, se suie cu greu pe un scăunel, și mama tremură să nu se apropie de foc. Dacă e vara, el se târăște prin curte, prin grădină, smulge iarba dintre dale, se uită naiv la câinii cei mari, fără teamă, se joacă cu cochilii de scoici, cu flori, și-i face să bombăne pe grădinarul care găsește nisip pe brazde și pământ pe alei. Totul râde, totul strălucește,

totul se joacă în preajmă, ca și el, până la adierea vântului și la raza soarelui care i se zbenguie în voie prin buclele zvăpăiate ale părului. Pantofiorul îi arată mamei toate acestea și face să i se topească inima, așa cum focul topește ceara (*V. Hugo*).

Вправа 467. Запишіть текст. Запишіть схеми усіх складних речень, усно дайте їм повні синтаксичні коментарі. Чому цей текст побудований складними реченнями?

Як глупота є мати всіх пороків, зокрема й пихи, якій властиво брати на себе тягар непосильний і почесні не по заслугі, – так мудрість є справжня мати як інших чеснот, так і скромності, яка, міряючи себе, як кажуть, своєю власною мірою, швидше спускається вниз, ніж підноситься догори.

Прекрасно у Плутарха у його творах на моральні теми, поряд з дечим іншим, написано таке: «Землероби із задоволенням бачать колосся, похилене до землі, те ж колосся, яке через свою легкість піднімається догори, вважають пустим і вимолоченим. Бо подібно до того, як пшеничні колоски без зерен легко піднімаються серед інших, так і серед людей, хто найпорожніший і позбавлений серйозності, той і найлегше пнеться до почесей, нахабний, його обличчя і хода сповнені пихи і презирства, які не визнають нікого».

Тому-то я ніяк не можу допустити, ніби розсудливий той, кому бракує скромності, або що не володіє добрим і здоровим розумом той, чиєю супутницею є ця люб'язна і приємна доброчесність (*Г. Сковорода*).

Вправа 468. Прочитайте текст, випишіть з нього одне просте, два складних (складносурядне і складнопірядне), одне безсполучникове речення. Зробіть їх повний синтаксичний розбір.

ОСТАННІЙ ПРИХИСТОК ЛЕОНТОВИЧА

І знову: руки навхрест – до грудей.
І знов: усі дороги крізь терновище!
Але іде – душа моя вже йде
по Україні йде до Леонтовича.

Я на могилі не пушу сльози –
я вознесуся тенором на хори:
тут не вівси – тут Божі голоси,
тут ластівка з архангелом говорить.

Тут більше України, як внизу:
по голубому – золоте піткання.
А унизу – заходить на грозу,
і зійде в ній печаль моя остання.

Та лиш моя. Ні враг, ні кат, ні татъ
не обезглавлять нашу пісню чесну:
ви чуєте? – то щедрівки летять
на Україну воїнством небесним (Г. Тарасюк).

Вправа 469. Складіть речення за схемами. Зробіть повний синтаксичний розбір трьох речень за вашим вибором.

1. [1], [2], бо (3).	4. [1], та [2], що (3), бо (4).
2. [1], що (2) – [3].	5. Як (1), [2]; як (3), [4].
3. Коли (1), [2]: [3].	6. Чи то [1], чи то [2] – [3].

Перевір себе

1. Яке речення називається складним? Що спільного і відмінного між простими і складними реченнями?
2. Назвіть засоби зв'язку частин складного речення. Які типи складних речень ви знаєте?
3. Чи завжди в складносурядному реченні ставимо розділові знаки? Відповідь підтвердіть прикладами.
4. У чому відмінність між складносурядними і складнопідрядними реченнями?
5. Чим між собою різняться сполучники та сполучні слова? Наведіть приклади речень, частини яких з'єднані сполучним словом.
6. Які сполучники підрядності можуть по-різному розчленовуватися комою між головною і підрядною частинами речення? Чи впливає це на зміст речення?
7. На які групи поділяються безсполучникові складні речення?
8. У яких випадках у безсполучникових складних реченнях ставимо певні розділові знаки? Наведіть приклади для кожного випадку.
9. На які групи поділяються складні речення з різними видами зв'язку?
10. Які розділові знаки використовуємо в реченнях з різними видами зв'язку? Чим це пояснити?
11. Якою є роль складних речень у мовленні?

Мовний тренінг з теми «Складне речення»

» Перегляньте за допомогою QR-кодів лайфхаки з української мови:

» Виконайте тести он-лайн, перейшовши за QR-кодами:

» Напишіть есе на тему «Мої шкільні роки...». В есе використайте всі типи складних речень (надпишіть тип над складним реченням).

§ 41. ТЕКСТ. ТИПИ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- *створювати усні й писемні тексти;*
- *розпізнавати типи мовлення;*
- *правильно визначати абзаци і надфразні єдності;*
- *застосовувати різні варіанти засобу зв'язку між частинами тексту;*
- *з'ясовувати особливості кожного стилю мовлення;*
- *знаходити і виправляти недоліки у змісті, побудові й мовному оформленні текстів;*
- *аналізувати, інтерпретувати, критично оцінювати тексти різних типів;*
- *грамотно і безпечно комунікувати в інформаційному просторі, розпізнавати маніпулятивні технології та протистояти їм.*

Вправа 470. Прочитайте текст. Визначте його тему та основну думку. Складіть до тексту тести, запропонуйте сусідові чи сусідці по парті виконати їх, за необхідності виправте помилки.

ЖИВИ В ПОТІ ЧОЛА

Прислухайся до того, що нам заповідано: «У поті чола будеш їсти свій хліб». Це не покара — це вимога, припис. Щоденний хліб (їжу) треба заслужити. Кожного дня вчинити якесь зусилля до поту. Чи то робота, чи швидка хода, біг. З потом вийдуть недобра сіль і недобрі нерви. Ви помітили, що коли ми хворі чи дуже схвильовані, нас обливає потом?

Навчися бачити довкола все живе й радіти йому — бадиллі, дереву, птиці, тварині, землі, небу. Вдивляйся в них добрими очима і з уважним серцем — і відкриються тобі такі знання, яких не знайдеш у книгах. І побачиш у них себе — упокороного й оновленого.

Візьми за звичай бодай декілька хвилин усякої пори постояти босоніж на землі.

Шукай нагоди побути біля води. Вода зніме втому, промие думку. З водою треба говорити, бо й вона говорить до тебе. Щоранку добре облитися водою. Спочатку гарячою — розігріти приспану кров. Потім холодною — загартувати жили і нерви, розбудити серце.

Я не вдаюся до шампунів, кремів, одеколонів, зате не відмовляю собі в парильні... Гарно розм'якшує кості, чистить шкіру і вимиває з тіла нечисту сіль.

Пий чисту воду, де тільки не повернешся, не чекаючи спраги. То перші ліки... Не пий солодкої і солоної (мінеральної) води із пляшок. Перша роз'їсть печінку, друга замурує судини.

Солі, цукру і білого хліба не вживай надмірно... У зелених плодах і зеленіні досить солі й солоду. Але якщо кортить щось їсти і воно тобі смачне, то треба їсти. Це для тебе і корисне, і поживне.

Мед уживай рано. Натщесерце з водою. І побачиш, що голова твоя буде світлою, а тіло легким (*З книги М. Доциня про 104-річного карпатського мудреця Андрія Ворона*).

Пригадайте теоретичний матеріал з теми «Текст. Типи зв'язного мовлення». За потреби скористайтеся теоретичною інформацією за допомогою QR-коду (с. 326–327).

Вправа 471. Запишіть текст, поставте розділові знаки, аргументуйте їх доцільність. Доберіть до тексту заголовки, знайдіть у тексті засоби зв'язку між реченнями, скориставшись таблицею, поданою після вправи.

Наше життя неможливе без знання мовного етикету. Ця істина відома кожному з дитинства. Людина послуговується ним щодня і до того ж не один раз. Ми кілька разів упродовж дня можемо звертатись один до одного вітатися прощатися комусь дякувати давати пораду прохати щось у когось перед кимсь доводиться вибачатися когось комусь рекомендувати. А ще ми співчуваємо робимо компліменти відмовляємо. Запрошуємо і приймаємо гостей самі гостюємо присягаємося у відданості освідчуємось у коханні. Без цього важко уявити будь-яку етикетну ситуацію в побуті чи на роботі у товаристві. І при цьому ми неминуче послуговуємось усталеними висловами чи окремими словами які від носіїв мови не вимагають зусиль свідомості. Ми діємо шаблонно автоматично керуючись стійкою мовною звичкою виплеканою змалечку батьками учителями. Це і є наш мовний етикет у дії що відображає правила мовної поведінки властиві мовцям на певному історичному зрізі (За С. Богдан).

Засоби зв'язку між реченнями в тексті	
Лексичні	повтор слів, синонімічна заміна, використання антонімів, багатозначних слів, спільнокоренових слів, слів однієї тематичної групи, ключових слів
Морфологічні	заміна займенниками, єдність форм дієслів, займенників місця та часу, сполучників, часток
Синтаксичні	наявність запитань і відповідей, синтаксичного паралелізму, неповних речень, речень з однаковою структурою, вставних слів і речень
Інтонаційні	довжина фраз, темп мовлення, інтонація
Стилістичні	використання слів, що належать до одного стилю, тропів і стилістичних фігур
Графічні	розділові знаки, абзац

Текст може розповідати про перебіг якихось подій, описувати певні об'єкти, розмірковувати над причинами і наслідками подій, мотивами вчинків людей, умовами, в яких можливі ті чи інші явища. На цій основі висловлювання поділяють на **розповіді, описи, роздуми**.

Розповідь – повідомлення про якусь подію, про її розгортання в часі, про послідовність дій. Можна поставити запитання *що відбулося?* Тому ключовими словами є дієслова. Характерні складові частини розповіді: початок дії (*зав'язка*); розвиток подій (з найбільш важливим моментом – кульмінацією); завершення дії (*розв'язка*).

Опис – відображення явищ дійсності через перелічення їх основних ознак і властивостей. Сприймаючи опис, адресат може уявити, як виглядає об'єкт. Можна поставити запитання *який?* *Композиція опису*: загальне уявлення про предмет; розповідь про окремі ознаки і властивості: зовнішні – матеріал, розмір, форма, колір, внутрішні – призначення, вживання, обставини його існування (умови, причина, місце і час); оцінка об'єкта опису, висновок зі сказаного. *Об'єктами опису* є природа, місцевість, пам'ятки історії і культури, зовнішність людини, процеси діяльності людини, предмети, тварини.

Роздум – роз'яснення, підтвердження або заперечення якоїсь думки. Можна поставити запитання *чому?* У роздумі зазвичай виокремлюють три частини: *тезу* – думка, припущення, які потрібно довести або спростувати; *докази* (аргументи), покликані підтвердити або заперечити початкове положення і таким чином обґрунтувати задум автора; *висновок* – формулювання результату викладених міркувань, практичні поради з приводу обговорюваної проблеми.

Вправа 472. Прочитайте епічний (монологічний) текст. З якого художнього твору цей фрагмент? З'ясуйте його жанр і стиль мовлення, доведіть свою думку, скориставшись за потреби таблицею, вміщеною після вправи.

Я втомився. Бо життя безупинно і невблаганно іде на мене, як хвиля на берег. Не тільки власне, а й чуже. А врешті – хіба я знаю, де кінчається власне життя, а чуже починається?

Я чув, як чуже існування людини входить в моє, мов повітря крізь вікна і двері, як води притоків у річку. Я не можу розминутися з людиною. Я не можу бути самотнім. Признаюсь – заздрю планетам: вони мають свої орбіти, і ніхто не стає їм на їхній дорозі. Тоді як на своїй я скрізь і завжди стрічаю людину. Так, ти стаєш мені на дорозі і вважаєш,

що маєш на мене право. Ти скрізь. Се* ти одягла землю в камінь і залізо, се ти через вікна будинків – тисячі чорних ротів – вічно дихаєш смородом. Ти бичуєш святу тишу землі скреготом фабрик, громом коліс. Брудниш повітря пилом та димом, реवेश від болю, з радості, злості. Я не зможу розминутися з тобою... Я не можу бути самотнім... (М. Коцюбинський).

Назви і сфери застосування стилів мови

Стиль	Сфера застосування	Мета спілкування	Види висловлювань
Розмовний	побут, сімейні, дружні стосунки	обмін інформацією, думками, налагодження стосунків	діалоги, записки, особисті листи
Науковий	наука, техніка, освіта	виклад наукової інформації, пояснення явищ	виступи, доповіді, лекції, монографії, підручники
Офіційно-діловий	офіційні стосунки	регулювання стосунків між людьми, підприємствами, установами	договори, угоди, постанови, закони, ділові папери
Публіцистичний	суспільне життя	висвітлення ставлення людей до суспільно важливих справ	виступи, доповіді, лекції, статті, брошури
Художній	мистецтво слова (фольклор, художня література)	естетичний вплив через образне відтворення дійсності	оповідання, повісті, романи, п'єси, вірші, казки, легенди тощо
Конфесійний	церква, релігія	регулювання стосунків між людьми та церквою	молитви, проповіді тощо
Епістолярний (листування)	різні сфери (побут, інтимне життя, виробництво, політика, наука, мистецтво, діловодство)	обслуговування письмових приватних або приватно-офіційних відносин	листи та епістолярна творчість

* Се – архаїчне, діалектне *це*.

Вправа 473. I. Запишіть текст. З'ясуйте його текстові ознаки, визначте тип і стиль мовлення, доведіть свою думку. Поясніть розділові знаки, укажіть уточнювальні конструкції і поясніть їх роль. Чи є вони членами речення? Чому? Значення незрозумілих слів знайдіть за допомогою пошукової системи «Google» або за посиланням <http://sum.in.ua>.
II. Переробіть текст на твір-роздум.

...Село Болотне на Київщині, неподалік від Іванкова, — то райське місце на нашій багатостраждальній землі. Там і народилась, і прожила своє многотрудне життя працівниця українського, воістину народного мистецтва, лауреат національної премії України імені Тараса Шевченка Марія Овксентіївна, нині уже із всесвітньо відомим прізвищем — Примаченко.

Там, у звичайному поліському селі, серед квітучих соняшників, чорнобривців, жоржин, любистку і м'яти і творився впродовж багатьох років чарівний світ її неповторного казкового мистецтва. І ту живодайну, живлющу та невмирущу казку художниця творила сама — душею, і розумом, і непогамовним даром великої фантазії. Саме з її багатющої уяви, з того Божого дару та навколишнього, нічим не примітного життя і поставали фантастичні картини Марії Примаченко, безліч її казкових малюнків, ескізів тощо... *(З журналу).*

Перевір себе

1. Назвіть відомі вам ознаки тексту.
2. Які є засоби мовного зв'язку речень у тексті?
3. За якими ознаками ви розпізнаєте абзаци в тексті?
4. Чи завжди збігаються складне синтаксичне ціле й абзац у тексті?
5. Назвіть відомі вам типи мовлення.
6. Назвіть відомі вам стилі мовлення і їх застосування.

ПОВТОРЕННЯ НАПРИКІНЦІ НАВЧАЛЬНОГО РОКУ

Вправа 474. Пригадайте правила написання м'якого знака та апострофа. Об'єднавшись у дві групи, запишіть слова, знявши rischi.

I група. Підв'язати, дзв'якнути, в'юнитися, під/їзд, роз/їзд, з'явитись, тьм'яний, р'ядно, бур'як, бур'ян, Нь'ютон, Н'юрнберг, комп'ютер, п'юпітр, б'язь, моркв'яний, пл'ямистий, м'який, без'ядерний, роз'ярілий, в'юниться, торф'яний, дит'ясла.

II група. Пан/ченко, пал/чик, стіл/чик, Натал/чин, Пан/ко, мізин/чик, селян/ський, Микол/чин, пестун/чик, вуз/кий, громадс/кіст/, запоріз/кий, Тетян/чин, м'якіст/, вузесен/кий, повіс/тю, заздріст/, заздріс/тю, дон/чин, ковз/кий, слиз/кий, плос/кий, сіл/ський, різ/кіст/, Стоц/кий.

Вправа 475. Запишіть слова, знявши rischi. Підтвердьте свій вибір правилами.

Тишком/нишком, пів/століття, так/то, яскраво/жовтий, військово/морський, загально/державний, народно/поетичний, стерео/фільм, де/вчому, ані/трохи, пліч/о/пліч, пів/ясена, дит'ясла, казна/з/ким, первісно/общинний, сліпучо/білий, аби/як, де/не/де, коли/небудь, полу/мисок, напів/усмішка, легко/атлетичний, блок/схема, гіркувато/солоний, пів/обличчя, глухо/німий, пів/віку, більш/менш, українсько/румунський.

Вправа 476. У яких словах на місці двох крапок передаємо подовження або подвоєння? Чому? Запишіть усі слова правильно.

Неждан..о, ас..истент, доповід..ю, ніч..ю, молодіст.., гол..андець, шліфован..ий, стел..а, непрошен..ий, с..авець, стат..ей, Брюс..ель, побуквен..ий, ак..ордеон, об'єднан..я, ім..ігрант, ас..орті, розіл..ятися, ас..иметрія, довгождан..ий, ак..узатив, від..зеркалення, ал..ергія, зрубан..ий, ренес..анс, ір..еальний, священ..ий, роз..кросення, тер..икон, вил..ю, шас..і, ан..отация, обґрунтуван..я.

Вправа 477. Об'єднавшись у дві групи, виконайте письмові завдання.

I група. Від прикметників утворіть за допомогою суфікса **-ин(а)** іменники.

Київський, чернівецький, вінницький, львівський, полтавський, гуцульський, словацький, турецький.

II група. Утворіть від поданих слів прикметники, використовуючи суфікс **-ськ- (-зьк-, -цьк-)**.

Золотоноша, солдат, козак, латиш, ткач, турист, Норвегія, Прилуки, Відень, Прага, парубок, студент, брат, Кременчук, Буг, Ніжин, Рига, викладач, журналіст, волох, завод.

Вправа 478. Запишіть займенники, знімаючи ризик. Визначте їх розряд.

Будь/хто, хто/сь, хто/небудь, будь/що, аби/в/кого, хто/зна/на/кому, ні/для/кого, що/небудь, ні/чого, ні/про/що, ні/від/кого, будь/до/кого, аби/що, де/який, скільки/небудь, аби/хто, котрий/сь, хто/зна/де, будь/чий.

Вправа 479. Запишіть речення, поставивши слова з дужок у потрібній за контекстом формі.

1. Ти, (брат), щось про мене цього разу забув. 2. З цих (статті) ми зрозуміли, що екологія – справа усіх землян. 3. Михайло Коцюбинський написав багато (повісті) на морально-етичні теми. 4. Якою ціною заплатив світ за знищення (фашизм)? 5. Він у (математика) почувався як риба у воді. 6. Дві (подруга) доглядали за старою сусідкою по (черга). 7. Знання (дорогі) за матеріальні блага. 8. Він най(добрий) серед моїх братів. 9. Це моя най(улюблена) вчителька. 10. А Ви, (Аурел Іонович), з нами поїдете? 11. Сашко (низький) за Георгіцу.

Вправа 480. Напишіть есе (10–16 речень) за одним з висловів: 1) «Не зупинятися на досягнутому»; 2) «Не гніви свою долю, а дбай, щоб була вона щасливою».

Вправа 481. Прочитайте тексти, зробіть їх лінгвістичний аналіз за допомогою схеми, поданої після вправи.

I. Покинуті людьми напризволяще вітряні велетні (млини) безсилі протистояти силам природи – дощу, снігу, вогню та навіть вітру, якого колись так прагнули їхні крила. Пропес руйнації невідворотний. Сьогодні, як ніколи, вони потребують людської уваги. І буде дуже прикро, якщо наші діти та онуки побачать ці мудрі інженерні споруди не у власному природному середовищі, а лише як архітектурні експонати музеїв просто неба (*З журналу*).

II. Ставши художницею, вона зберегла те перше зачування містом, яке за кілька років, як переїхала сюди її родина, стало для неї рідним і яке щоразу відкривав у своїх творах. Будуючи композицію й перспективу, вона дивиться

в обличчя міста знизу вгору – з повагою, пієтетом, захопленням, любов'ю, з прагненням духовної висоти. Але на відміну від інших художників любить розкривати непарадність парадних місць (*З журналу*).

М. Рибачук. Чернівці

III. Слово «культура» походить від латинського слова, зв'язаного з поняттям обряду («культ»). Існує і друге слово, що у деяких народів замінює слово «культура», – це слово «цивілізація», зв'язане з латинським словом *civitas* – місто. Під прийнятним у нас словом «культура» розуміємо все те, що створене людиною. Підкреслюємо, створене, а не зроблене механічно, бо справжні культурні факти є наслідком творчого акту (*Є. Маланюк*).

СХЕМА ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ ТЕКСТУ

(без визначення синтаксичних особливостей)

1. Приналежність тексту до функціонального стилю (підстилю).
2. Жанр тексту.
3. Тема, основна думка тексту.
4. Тип мовлення: розповідь, опис, роздум.
5. Характер побудови тексту: монолог чи діалог.
6. Особливості лексики, що визначають зміст, стиль і емоційність тексту.
7. Словотворчі засоби – нейтральні та стилістично навантажені.
8. Засоби образності або нейтральності у тексті, доцільність їх уживання.

9. Морфологічні особливості тексту: стилістичне навантаження окремих форм.

10. Індивідуально авторські мовні засоби.

11. Які мовні засоби найдоцільніші й чому?

Окрім відомих вам характеристик текстів, зверніть увагу на такі їх формати: *цілісний, перерваний і змішаний* текст. Створіть такі тексти для набуття власної практики.

Написання власного висловлювання допомагає перевірити сформованість мовленнєвої компетенції. Монологічне мовлення (усне й писемне) розвивається за допомогою вмінь створювати власні висловлювання на запропоновану тему. Це можуть бути твори-роздуми на **суспільно-політичні** чи **морально-етичні теми**. Будуючи власне висловлювання, важливо дотримуватися **структури тексту** цього типу мовлення, а також висловлювати **власні думки** на запропоновану тему, логічно викладати їх і **доречно, правильно аргументувати**, добирати **приклад з літератури** або інших видів мистецтва, історії чи з власного життя, формулювати доречні **висновки**.

Структура твору-роздуму

1. Теза.
2. Перший аргумент.
3. Приклад з літератури чи інших видів мистецтва.
4. Другий аргумент.
5. Приклад з історії, суспільно-політичного чи власного життя.
6. Висновок.

Важливо не тільки правильно навести приклади, які розкриватимуть тему, а й пояснити їх, оцінити значення того чи іншого літературного твору або його героя. Замість переказування змісту твору чи перебігу історичних подій краще використовувати приклади для аналізу проблеми та переконливої аргументації.

Приклад із власного життя треба навести так, щоб він був доповненням до аргументів і ні в кого не викликав підозри щодо правдивості.

Висновок повинен відповідати темі й органічно впливати з аргументів і прикладів.

Фіксуючи думки в письмовій формі, висловлюйтеся **стисло й чітко** (не менше ста слів і не більше двохсот п'ятдесяти).

ПАМ'ЯТКА

Щоб твір-роздум був переконливим і завершеним, дотримуйтеся таких вимог:

- основна теза відповідає темі;
- докази, аргументи переконливі;
- частини роздуму тісно пов'язані;
- висновки чітко сформульовані.

Спеціальні слова й вирази у творі-роздумі

Теза. Я думаю, Я вважаю, На мою думку, На моє переконання,

Докази. Аргументом на користь моєї думки може бути те, що Довести своє твердження я можу такими аргументами: по-перше, ...; по-друге, На користь моєї думки можу навести такі аргументи: Моє переконання ґрунтується на тому, що, по-перше, ...; по-друге, Хоч моя думка, може видатися дивною, спробую переконати вас такими аргументами:

Приклади. У скарбниці світової літератури можна знайти багато прикладів щодо порушеної проблеми. Так, На думку приходить герой У зв'язку з порушеною проблемою варто згадати твір Найкращою ілюстрацією такого розуміння проблеми є герой ... з твору

Історія також дає багато прикладів Один із них – Згадаймо постать видатного Захоплює його

Проблема ... є дуже актуальною, багато прикладів її розв'язання дає саме життя. Говорячи про ... , не можна не згадати Повертаючись до думки про ... , можу навести такий приклад: Як я вже зазначав(ла), Хоча мій життєвий досвід ще порівняно малий, можу сказати, що Хочу навести приклад із власного життя

Висновок. Отже, можна дійти висновку, що Підсумовуючи, можна зазначити Таким чином, Як бачимо, На завершення свого роздуму підсумую

Вправа 482. Прочитайте текст. Викладіть ваш погляд на цю проблему. Сформулюйте тезу, наведіть два переконливі аргументи, проілюструйте їх прикладами (відповідно до структури твору-роздуму), сформулюйте висновки.

Скільки разів я чув: як тільки ми сідаємо і намагаємося щось робити, нас охоплює несподівана апатія, нашу волю наче паралізує. Виникає відчуття, що бракує сил – і моральних, і фізичних. І ось тут у голові виникає думка: я лінивий, це мене лінь здолала. Дійшовши такого висновку, людина спочатку намагається з лінню боротися. Вона збирає в купу залишки волі та змушує себе вчитися або працювати. Допомогає ненадовго, за якийсь час лінь повертається і стає ще сильнішою. Зробивши кілька аналогічних спроб, людина вішає на себе ярлик «я ледачий і нічого з цим зробити не можна».

Мене часто запитують: «Як змусити себе вчитися?», «Як змусити себе працювати?», «Як боротися з лінощами?».

Діалог – це спосіб передавання чужої розмови, різновид прямої мови, дослівно відтворена розмова двох осіб. Він складається з реплік (запитань і відповідей або повідомлень). Діалог – найбільш активна форма міжособистісного мовленнєвого спілкування, в якому беруть участь два комуніканти. Розрізняють три основні типи взаємодії учасників діалогу: *залежність, співпраця і рівність*.

Наукова література подає строкату класифікацію видів діалогу: побутовий, навчальний, художній, діловий. За функцією діалоги можуть бути запитально-відповідальними, розповідними, полемічного характеру (діалог-суперечка, діалог-дискусія тощо), а за метою висловлювання розмежовують побутовий діалог, проблемний і художній.

Зміст і структура діалогу зумовлені низкою мовних чинників, темою і метою, умовами, обставинами, суб'єктивними якостями (віком, темпераментам, ерудицією, інтересами, культурою поведінки, ступенем знайомства тощо).

Суперечка – дискусія, що має характер міжособистісного конфлікту, в якому кожний захищає своє «я».

Полеміка – зіткнення з ідейним супротивником.

Дебати – обмін думками на зборах, засіданні.

Диспут (від лат. *disputao* – *міркую, сперечаюся*) – публічна дискусія, спеціально організована для певної аудиторії.

Вправа 483. Об'єднайтеся в пари, складіть діалог на одну із запропонованих тем.

I тема. «Як досягнути суспільної гармонії у державі» (10–12 реплік).

Опорні слова і вислови.

1. Об'єктивна повага до державного законодавства.
2. Упевненість громадян в об'єктивному оцінюванні державою всіх форм трудової діяльності.

II тема. «Шкідливі звички – шлях у безодню» (10–12 реплік).

Опорні слова і вислови.

1. Серйозна проблема молоді.
2. Шкідливі звички та їх вплив на здоров'я.
3. Несформованість потреби дотримуватися здорового способу життя.
4. Як позбутися шкідливих звичок?
5. Що означає здоровий спосіб життя.

III тема. «Поради, як зберегти здоров'я» (10–12 реплік).

Опорні слова і вислови.

1. Здоров'я – найбільший скарб.
2. Складники здоров'я: здоровий спосіб життя, відсутність шкідливих звичок, хвороб, загартування організму.
3. Шкідливі звички завдають непоправної шкоди здоров'ю.
4. Чого треба уникати, щоб зберегти здоров'я?
5. Що значить здоровий спосіб життя?

IV тема. «Здорові звички – здоровий спосіб життя» (10–12 реплік).

Опорні слова і вислови.

1. Здоров'я – це багатство людини.
2. Здоров'я кожного – це здобуток країни.
3. Зберігати здоров'я, вести здоровий спосіб життя – громадянський обов'язок кожного.
4. Режим дня – це розпорядок праці, відпочинку і сну.
5. «Хто день починає з зарядки, у того справи в порядку».

6. Дотримання особистої гігієни.
7. Активний відпочинок.
8. Здорове харчування.
9. Спорт, загартування.

V тема. «Мудрі заповіді народу про здоров'я» (10–12 реплік).

Опорні слова і вислови.

1. Здоров'я – всьому голова.
2. Здорові люди – роботящі.
3. Що радить народна медицина для збереження здоров'я?

Словник

Багря́ний – густо-червоний.

Базі́кало – *те саме, що* базі́ка, той, хто любить багато говорити, базікати.

Баский – дуже швидкий, прудкий, жвавий (переважно про коней).

Бистрина́ – швидка течія.

Бла́зень – *перен., зневажл.* про людину, яка на потіху іншим удає з себе дурника, штукаря.

Боввані́ти – видні́тися, показува́тися здаля.

Бракува́ти – не вистачати, не бути.

Велі́ти – наказувати, казати.

Верзті́ – говорити нісенітницю.

Виверга́ти – викидати з себе з силою назовні.

Ві́гін – простора вільна ділянка біля села або в селі, куди виганяють пастися худобу, птицю.

Віне́ць – *те саме, що* вінок.

Ві́хоть – жмут соломи, сіна.

Во́щїна – воскова основа стільника у вулику, а також видобутий з неї віск.

Гінкий – такий, що буйно і швидко росте, стрункий.

Грома́ддя – предмети, споруди і взагалі все, що відзначається великим розміром, об'ємом.

Грунь (гру́ня) – вершина гори.

Га́зда – господар.

Гирлі́га – ключка, якою користуються чабани, пастухи овець.

Десни́ця – права рука, а також рука взагалі.

Джу́ра – у XVI–XVIII ст. в Україні – зброєносець у козацької старшини.

Ду́рно – *діал.* даром, ні за що, без оплати.

Жа́йвір – *те саме, що* жайворонок.

Жебра́к – людина, яка живе з милостині; старець.

Жупа́н – старовинний верхній чоловічий одяг, оздоблений хутром і позументом, що був поширений серед заможного козацтва та польської шляхти.

Заблу́да – людина, що збилася зі шляху, заблудила.

Збі́жжя – рослини та зерно хлібних злаків

Злет – *перен.* поет. розвиток чогось, рух уперед, угору.

Зна́ть – привілейовані люди суспільства.

Йовна́танка – сорт яблук.

Ка́посний – поганий, підступний, шкідливий.

Карбува́ти – вирізьблювати що-небудь на металі, камені.

Ковзкий – гладкий, слизький.

Коромисло – дерев'яна вигнута палиця, якою носили на плечах коновки (відра) з водою.

Кпіни – глузування, насміхання.

Краяти – різати що-небудь на шматки, на частини; розрізувати, розтинати.

Кремезний – міцної будови тіла (про людину), сильний, високий, коренистий (про дерево).

Кривда – несправедливий учинок щодо кого-, чого-небудь, несправедливе ставлення до когось, чогось; несправедливість; те саме, що неправда.

Ктир – волочниця, вовчок-муха.

Кубло – заглиблення в землі, часто під коренями дерев, де живуть і розмножуються звірі, плазуни; лігво; житло птахів, зроблене з галуззя, листя; гніздо.

Кульгати – припадати на ногу, ледве йти, *перен.* перебувати в незадовільному стані, мати недоліки.

Куфайчатко – *зменш.* від куфайка, *те саме, що* фуфайка, тепла вовняна або байкова сорочка чи безрукавка.

Ласий – дуже смачний; спокусливий.

Левада – присадибна ділянка землі з сінокосом.

Леміш – частина плуга, що підрізує шар землі знизу.

Лестити – лицемірно, нещиро вихвалити кого-, що-небудь; давати насолоду, бути приемним.

Лихий – який чинить лихо, здатний чинити лихо

Луг – поросла травою і кущами лука, що використовується як пасовисько та сіножать.

Людність – *те саме, що* людство.

Ляскати – ударяти долонею, чим-небудь м'яким або по м'якому, видаючи специфічні звуки.

Марево – зорове явище в атмосфері, міраж; витвір уяви, видіння.

Марити – *те саме, що* мріяти; весь час думати й говорити про когось, щось; безладно, безтямно говорити в гарячі або уві сні.

Мешкати – жити, проживати (у певному приміщенні).

Мряка – густий дрібний дощ, краплини якого немов перебувають у завислому стані.

Навманці – не маючи точних даних про щось, упевненості в чомусь; як вийде, як доведеться.

Наріччя – говірка, діалект.

Нетлінний – який не тліє, не розкладається; *перен.* який ніколи не зникає, а існує вічно.

Нечепура – неохайна, нечепурна людина.

Обжінки – закінчення, останній день жнив (збору врожаю) і свято з цієї нагоди.

Обійстя – садиба двір.

Огуда – вияв недоброчливого, осудливого ставлення до кого-, чого-небудь; осуд.

Ожедедь – тонкий шар льоду на поверхні землі, на деревах і т. ін.

Опріч – *те саме, що* крім.

Парнік – застелене приміщення для вирощування ранньої розсади, ранніх овочів і плодів.

Пасербка – нерідна дочка одного з подружжя, яка доводиться рідною другому.

Пелехатий – із довгим, густим, скуйовдженим волоссям (про людину); із довгою, густою шерстю (про тварину).

Перст – палець руки.

Пестити – з любов'ю виховувати вирощувати (дитину), ніжно піклуватися, дбайливо доглядати.

Під'ярёмний – який носить ярмо, ходить в упряжі; *перен.* поневолений, уярмлений.

Під'юджувати – підбурювати, підмовляти.

Плай – стежка в горах.

Плекати – виховувати, вирощувати кого-, що-небудь з любов'ю.

Плётиво – складне переплетення чого-небудь (дій, процесів, станів тощо).

Поготів – тим більше.

Полоніна – безліса ділянка верхнього поясу Українських Карпат.

Прихільний – який підтримує, захищає кого-, що-небудь, стоїть на чийомусь боці.

Причёпа – надмірно прискіплива людина; людина, яка до всього чіпляється.

Провесінь – рання весна, початок весни.

Прудко – скоро.

Різнотрав'я – різноманітні трави, що ростуть уперемішку.

Рослий – високий на зріст (про людину).

Рюмсати – плакати.

Світа – старовинний довгополий верхній одяг, звичайно з домотканого грубого сукна.

Світлиця – чиста, світла парадна кімната в будинку, вітальня.

Сквёрна – що-небудь мерзенне, порочне; те, що викликає огиду; тіньовий бік чого-небудь; ганебні наслідки чиєїсь діяльності тощо.

Скна́ра – надміру скупа, жадібна людина.

Скріня – великий ящик з кришкою і замком, для зберігання одягу, коштовних предметів і т. ін.

Скру́та – складні, важкі обставини, труднощі.

Спра́гло – жадібно.

Ста́тний – стрункий, з гарною, пропорційно складеною фігурою.

Стерня́ – поле, на якому зібрані хлібні рослини й залишилися лише зрізані біля кореня їх стебла.

Стрі́ха – нижній край солом'яної покрівлі, який звисає над стіною; перен. приміщення для проживання; житло, оселя.

Строка́тий – укритий, розписаний різнобарвними смужками, плямами і т. ін., забарвлений у різні кольори; пістрявий.

Стьо́жка – вузька смужка тканини, що використовується як прикраса, для оздоблення; стрічка.

Тамува́ти – зупиняти, затримувати вільний рух, плин чогось.

Тать – злодій, грабіжник.

Терén – місцевість, територія, земельний простір.

Тин – огорожа, сплетена з лози, тонкого гілля; пліт.

Тім'я – верхня частина голови людини від лоба до потилиці.

Тьма́ний – затемнений, позбавлений яскравості.

Тре́ль – тремтливе, переливчасте звучання, утворюване швидким багаторазовим чергуванням двох суміжних звуків.

Тя́мити – усвідомлювати, розуміти що-небудь, пам'ятати; виявляти кмітливість, тямущість у чомусь.

Упра́ва – у минулому установа, яка займалася суспільними, становими та адміністративними справами, управління.

Фахові́й – майстерний, висококваліфікований.

Фіра́нка – шматок тканини або тюлю, яким запинають вікно, двері тощо; занавіска.

Халя́ва – верхня трубчаста частина чобота, що прикриває литку.

Хист – уміння що-небудь робити, поводити себе певним чином; здібності.

Хворостня́к – *те саме, що* хворост, хмиз, гнучке пруття з лози, верби, ліщини і т. ін.

Ціп – ручне знаряддя для молотьби.

Шпита́ль – військово-медичний заклад для стаціонарного лікування хворих і поранених; госпіталь; лікарня.

Щабéль – поперечна планка в драбині, сходинка; етап, стадія розвитку.

Ятри́ти – спричиняти, викликати чим-небудь біль, подразнення; *перен.* необережними словами, діями, спогадами змушувати знову відчувати, переживати щось важке, неприємне.

Зміст

§ 1. Українська мова в сучасному світі. Українська мова як державна.	7
ОРФОГРАФІЧНА Й ОРФОЕПІЧНА НОРМИ (ФОНЕТИКА. ГРАФІКА. ОРФОЕПІЯ. ОРФОГРАФІЯ).	18
§ 2. Одиниці мови	18
§ 3. Звуки мовлення. Алфавіт. Склад. Основні правила переносу слів з рядка в рядок	22
§ 4. Співвіднесеність звуків і букв (я, ю, є, ї, щ . буквосполук дж, дз, знак м'якшення). Особливості вимови груп приголосних (-ться, -шся, -жці, -щці, -чці та ін.)	30
§ 5. Наголос. Основні орфоепічні норми української літературної вимови.	35
§ 6. Орфографічні норми. Складні випадки ненаголошених голосних е, и, о . Спрощення в групах приголосних. Вимова і написання буквосполучень йо, во	44
§ 7. Правопис знака м'якшення й апострофа.	52
§ 8. Подвоєні букви на позначення подовжених м'яких приголосних і збігу однакових приголосних звуків	61
§ 9. Основні випадки чергування [у] з [в], [і] з [й].	65
§ 10. Правопис слів іншомовного походження.	67
ОРФОГРАФІЧНА НОРМА (МОРФЕМІКА. СПОСОБИ СЛОВОТВОРУ. ОРФОГРАФІЯ).	79
§ 11. Морфемна будова слова. Основні орфограми в коренях, префіксах і суфіксах.	83
§ 12. Основні способи словотвору в сучасній українській мові. Сполучні о, е (е) у складних словах	85
§ 13. Чергування приголосних звуків при словозміні та словотворенні	90
ЛЕКСИЧНА, ФРАЗЕОЛОГІЧНА Й СТИЛІСТИЧНА НОРМИ	94
§ 14. Предмет лексикології, її розділи. Групи слів за значенням, походженням, уживанням та емоційним забарвленням.	94
§ 15. Фразеологічне багатство української мови. Фразеологізми-синоніми і фразеологізми-антоніми	105

МОРФОЛОГІЧНА Й ОРФОГРАФІЧНА НОРМИ	117
§ 16. Морфологія як розділ граматики. Самостійні та службові частини мови. Іменник як частина мови	117
§ 17. Написання і відмінювання власних особових назв, прізвищ, імен і по батькові. Правопис складних слів. Уживання великої літери та лапок у власних назвах	128
§ 18. Прикметник як частина мови	132
§ 19. Числівник як частина мови	139
§ 20. Займенник як частина мови	143
§ 21. Дієслово як частина мови	147
§ 22. Дієприкметник і дієприслівник як особливі форми дієслова	154
§ 23. Прислівник як частина мови	160
§ 24. Службові частини мови. Вигук	165
§ 25. Словосполучення. Граматичні особливості будови словосполучень	180
§ 26. Речення. Двоскладне просте речення	184
ГОЛОВНІ ТА ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ	190
§ 27. Простий і складений присудок (іменний і дієслівний). Тире між підметом і присудком	196
§ 28. Другорядні члени речення	203
§ 29. Односкладні речення. Повні й неповні речення	214
§ 30. Просте ускладнене речення	222
§ 31. Пряма і непряма мова. Діалог	245
§ 32. Складне речення та його ознаки (повторення)	250
§ 33. Складносурядне речення	254
§ 34. Розділові знаки в складносурядному реченні	255
§ 35. Складнопідрядне речення	258
§ 36. Типи складнопідрядних речень. Розділові знаки між головною і підрядною частинами речення	260
§ 37. Складнопідрядні речення з кількома підрядними	265
§ 38. Безсполучникове складне речення	267
§ 39. Розділові знаки в безсполучниковому складному реченні	269
§ 40. Складне речення з різними видами зв'язку між структурними частинами	272
§ 41. Текст. Типи зв'язного мовлення	276
ПОВТОРЕННЯ НАПРИКІНЦІ НАВЧАЛЬНОГО РОКУ	282
СЛОВНИК	290

Навчальне видання

БАБИЧ Надія Денисівна
ФОНАРЮК Тетяна Іванівна
МОРАРАШ Анжела Костянтинівна

УКРАЇНСЬКА МОВА

(рівень стандарту)

Підручник для 11 класу
з навчанням румунською мовою
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за державні кошти. Продаж заборонено

Редактор *Л.Л. Кирієнко*
Художній редактор *І.Б. Шутурма*
Коректор *В.В. Фінько*

Формат 60×90 $\frac{1}{16}$. Ум. друк. арк. 18,5.
Обл.-вид. арк. 17,15. Тираж 980 пр. Зам. №

Державне підприємство
«Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк ТДВ «Патент»
88006 м. Ужгород, вул. Гагаріна, 101
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4078 від 31.05.2011